БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1990 ЙИЛ

22 ИЮНЬ № 25 (3077) ЖУМА

ЎЗБЕКИСТОН ССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ИККИНЧИ СЕССИЯСИ

ҚАРОР ВА ИЖРО

Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи анжумани ўз ишини якунлади. Жумҳуриятимиз меҳнат аҳлининг аксарияти уч кун давомида ойнаи жаҳон орқали бу йиғилишнинг боришини, муҳокама қилинаётган масалаларни, депутатлар фаоллигию фикр доирасини кузатиб борди. Ҳар бир сайловчи не-не умидлар билан овоз берган депутатини кузатади, «қани, менинг тақдирим, болаларимнинг яхши яшаши, турмушимизнинг чин маънода фаровон бўлиши учун нима қилар экан», деб умид қилади. Залда ўтирган беш юзга яқин депутат қарийб йигирма миллионлик жумҳуриятимиз аҳолисининг ишончли вакиллари, бинобарин, уларнинг тақдири, келажаги, ҳаётининг ривожи, эгни-боши, емоқ-ичмоғининг тўкинлиги кўп жиҳатдан шу вакилларга, уларнинг ақлу фаросати, жонкуярлиги, фидойилиги, билими ва савиясига боғлиқ. Илгаригидай сессияга келиб қўл кўтаринг деса кўтариб, туширинг деса тушириб кетаверадиган, мажлисда қандай масала муҳокама қилиндию қанақа қарор қабул қилинди ва бундан халққа, ўзига не наф ёхуд қандай зиён келишини ўйлаб ҳам кўрмайдиган депутатнинг энди ҳеч кимга кераги йўқ. (Ҳозирги депутатларимиз орасида бунақаси бирортаям йўқ дейишга тил бормайди.) Бугунги депутат муҳокама қилинаётган масалага теран ақл, очиқ кўз билан қараб фикр юритмоқда, ҳар бир гапи, мулоҳазаси замирида халқнинг тақдири, унинг келажагини ўйлаш, унга куюниш туйғуси

ларда мажлисга раислик қилувчига қарши бир оғиз эътироз билдириш гуноҳи азим ҳисобланарди. Энди эса бор гап борлигича айтилмоқда.

Ўзбекистон ССРда Мулкчилик тўғрисидаги ва Ўзбекистон ССРнинг Ер тўғрисидаги қонунлари лойиҳаларини муҳокама қилиш чоғида депутатларнинг фаоллиги кўринди. Кескин, бирбирига қарама-қарши фикрлар ҳам айтилди. Шундай бўлгани тузук, «бундай десам фалончига тегиб кетмасмикан, пистончи хафа бўлмасмикан», деган «андишалар»дан воз кечмоқ даркор. Ҳар ким ўз фикрини очиқ, дангал, беғараз айтсин, шунда ҳақиқат юзага чиқади. Юқоридаги қонунлар лойиҳаларини муҳокама қилиш жараёнида бир нарса сезилди — Олий Советнинг доимий комиссиялари ўртасида ўзаро яқинлик, самимий ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик етарли даражада эмасдай чоғи. Ваҳоланки, нафақат доимий комиссиялар, балки ҳар бир депутат ўртасида ҳам ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат зарур. Фикрлар хилма-хиллиги билан ўзаро ҳурмат-эътиборни, кенг маънодаги ҳамжиҳатликни адаштирмаслик керак. Ўша катта ҳамжиҳатлик етарлича эмаслиги, халқона ибора билан айтганда, муштни ҳар доим ҳам бир жойга ура олмаслигимиз туфайли халқимиз шаънига туҳмат гаплар айтилди, турли жойларда кўнгилсиз, ҳатто фожиали ҳолатлар рўй бермоқда. Танқидий фикрни ҳам самимий, беғараз айта билиш ва худди шундай қабул қила олиш ма-

Ўзбекистон ССРда Мулкчилик тўғрисидаги қонун лойиҳасига қўшимчалар, мулоҳазалар анчагина билдирилди. Шу боис уни доимий комиссия кейинги сессиягача узил-кесил ишлаб чиқадиган бўлди. Ер тўғрисидаги қонун эса қабул қилинди.

Сессияда «Ўзбекистон ССРда Конституцион назорат тўғрисида»ги қонун лойиҳаси муҳокама этилди ва у асос учун қабул қилинди.

СССР Олий Советининг «Хотин-қизлар аҳволини яхшилаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, оилани мустаҳкамлаш борасидаги кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори юзасидан Ўзбекистон ССР Олий Советининг шу масалага доир доимий комиссиясининг маърузаси муҳокама этилди, мазкур масала юзасидан тайёрланган қарор асос учун қабул қилинди.

Депутатлар биринчи сессияда қабул қилинган «Умумий ҳарбий мажбурият тўғрисида» СССР Қонунини ўзгартириш ва қўшимчалар киритишга доир таклифлар тўғрисидаги қарори қандай бажарилаётганини муҳокама қилдилар. Сессияда Ўзбекистон ССР Олий Советининг СССР Президенти М. С. Горбачевга ва СССР Олий Советига мурожаатномаси қабул қилинди. Унда СССР Олий Совети мудофаа ва давлат хавфсизлиги масалалари комитетининг граждан министрликлари ва идоралари таркибига кирадиган ҳарбий қурилиш бўлинмаларини тарқатиб юбориш ҳақидаги қарори маъқулланади.

... Ми-

Раиси Ш. Р. Мирсаидов жумҳурият ҳукумати бошқариб туриладиган бозор иқтисодиётига ўтиш борасида кўраётган тадбирлар тўғрисида халқ депутатларига ахборот берди. Шу масала юзасидан берилган кўплаб саволларга жавоб қайтарди.

Ўзбекистон ССР Президенти, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби И. А. Каримов сессияда нутқ сўзлади.

Ўзбекистон ССР халқ депутатларининг ушбу анжуманида халқимиз, жумҳуриятимиз тақдири учун ғоят муҳим бўлган, ҳаммани бирдай суюнтирган ҳужжат — Ўзбекистон ССРнинг суверенитети тўғрисида декларация қабул қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон ССР Олий Советининг «Халқ сўзи» деб номланган рўзномаси нашр этиладиган бўлди. Бу хушхабарлар фақат сессияда ўтирган депутатларни эмас, балки ойнаи жаҳон орқали мажлисни кузатиб борган сайловчиларни, барча аҳолини мамнун этди, кўнглини тоғдек кўтарди.

Турсунзода шаҳридаги алюмин заводи теварагидаги районларда экологик аҳвол оғирлигини ҳисобга олиб Тожикистон ССР Олий Советига қабул қилинган мурожаат ҳам айни халқимиз дилидаги гапдир.

Ўзбекистон ССР Олий Советининг доимий комиссияларининг номи доимий комитетлар деб аталадиган бўлди.

Мажлисда Ўзбекистон ССР халқ назорати комитетининг раиси масаласи кўриб чиқилди. М. Мирқосимов шу комитет раиси этиб сайланди.

Уч кун давомида ҳаммамиз анжуман иши билан яшадик. Депутатларнинг фикрлари юзасидан биз ҳам ўзимизча мулоҳаза юритдик, таҳлил қилдик. Бу табиий, албатта. Асосий якун шундаки, мазкур сессияда муҳим ва зарур ҳужжатлар қабул қилинди. Гап энди уларни амалиётга тезроқ жорий этишда.

Усмон АЗИМ

ИККИ КЎЗИМ

Иккала кўзимда
Икки ёвуқ ҳис —
Наҳотки, тескари
Айланди дунё?
Бир кўзим ўзбекдир,
Бир кўзим — қирғиз,
Менинг икки кўзим,
Нечун бу ғавғо?

Бошимни қўлларим
Муштлади ҳаргиз,
Ўртада бегуноҳ
Жоним буришди.
Бир қўлим ўзбекдир,
Бир қўлим — қирғиз,
Менинг икки қўлим,
Нега уришдинг?

Қай бирингни айтсам,
Зирқирайди жон,
Менинг икки қўлим,
Бекор суришдинг.
Икковинг суйганинг
Ахир — Туркистон...
Менинг битта халқим,
Нега уришдинг?

ОЧИҚЛИККА ЧИҚАЁТГАН ОДАМЛАР

Горбачев замони очиқ замон бўлди. Шу замонни кўриш бизга насиб этди.

Ҳамма нарсаларни бир нарса тоблайди. Бир нарса ҳамма нарсаларни тоблайди. Тобловчи барча нарсаларнинг устида қуёш туради. Барча очиқлик ва ранглар қуёшдан. Мен жамиятимиз ҳаётида узоқ замонлардан сўнг ниҳоят рўй берган бугунги очиқликни қуёшдан қутлуғ ҳадя дегим келади. Мен очиқлик деганда ошкоралик, демократия, ҳур фикрликнинг жамини тушунаман.

Атрофимизда қийинчиликлар, етишмовчиликлар, ҳал қилинмаган муаммолар жуда-жуда кўп. Лекин ҳозир очиқликнинг маълум бир даражаси ва ундан ҳам тўғрироғи бир кичкина поғонасига етдикки, ушбу поғона ҳар қанча кичкина ва мўрт, нозик бўлиб кўринмасин, у фикрловчи одамларда буюк бир умид уйғотади. Нега десангиз, фақат ва фақат очиқлик ҳоким бўлгандагина барча қийинчиликларни енгиб ўтиш мумкин, ҳар қандай ечилмаган муаммоларни ечиш мумкин ва фаровонликнинг исталган нуқтасига чиқиш мумкин. Одамга эрк беринг — у барча яшириниб ётган кучларини намоён қилади. Одамни ўз ҳолига қўйинг — у тараққиётнинг исталган поғоналари ва чўққиларига кўтарилади. Одамга эрк беринг — у руҳоний ҳаётида буюк тўлқинлар яратади. Одамга эрк беринг — у ер юзида яна қайтадан жаннат қуради. Биз узоқ замонлар эрк деб эркидан айрилган одамлар ҳолига тушдик. Вақтимизни аянчли, фожиали тажрибаларга бой бердик. Биз ўз вақтини қурбон қилган одамлармиз. Вақтини саробга ва ҳавойи эртакларга алмашган одамлармиз. Биз ўз-ўзидан кундай равшан бўлган барча нарсаларни ўз-ўзидан мутлақо қоронғу қилган ва зулматга айлантирган одамлармиз. Биз доим ўз қисқа тарихимиз давомида ташқаридан ва ичкаридан душман қидирган ва доим душман топилмаса, душман яратган одамлармиз. Ҳолбуки, бизга бундоқ жиддий ўйлаб қарасангиз, ўзимизга ўзимиздан ортиқ душман йўқ. Чунки биз ўзимиз учун қилган барча ишларни душман энг ёвуз душманига ҳам қилмайди. Фикрловчи одамлар шундай деб ўйлайдилар.

Мана энди очиқ замон неъматлари оғзимизга ва очиқ замон шамоллари кўксимизга тегиб, яна ўз-ўзидан равшан бўлган барча масалаларимизга қайтиш фикрига тушдик.

Гарчи ҳамон бир-биримизни ҳар қадамда қўрқитамиз: кечаги фожиали кунлар қайтиб келса нима бўлади?

Гарчи ҳамон эртаги кунимизга ишончсизлик билан қараймиз: одамларнинг онглари демагогия билан оғир заҳарланган, бу халқни тузатиб бўлармикин?

Гарчи ҳамон асли ўлик туғилган эртакларни зўр бериб тирилтирмоқ пайида уринамиз: кечаги ютуқларимиз ва ғалабаларимизни бой бериб қўймаймизми?

Гарчи ҳамон якка ҳоким куч қошида ҳақиқатимизни айтгани қалтираб турамиз: Мансабдан, еб турган нонимдан, ичиб турган ошимдан, қилиб турган тўйлару азаларимдан айрилиб қолмасмикинман?

Гарчи ҳамон бизни ёмон чирмаб олган ва оёқ-қўлларимизни эркин ёзишга қўймаётган жўн андишаларга бўйин эгамиз: ширин жонни қойитиб нима қиламан?

Гарчи ҳамон, гарчи ҳамон... озод бўлиб туғилганлигимизни ва инсон эндиликда тамомила озод яшамоғи кераклигини унутиб қўямиз. Бу бизга ўз-ўзидан равшан бир нарса каби кўринади. Менинг бир фозил дўстим бор. Дунёнинг оқу қорасини таниган. Ҳозир кимни қараманг, сиёсатчи. Кимни қараманг, сизга албатта сиёсий гаплардан сўз очади. Ҳатто гарчи ёмон, сифатсиз маҳсулот ишлаб чиқарса ҳам, лекин сиёсатга келганда ҳеч тап тортмайди. Сиёсатнинг кифтини келтиради. Умрида тузук-қуруқ бир нарса яратмаган, лекин баланд минбарлардан туриб албатта халқ номидан сўзлайди ва халқ учун энг муҳим масалаларни ҳал қилмоқчи бўлади. «Менинг халқим уни истайди». «Менинг халқим буни истайди». «Менинг халқим ундоқ». «Менинг халқим бундоқ». Мен шунга қатъий аминманки, ҳеч кимнинг халқ номидан сўйлашга ва айниқса, халқ номидан ваъда беришга ва халқнинг фикри шу деб айтишга ҳақи йўқ. Вакиллар фақатгина ўзларини ваколат қилган одамлар гуруҳи ёки сайловчилар номидан сўйлашлари мумкин. Чунки улар ўша ваколат берганлар ёки сайловчилар олдида барча сўзлаган сўзлари ва берган ваъдалари учун эртами-кечми албатта жавоб берадилар. Лекин уларнинг яна қайтараман, халқ номидан сўйлаш ва ваъдалар беришга ҳақлари йўқ. Халқ жуда катта нарса. Жуда чексиз. нарса. Улуғ шоиримиз халқни уммон деган. Халқ уммондан ҳам каттароқдир.

Халқ ўз номидан сўйловчи фарзандларни юз-уч юз йилда битта дунёга келтиради. Ҳозирги янги сиёсатчиларимизнинг кўплари ўзлари ҳам ишонмайдиган, ўзлари ҳам чуқурроқ ўйлаб кўрмаган фикрларни халқ номидан айтишга одатланиб боряптилар. Ҳолбуки, халқ буни ҳеч қачон қабул қилмайди.

Менинг фозил дўстимга қайтайлик. Ўша фозил дўстимга ҳамма нарса равшан. Ҳамма нарсани билади. Шу билагондан:

— Халққа мустақиллик керакми? — деб сўрасангиз:

— Бу ўз-ўзидан равшан! — деб жавоб беради.

Ундан:

— Ўлкага мустақиллик керакми? — десангиз,

— Бу ўз-ўзидан равшан! — дейди.

— Одам ўз ҳаётига ва ўз хоҳишига ўзи эга бўлиши керакми? — десангиз,

— Бу ўз-ўзидан равшан! — дейди.

— Одамнинг қўли фақат ва фақат яратиш учун берилган. Лекин бузиш керак бўлса, қўллар фақат ва фақат инсон эрки, ҳуқуқи ва мустақиллигига тажовуз қиладиган ҳар қандай нарсаларни бузиши ва маҳв этиши керак-ку! — десангиз,

— Бу ўз-ўзидан равшан! — дейди билимдон дўстим.

— Лекин бу нарсаларга биз ўзбеклар қандай эришамиз? Эришмоқ учун нималар қилишимиз керак? — десангиз, билимдон дўстимнинг нафаси ичига тушиб кетади. Энди бу саволга у ўзининг машҳуру ажойиб «бу ўз-ўзидан равшан» деган ибораси билан жавоб беролмайди. Сиз эса ниҳоят бу бировга гап бермас маҳмаданани мот қилганингиздан мийиғингизда кулиб қўясиз. Актёрлар олифтароқ одам ролини ўйнасалар, бурунлари тагига мўйлов ёпиштириб оладилар. «Ўз-ўзидан равшан» деган формулани билағон дўстим бурнининг тагига худди шундай мўйлов ўрнида ёпиштириб олган. Роль ўйнашга ҳожат қолмай офтобга чиқишга тўғри келганда бу мўйлов ўз-ўзидан тушиб кетади. Хўп, унда нима қилмоқ керак? Мустақиллик энг лазиз нарса экан ва унинг йўлида халқнинг не-не ва неча минглаб азиз бошлари тикилган экан, унга қандай қилиб, қайси йўлни тутиб эришса бўлади?

Бизнинг давлат яккаҳокимчилиги ҳукмрон шароитимизда бу саволдан ҳам қийинроқ савол йўқ чамамда. Шу боис ҳам билимдон ва фозил дўст унга келганда тутилиб қолади. Боши қотади. Кўзига ёш тўлади. Формулалар билан жавоб топиш осондир. Фозилларнинг қўлларидан бу келади. Лекин йўл топиш ва бу омадёр йўлдан бошлаб бориш қийин. Дўстим ўз одатидаги доно формуласини йўқотиб қўйганда, у кўз ўнгимда чексиз-интихосиз лабиринт ичига ипсиз тушиб қолгандай бўлиб туюлди назаримда. Унгача унинг ота-бобоси ҳам шу лабиринт ичида адашиб юрган эдилар. Унга ипнинг учини топиб беролмаган эдилар. Ипнинг учи қаерга яширинган ўзи? Бизни ёруғликка олиб чиқадиган ип кимнинг қўлида ахир? Наҳот уни шунча замон адашиб юришга гирифтор қилган ёвузнинг қўлидан ипни ҳеч қачон тортиб олиб бўлмаса? Мустақиллик ва эркинлик шундай нарсаларки, уларни истаган, уларни ўзига энг олий маҳбуба деб билган кишиларнинг ҳеч қачон ҳеч бир қийинчилик олдида умидсизликка тушишга ҳақлари йўқ деб ўйлайман. Юз йиллаб қидириш мумкин. Юз йиллаб топмаслик мумкин. Лекин барибир охирида умидини йўқотмаган бу икки гўзалнинг этагини тутажак. Лабиринтлардан чиққан халқларнинг улуғ ва серибрат тарихлари шундан дарак бериб турибди.

Бизни бу гўзалларнинг йўлига бошлаб чиқадиган уч улуғ қудрат бор. Иттифоқнинг барча халқлари шу уч кучга беҳад муҳтож. Ўзбеклар ҳам муҳтождирлар бу уч нарсага.

Уларнинг бири: сиёсий маданият, иккинчиси: ҳуқуқий маданият, учинчиси: маънавий маданиятдир.

Иттифоқимиз халқлари очиқ дунёга чиқиш тараддудига тушдилар. Лекин очиқ дунёга чиқишнинг ўз олтин қоидалари ёзилган. Дунёга чиқадиган ва ўзга халқлар билан муомала қиладиганларнинг ўзлари эркин ва мустақил бўлишлари зарур. Эркин ва мустақил бўлмаганлар бошқа эркин халқлар билан ўзаро тил топишолмайдилар. Баъзилар одам ишонмайдиган чўпчакларни айтиб юрадилар. Улар назарида бир халқ мустақиллик талаб қилса, бу уларни дунёдан ажралишга ва ўз қобиқларида ўралиб қолишга олиб келади. Ишониб бўладими бу чўпчакка! Эркинлик ва мустақилликкина бошқа барча дунё халқлари билан тенг ва озод, адолатли муносабатлар ўрнатишга олиб келади. Ўз эркига эга халқларгина дунё билан тўла ишонч асосида муомала юрита оладилар. Европа ва жаҳон халқларининг тажрибалари ҳам ахир худди шу нарсани аён кўрсатиб турибди.

Биз бу маррага сиёсий маданиятимизни юксалтирибгина эришамиз. Очилган дунёда сиёсий маданиятсиз бир қадам ҳам олға жилиб бўлмайди.

Халқимиз ўзини танишнинг мушкул жараёнларини бошидан кечиради. Ўзни таниш мустақиллик йўлида жуда катта қадамдир. Қани, қаранг-чи, сиз шундай қадам ташлаяпсизми? Сизнинг ёнингиздагилар шундай қадам ташлаяптиларми? Уларнинг ёнларидаги одамлар-чи? Ўзни таниш бизни эртами-кеч ҳуқуқий маданият сари етаклаб боради. Биз теран ва ҳар томонлама ҳуқуқий маданиятга эга бўлмагунимизча, на эркинлик, на мустақиллик ва на адолатли қонунларнинг қадр-қимматини англай оламиз! Ҳолбуки, бизнинг ҳали ҳануз жуда кўп хатти-ҳаракатларимиз, одатларимиз ўзини танимаган ва ҳатто танишни истамаган одамларнинг хатти-ҳаракатларига ўхшаб кетади. Ўзни танимадик: Еримиз булғанди. Ўзни танимадик: Сувимиз заҳарланди. Ўзни танимадик: Тарихимиз тупроққа қоришиб ётади. Ўзни танимадик: Қилган барча ишларимизда унум, сифат, салоҳият йўқ. Ўзни танимадик: атрофимизда барча жирканч нарсаларга бемалол чидаб ва ҳатто хайриҳоҳлик билдириб келамиз. Ҳолбуки ўзни таниган халқлар бу каби нарсаларга чидамас эди. Ўз ғалламизни қора тупроққа қориштириб ўзга юртлардан ғалла ташиб келамиз. Ўз еримизда бурнимизнинг тагигача пахта экиб, ўзимиз тўртта рўзнома ёки тузукроқ китоблар чиқаролмаймиз. Еримиз ипакка тўла ипакка зор ўтирамиз, Даштимиз жунга тўла. Гиламга зор тикиламиз. Булар ўта маиший гаплар. Лекин мен ҳам ҳали ўзимни танимаганим учун шу гапларни айтиб ўтиришга мажбур бўляпман.

Ўзбекларнинг тарихан шаклланган маънавий маданияти ҳақида қачон сўз юритамиз. Бизнинг маънавий маданиятимиз очиқ дунёда бошқа халқлар билан тенгма-тенг, қарам бўлмай, камситилмай узоқ замонлар муносабат ва муомала олиб боришга етарлими? Давлат тузукларимиз олий мақомда ишланганми? Яшаш фанини эгаллаганмизми? Яшаш санъатимиз бошқаларга ибрат бўладиган даражадами? Тарих ҳам, давр ҳам, насллар ҳам бу саволларни олдимизга кўндаланг қўймоқда. Бизнинг жавобимиз қандай бўлади? Бизнинг замонавий ишларимиз-чи? Улуғ шоир ва мутафаккир Жалолиддин Румийнинг баланд қўрғон тепасида ўтириб ташна бўлган одам ҳақида бир ҳикояти бор. Баланд қўрғоннинг худди тагидан буюк дарё, Румий тилида оқим оқиб ётарди. Ташна одам бу оқимдан ҳеч ичолмайди. Баногоҳ у қўрғон деворининг бир ғиштини оқимга тушириб юборади. Сувдан чиққан садо ташнага худди дўстнинг лазиз овозидай ёқимли эшитилади. Бу товушни қайта-қайта эшитиш учун ташна одам девор ғиштларини тўхтовсиз оқимга ташлайверади ва шунда оқимдан: «Бу ишингдан не фойда кўряпсан, эй одам?» — деган садо келади. «Мен учун бундан икки фойда бор», — деб жавоб беради ташна одам. Бири: бу товуш Исрофил нидосидай менга олис гулдуракларни эслатади. Камбағалга бу товуш олтин тангаларнинг жаранглашидай, зиндонда ётганларга эса у калитларнинг шарақлаб очилишини эслатади. Иккинчидан, ғишт ташлаганимда, девор пастроқ тушади ва мен тобора сувга яқинлашиб бораман.

Румий айтадики, одамнинг нафси ва тани мана шу деворга ўхшайди. Ташнакон бўлган ва азобларга қолган чоғда сен шу нафс ўтини ва деворини йиқ. Ёлвор, тиз чўк, ибодат қил, лекин деворни йиқ. Шунда ҳою-ҳаваслар қўрғони ва деворлари қулайди. Одамлар ўртасидаги тўсиқлар қулайди ва ўртада шаффоф ва покиза тиниқ сув — тирик сув тўлқини қолади.

Румийнинг бу ҳикояти мазмунан беҳад терандир. Ва бизга, бизнинг ҳолимизга ва кунларимизга ва ниҳоят қилишимиз керак бўлган ишларга ҳам бениҳоя даҳлдордир.

Бизнинг олдимизда эркинлик дарёси оқиб ётибди.

Биз баланд қўрғондамиз.

Юксак ғишт девор узра турибмиз.

Ғиштларни олиб ташлаганимиз сайин тирик, тоза оқимга ҳам шунчалар яқинлашиб борамиз.

Бу оқим бўйига етиб келган биродарларимиздан ибрат ола билайлик. Шунда ёруғликка чиқамиз.

Иброҳим ҒАФУРОВ

Анвар ЭШОНОВ

ҚИРҚ БИРИНЧИ ЙИЛЛАРНИНГ ДАРДИ АРИМАС

Ўқлар сизиб кирмоқда совумаган жон аро,
Лолақизғалдоқлари қовжираган том ранглик,
Йўл — жангчининг кўксида парчаланган ўқ-яроқ.
Рейхстаг деворида бир ўзбеки ном янглиғ —
Ўзбекистон, бағрингда қолган ўқ сочма ўқмас,
Ўқ соғинчдан ҳижронни айирган чегаралар.
Унда ўқ ўтда куймас, бунда ўқ сувда чўкмас.
Ўқдан учиб қолганлар кўксингда чегаланар,
Йўл — қизил изтопарлар сўзма-сўз топган жумла,
Жумла — йўлнинг ҳар битта ҳужайраси қил кўприк
Мудофаа чизиғи устидаги ҳужумлар.
Ҳужумларга аламнок қирқ биринчи йил кўприк...

Жиндай анор сепилган лаганда ош сузуғлиқ.
Соғинчлар сиғинчларга сиғмаган армон демак.
Ҳали чақмоқланмаган қовун қолди узуғлиқ,
Йўл — соғинч ё ҳижроннинг ичра мен борман демак.
Этини жунжутмасми окопларнинг совуғи,
Соғинчнинг исми Тоҳир. Соғинчнинг номи Зуҳро.
Патдек тўзиб кетди-ку, исириқлар қобиғи.
Ғалаба — соғинчларнинг кўмилган олис тупроқ.
Наҳотки ўқ тешолди пўлатдайин кўксини,
Узилган ҳар киприкда қўрғошиндай ёш қолар.
Толим-толим сочлари тўлатмайин кўксини,
Қирқ биринчи йилларнинг соғинчлари ёш қолар...

Ҳужум ёвқур. Ўқ учқур. Ҳимоя халқа-халқа.
Ғалабага қон томган ўқ ортидан борилган.
Вазни етти мисқоллик ўқ учида жон қалқар,
Снарядлар жангчининг товонида ёрилган.
Йўл — ўқ ва жон кесишган нуқтадаги бўз бола,
Жон, ўқ ва қон кесишган нуқта йўлнинг адоғи.
Унда ўтлуғ сўз қолар. Бунда хумор кўз қолар,
Йўл — туғлардан сирғалиб тушган қўлнинг қадоғи.
Ғалабанинг ҳар битта ҳужайраси минг бир жон.
Лаҳзасига жон тўшаб бу кунларга етгунча.
Олис саудагоҳларга айланиб қолди ҳижрон,
Йўлнинг қабариқлари гилза кета-кетгунча...

ИЖОДИЙ МУЛОҚОТ

Фаластин Давлатининг Совет Иттифоқидаги элчиси Набил Амр Ўзбекистонга ташриф буюрди. Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмасида бир гуруҳ адиблар билан Набил Амр суҳбатлашди. Уюшма бошқарувининг биринчи котиби, СССР халқ депутати Одил Ёқубов жумҳуриятимизда олиб борилаётган ишлар, ёзувчиларимиз бажараётган юмушлар, улар олдида турган вазифалар ҳақида гапирди.

Асли касби публицист-ёзувчи бўлган элчи жаноблари Фаластин халқининг бугунги аҳволи хусусида сўзлаб берди.

Ўзбекистонда фаластин адибларининг асарларини, у ёқда ўзбек ёзувчиларининг китобларини нашр этиш ҳақида гап борди. Ёзувчилар, маданият арбоблари ўзаро фикр ва тажриба алмашиб туриши лозимлиги таъкидланди.

Бинобарин, бундай эзгу ишларнинг замини бор. Маҳмуд Дарвеш, Муин Бсису каби шоирларнинг китоблари ўзбек тилига таржима қилинган, нашр этилган. Бундай хайрли ишларни янада ривожлантирмоқ даркор.

Адиблардан Ҳамид Ғулом, Иброҳим Раҳим, Омон Матжон, Муҳаммад Али, Мамадали Маҳмудов, Жамол Камол суҳбатда иштирок этдилар. Элчи жаноблари билан ёзувчиларнинг савол-жавоблари бўлди. Бу саволлар тарих, миллий мустақиллик, ўзаро ҳамкорлик, дўстлик ва қардошлик масалаларига доир бўлиб, ҳамма учун қизиқарли кечди.

Элчи Набил Амр бир группа матбуот ходимлари билан ҳам суҳбатда бўлди. Унда публицист-ёзувчи Дадахон Нурий, шоир Миразиз Аъзам, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси бош муҳаррирининг ўринбосари Иброҳим Ғафуров, шу редакциянинг масъул котиби Маматқул Ҳазратқулов, бўлим мудири Мурод Абдуллаев, «Ёш ленинчи» рўзномаси муҳаррирининг ўринбосари Фарруҳ Раҳимов, Ўзбекистон радиосининг мухбири Ҳусанбой Тожиматов ва бошқалар қатнашдилар. Суҳбат жуда қизиқарли ўтди.

Элчи жаноблари қадимий Самарқанд шаҳрини ҳам зиёрат қилди.

СУРАТДА: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бўлган учрашув чоғида.

С. МАҲКАМОВ суратга олган

АДИБ ЮБИЛЕЙИ

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Саид Аҳмад 70 ёшга тўлди. Ана шу қутлуғ санага бағишлаб Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик театрида ўтказилган юбилей кечасига жумҳуриятимиз пойтахти жамоатчилиги вакиллари, ёзувчи ва олимлар, адибнинг дўстлари ва шогирдлари ташриф буюришиб, севимли адибимизни 70 ёши билан муборакбод этишди.

Адибнинг Ҳамза мукофотига сазовор бўлган «Уфқ» трилогияси ва «Келинлар қўзғолони» комедияси, бошқа бир қатор асарлари фақат Иттифоқимиздагина эмас, талай хорижий мамлакатларда ҳам катта шуҳрат қозонганлиги кечада алоҳида таъкидланди.

Кечада Ўзбекистон ССР Президенти И. А. Каримовнинг ва СССР Ёзувчилар уюшмаси табрикномалари ўқиб эшиттирилди.

Юбилей анжуманида Ўзбекистон ССР Министрлар Кенгаши Раисининг биринчи ўринбосари И. Ҳ. Жўрабеков қатнашди.

НОЛА

ОНА ФАРЁД уради: бола-аа-м, бо-лаам, болам-моов...

Ота кўксини тиғлайди. Тумонат одам миттигина тобутни олиб, қабристон сари йўл олади. Она даҳшат ичра тўлғониб, тобут ортидан югуради... Олдинда тобут, ортда бешик кўтарганлар...

Чуқур қайғуга ботган қария беҳол сўзлайди:

— На узоқ ўтмишимизда, на оғзаки, на ёзма бисотимизда бундай удум ҳақида эшитмаганмиз. Бизнинг эл-улус ҳеч қачон бешикни қарғамаган. Уни муқаддас санаган! Ривоятларда нақл қиладиларким, она кийик фарзанд кутган аёлларга шохида бешик келтирган. Йўқ, болам, бешикни кўмиш на қозоқ, на қорақалпоқнинг хаёлига келмаган!..

●

ДЕНГИЗ ТАШЛАБ кетган соҳиллар. Аждаҳо домидек заҳар сочаётган тўфон кўкка ўрлайди. Шўр-захи чиқиб моховдек оқариб ётган далалар кўнгилга ғашлик солади. Қумга тўш урган кемалар, ҳувиллаб қолган эгасиз овуллар... Ёлғиз қабрларигина кўккайиб қолган Ватан. Суюк фарзандига сут ўрнига заҳар тутаётган юрт...

Уфқда сароб жимирлайди. Бир зум тўлқинлар саси қулоққа чалингандай бўлади. Бир зум кишанглаган отлар дупури хаёлни бостириб келади. Бироқ зум ўтмай ҳаммаси сароб бўлиб чиқади. «Сув, сув, сув», деган оҳу нолалар еру кўкни тутади.

Орол! Бугун у қорақалпоқ аёлининг қорачиқларига чўккан сўнгсиз алам. Ёшига етмай оналар кўксини тарк этаётган гўдакларнинг адоқсиз чинқириқлари. Оталар кўнглига ғулғула солган Ватан тақдири! Йўқ, булар ҳали ҳаммаси эмас. Энди тошлар ҳам тилга кираётир. Чингиз босқинида ер билан яксон бўлган қадим Гурганжнинг бу кунларга омон етган обидалари, жаҳон маданиятининг сайқали бўлган Хева мўъжизалари мадад сўраётир. Мовий гумбазлару кўкка санчилган миноралар, мунаққаш кунгуралар узра қиёмат садолари кезиб юрибди.

Чашмалар кўз юмаётир, дарёларни ташналик емираётир. Бу қадар буюк ташналик қачон келиб чиқди? Наҳотки, бу фожиалар, бу қиёмат қойимнинг ҳаммаси фақат сув боис юз берган бўлса? Ақл бовар қилмайди. Ахир, Туркистон халқлари қадим-қадимдан сувнинг ҳар қатрасини кўзига тўтиё этишган, уни тирикчиликнинг бош неъмати деб билганлар. Бироқ, бугунгичалик дарёлар бўйида сувга зор бўлишмаган. Заҳар оққан дарёларни кўришмаган. Ариқлар қазишган, дарёлардан сув олиб экин экишган. Бироқ улкан наҳрларни чўлу саҳроларга беҳуда буриб юборишни хаёлига ҳам келтирмаганлар. Навоий бобомиз ҳам Фарҳод жасоратини тараннум этганларида улкан наҳрларни ҳар ёққа буришни эмас, «Фалак зулмидан ситам чеккан» халққа нажот беришни орзу қилган.

Биз эса... Ҳар бир ҳодисотнинг ўз ибтидоси бор. Бугунги экологик буҳроннинг ҳам. Мозийга қайтишга тўғри келади. XVIII—XIX асрлар. Жаҳон ёвуз империалистлар қўлида хомталаш бўлаётган пайт. Пётр I раҳнамолик қилган «илмий» экспедициялар Узоқ Шарқу Ўрта Осиё кенгликларида изғиб юришибди. Бу жойларни тинимсиз ўрганиб, хариталарга туширишмоқда. Ўзлари учун илгари номаълум бўлган сув йўллари, чўққилару музликларга эса (гарчи, бу жойларнинг маҳаллий халқ тилидаги ўз атамалари бўлса-да) номларини қолдиришмоқда. Шундай экспедициялардан бири 1714—1917 йилларда Пётр I томонидан Хева хонлиги ерларига юборилган эди. Бекович-Черкасский раҳбарлигидаги бу экспедициянинг барча аъзолари шум нияти ошкор бўлгач, қириб юборилган. Бир аср кейин, 1839 йилга келиб Оренбург генерал-губернатори В. Перовский беш минг пиёда аскар ва йигирма замбаракдан иборат отряди билан Хевага юриш бошлайди. Аммо унинг ярим аскари қаттиқ совуқда қирилиб, қолгани аранг Оренбургга қайтиб боради.

Бу даврлар хусусида тилшунос олим Х. Исматуллаев шундай ёзади: «XIX юз йилликнинг ўрталарида инглизлар Ҳиндистонда ўз мавқеларини мустаҳкамлаб олган, Афғонистон ва Ўрта Осиёга интилаётган бир давр эди. Бу йиллари рус армияси ҳам Оренбургга ўрнашиб олиб, келгуси юришларини Туркистонга қаратишни режалаштираётган эди. Инглизларга Ўрта Осиёнинг сиёсий аҳволи, армияси ҳақида аниқ маълумотлар ҳаво билан сувдек зарур эди. Улар Ўрта Осиёга юборган бир неча «сайёҳ»лар мақсадга эриша олмади: қатл этилди, чўлларда сувсизликдан нобуд бўлди, чегараларда ушлаб қолинди. Армин Вамбери инглизларнинг сўнгги умиди эди».

Британия разведкаси 1863 йили А. Вамберини дарвеш қиёфасида Туркистонга юборди. У Хева, Қўқон хонликлари ва Бухоро амирлигига оид маълумотларни тўкис ўрганиб, Британия Ташқи ишлар идорасига топширади. Шу ўринда «Вамбери олимми, жосус?» мақоласида келтирилган Вамбери ҳисоботидаги мана бу сўзлар кишини ўйлатади: «Англиянинг ҳинд ерларига Россиянинг яқинлашиб келишига бефарқ қараши менинг ақлимга сиғмайди... Россия фақат Бухоро билан чегараланадими? Ва у ўз интилишларини Амударё билан чегараламайдими? Мен Россия Туркистонни забт этганидан сўнг бир кун келиб Афғонистон ёки Шимолий Ҳиндистонга қараб юришдан ўзини тия олишини тасдиқлайдиган сиёсатдон билан учрашишни истар эдим».

Инглизлар отини қамчилай олмадилар. Туркистон инглизларга эмас, русларга насиб этди. Гарчи, К. Кауфман бошчилигидаги босқинчилик юришлари инглизларнинг интилишларини барбод этган бўлса-да, А. Вамберининг башоратларини тўлиқ тасдиқлади. (Унинг сўнгги башоратлари бизнинг кунларимизда мантиқий якунини топди.) Инглизларми ёки русларми, ким бўлишидан қатъи назар, бу юртни забт этишдан бош мақсади уни талаш, ер-сувга эгалик қилиш, узоқ йиллар пахта хомашёсига бўлган эҳтиёжи учун мутаб ётиш эди. Шоир айтганидек: «Босқинчи сўзининг маъноси шулки, Нонга тўйганда ҳам тўймас маконга». Шунинг учун ҳам Туркистон босиб олинган дастлабки йиллардаёқ унинг дарёларини ўнгу сўлга буриб юборишнинг ниҳоятда улкан лойиҳалари ишлаб чиқилган эди. Масалан, инженер П. Лессар ўтган асрнинг 70—80-йилларида Амударё сувининг бир қисми Қашқадарёнинг қуйи оқими ерларига ўзи оқиб чиқадиган канал лойиҳасини биринчи бўлиб тақдим этган. Ҳолбуки, ўшанда Хева ва Қўқон хонлиги Туркистон генерал-губернаторлиги томонидан ишғол қилиб турилган бўлса-да, Қашқадарёнинг қуйи оқими Бухоро амирлигининг ерлари эди. Шу боисдан П. Лессарнинг бу лойиҳаси келгусидаги мустамлакачилик сиёсатини кўзлагани учун Бухоро амирининг буйруғи билан йўқ қилиб юборилган.

Бундан сўнг яна бир инженер Т. Аненков ҳам Қарши чўлига Амударёдан сув чиқариш режалари устида қаттиқ иш олиб борган. Чор ҳукумати бундай лойиҳаларни рағбатлантирар эди. 1869 йили инженер Н. Петров Амударё соҳилидаги Келифдан Қашқадарё ва Зарафшоннинг қуйи қисмига ўзи оқиб чиқадиган 420 километрлик канал қуриш учун 25 миллион сўм харажат кетишини ҳисоблаб чиқади. Бундан ўн икки йил кейин инженер-ирригатор М. Ермолаев ҳам Туркистоннинг қўриқ ерларида пахта экиш учун сув чиқаришнинг бир нечта лойиҳаларини яратади. Бу лойиҳалар чор амалдорлари наздида нақадар жозибали бўлмасин, уни муайян тайёргарликсиз, бу юрт бойликларини ўмаришдан келадиган мўмай сармояларсиз рўёбга чиқариб бўлмасди. Ўрта Осиё кенгликларида ирригация қурилишларини олиб бориш, сўнгра унинг бойликларини ташиб кетиш учун ҳам энг аввал темир йўл керак эди. Шу боис Россия империяси Туркистонни тасарруф қилиш режасини бу ерда темир йўл қуришдан бошлади. Тан олиш керак, Николай пошшо темир йўлни узоқни кўзлаб пишиқ-пухта қилиб қурди. Гарчи 17-йилги Октябрь инқилоби унинг орзуларини чиппакка чиқарган бўлса-да, бу режалар тугал барбод бўлмаган экан...

ҚАБРДАГИ БЕШИКЛАР

НИҚОБ ТУТГАН ҲАЙКАЛЛАР

ШУ ЧОҚҚА ҚАДАР биз Мирзачўлни ўзлаштириш 1918 йили Лениннинг «Туркистонда суғориш ишларини ташкил этиш тўғрисида»ги декрети билан бошланган эди, деб ёзамиз. Лениннинг Мирзачўл харитаси ёнидаги сурати билан чўлларни ўзлаштириш режаларини тарғиб этамиз. Аслида масалага тарихий ҳақиқат нуқтаи назаридан ойдинлик киритилиши зарур. Мирзачўл чор Россиясининг пахта хомашёсига бўлган эҳтиёжини таъминлаш учун ўтган асрдаёқ ўзлаштирила бошланган. Ҳатто пахта етиштириш учун қазилган энг биринчи канал ҳам бу юртни тўп ва замбараклар, қон тўкишлар билан ишғол этган генерал К. Кауфманнинг номи билан боғлиқ. Бу ҳақда ўзбек совет қомусининг 10-жилдида шундай маълумотлар бор: **«1872 йилда Бекобод ёнида Кауфман канали (13 км) қазилди. 1872—1882 йилларда Тўнғизариқ (6 км) кавланди... 1896 йилда ҳозирги Киров номидаги канал қазилиб, Мирзачўлнинг ичкарисига сув юборилди. 1897 йилда Мирзачўлда биринчи марта 6 гектар ерга пахта экилди... 1915 йилда 34500 гектар ер суғорилиб, 19 минг гектар ерга пахта экилди».** Бугун Оролнинг ўлими арафасида биргина Ўзбекистондаги суғориладиган майдонлар 4 миллион гектардан ортиқдир, шунинг деярли ярмини пахта майдонлари ишғол этади).

Булар тарих. У даврнинг ўз сиёсати, ўз қўшиғи бор эди. Истилочиларнинг барча кирдикорлари афкор оммага ошкор эди. Бироқ улуғ инқилоб рўй бериб, бизнинг икки томонлама зулм остида эзилган халқларимиз қуллик кишанларини парчалаганидан сўнг ҳам XIX асрнинг сўнгги чорагида тузиб чиқилган Ўрта Осиё ер-сувини пахтага банди қилиш режаларидан воз кечилмаганлиги виждонни қийнайди.

Нега шундай бўлди? Бу сир-синоатнинг маъноси нима? Октябрь инқилоби боис ҳурликка чиққан одамларнинг орзулари нега сароб бўлиб чиқди? Бу ўринда тарих ойдинлаштириши зарур бўлган жумбоқлар кўп. Аслида, Туркистондаги мазлум халқларнинг миллий зулм остида эзилиши боис ўлкадаги миллий уйғониш халқ инқилоби даражасига етган эди. Бироқ бу инқилоб амалда жамики Туркистон халқлари томонидан эмас; бу ердаги рус ишчилари ва аскарлари томонидан содир этилди. Лекин унга бутун ўлкадаги инқилоб деган тус берилди. Россиядаги инқилоб туфайли вужудга келган ҳамда маҳаллий аҳолининг кенг қатламларини, барча табақаларини қамраб олган Туркистон мусулмонлари ҳаракатининг эса чинакам халқ ҳокимиятига айланишига йўл қўйилмади. Қўқон мухторияти яксон қилинди. Ахир, инқилоб ғалаба қилиб Туркистоннинг мазлум халқлари озодликка чиққан бўлсалар, нега уларнинг ўз мустақил жумҳуриятларини тузишга халақит берилди.

Ҳа, бугун рус тарихчилари, адиблари, марказий матбуот эътироф этаётганидек, Сталин ва уни қуршаган оломон Ленин ғоялари билан ниқобланиб, амалда унга бутунлай тескари йўлни тутганлар. Бунинг атиги бир жиҳатигина Туркистоннинг миллий бойликлари, ер-сувига муносабатда ўзини яққол кўрсатиб турибди. 37-йилги қатағонлар бежиз ўйлаб топилмагани ҳам бунга далилдир. Шу тариқа ўтган асрда истилочилар томонидан тузилган режалар қаттиққўллик билан амалга оширила борди. Шунда ҳам юксак ақл ва маданият билан эмас, жоҳил ва нодонларча, ваҳшиёна усуллар билан амалга оширилди. Эҳтимол, беш панжа оғизга тиқилмасдан, мувозанат қонунларини бузмасдан, қулай инженерлик ечимлари билан амалга оширилганида ҳам бу қадар экологик бўҳронлар келиб чиқмаган бўлур эди. Бунинг учун эса шу юртга қайишадиган, унга жон ришталари боғланган бўлиш лозим эди. Ўтган асрда дарёларимизни хомталаш қилиш режаларини тузганлар ҳам, уни бизнинг кунларимизда амалга оширишнинг бошида турганлар ҳам бу юрт фарзандлари эмасди. Бу ернинг бойликларига инсонларча муносабатда бўлишга уларнинг очкўзлиги йўл бермасди. Ўз режаларининг «мева»сини тезроқ кўришга ошиққанлар канал қуришдан тортиб, ер ўзлаштиришгача — ҳаммасини шошма-шошарлик билан чалакамчатти қилишди. Оқибатда қош қўяман, деб кўз чиқарилди.

Сталин ва унинг ҳамтовоқлари қурол қилиб олган ниқоблар бу соҳада ҳам жуда қўл келди. Пахта мустақиллигига эришиш, асрий чўлларни обод қилиш, иккинчи Фарғона яратиш, маъмурчилик хазинасига айлантириш сингари шиорлар байроқ қилиб олинди. Катта Фарғона канали, 50-йилларда Мирзачўлнинг кенг кўламда ўзлаштирилиши, Қорақум канали, Аму-Бухоро, Аму-Занг, Қарши каналлари, Сурхон-Шеробод чўлини ўзлаштириш, битай деб қолган 180 километрлик Тошовуз канали сингари юзлаб иншоотлар, Туямўйин, Чордара, Қайроққум, Толимаржон каби улкан сув омборлари халқ қаҳрамонлиги намунаси, буюк жасорат тимсоли сифатида талқин этилди. Москвалик адиб Г. Резниченко ёзганидек аслида мана шу «буюк қурилишлар» барпо этилаётган пайтда она табиат бағрига машъум динамитлар қўйилаётган эди. Улар бугунга келиб портлай бошлади. Фарғона ерларини суғориб, заҳарга айланган оқавалар яна Сирдарёнинг ўзига қуйилаётгани, Мирзачўлга бурилган каналлар сувидан саҳрода Арнасой ва Айдаркўл сингари улкан кўллар ҳосил бўлгани, Хоразм, Тошовуз, Қорақалпоғистон далаларидан сирқиган заққум сувлар Сариқамишни, Бухоро ва Қашқадарёнинг янги зовурлари эса Денгизкўлни йўқ жойдан бор қилганини тасаввурга сиғдириб бўладими? Қорақум канали кета-кетгунча саҳрода минглаб кўллар ҳосил қилган. Булар — Оролнинг бефаҳмлик билан бой берилган маржон сувлари. Булар — Оролнинг саҳроларда адаштириб юборилган минглаб мунгли кўзлари! Бу кўлларга тушмаган юзлаб зовурларнинг заққум сувлари эса Аму ва Сир дарёларига қуйилиб, ундан сув ичаётган қанчадан-қанча юртдошларимиз ҳаётига зомин бўлмоқда.

Ҳолбуки, бу улкан сув иншоотларининг ҳар бири бошида Фарҳоднинг улкан ҳайкаллари қомат кериб турибди. Ғоят муҳташам, бироқ ғирромликни ниқобловчи ҳайкаллар... Дунёнинг бирон мамлакатида ер бу қадар фаҳмсизларча ўзлаштирилмаган. Бирор мамлакат чўлларга бу қадар жоҳилларча сув чиқармаган. Бундай дейишимизнинг боиси ўша лойиҳалар асосида дарёлардан бир челак сув олиш учун минг челак сув исроф бўлмоқда. Мисол учун биргина Сирдарёнинг қуйи оқимини олиб кўрайлик. Чордара сув омбори ёз ойларида Қизил Ўрда шолипояларини доимий сув билан таъминлаш учун қурилган. Бироқ йил серсув келган йилларда имкониятдан ортиқча сувнинг бир қатраси ҳам бу сув омборининг тўғонидан, дарёнинг қуйи қисмидаги бошқа тўғонлардан ўтиб бориб, Оролга қуйилолмайди. Шунинг учун ҳам 1969 йилнинг баҳорги тошқинларини сиғдира олмаган Чордара суви беҳуда Арнасойга буриб юборилди. Оқибатда саҳро ўртасида улкан бир денгиз пайдо бўлди.

Бу сув омбори баландда жойлашгани учун ҳам ер остидан сув сизиб оқиб, ҳамиша Арнасойни тўлдириб туради. Одамлар Арнасой бўйларида ўғринча ер ҳам очиб олишган. Вақти-вақти билан бу ерларга сув очиб олинади. Тўғон бир очилгач, ундан озмунча сув кетмайди...

«ОРОЛ — 88» экспедицияси аъзолари билан бўлган учрашувларнинг бирида экологик қиёмат жабрини тортаётган қизил-ўрдаликлар «Биз Орол учун шолизорларни қисқартиришга ҳам, Чордара сув омборининг баҳридан ўтишга ҳам тайёрмиз. Шунга ўхшаш бошқа сув ҳавзалари ҳам очиб юборилсин», деган талаб қўйишди.

— Зинҳор бундай қила кўрманглар, — дейишди дарёларга банд солиш режасини тузганлар. — Қизил Ўрда сув остида қолади-я!

— Нега сув остида қолар экан? Дарё асрлар бўйи Қизил Ўрдани ёнлаб оққан-ку?!

Маълум бўлишича, сув каналларга ўзи оқиб чиқиши учун дарёга дуч келган жойдан банд солинаверган. Бундай бемаъни режалар боис дарёнинг ўзи ҳам кичрайиб сув ўтказиш қобилиятини йўқотган, баъзи одамлар уй-чорбоғларини, айрим хўжаликлар фермаларини дарё ёқасига келтириб қуриб олишган. Энди Чордарани очсангиз, баҳорда дарё тошади. Тошқин хавф солмасин, сув Оролга бориб етсин, деб бандларни бузсангиз эса, каналларга сув чиқмайди. Кўряпсизми, сув Оролга етиб бормаса-бормасин-у, бироқ Арнасойу Айдаркўлларга тошиб ётса майли экан. Мана сизга насос қуришга ҳожат қолдирмайди, ҳам арзон тушади, деб қўлланган «энг қулай» инженерлик ечимлари.

Сирдарё сингари ўнлаб наҳрларнинг, ҳатто, энг серёғин, энг серсув йиллардаги олтинга тенг суви хом-хатала лойиҳаланган ирригация қурилишлари касрига чўлу саҳролар бағрида ўнлаб янги кўллар ҳосил этса этадики, бироқ Оролга етиб бормайди. Дарёнинг денгиз сари йўли қулфу калитлик. Калит эса Москвада. Фақат Сирдарёнинг эмас, Ўрта Осиёдаги ўнлаб сув манбаларининг тақдири мана шундай ҳал этилган. Ақлга сиғадиган ишми шу?.. Шунга қарамай, денгизнинг ҳалокатини турли нарсаларга йўйиб жамоатчиликни чалғитишга уринувчилар ҳам топилди.

«Орол — 88» экспедицияси даврида ҳам «синовдан ўтган» «Ўрта Осиёда демографик портлаш» ҳақидаги уйдирмалар зўр бериб тиқиштирилди. Чунки экспедиция аъзолари Орол ва пахта яккаҳокимлигига боғлиқ ҳолда келиб чиққан болалар ўлимининг хатарли тус олаётганини, аҳолининг қашшоқ кун кечираётганини, гўшт-сут истеъмол қилиш иттифоқ даражасидан икки-уч баробар пастлигини, сув чиқариш услубининг ишкалликлари туфайли бебаҳо сув саҳроларда қумга сингиб исроф бўлаётганини ўз кўзлари билан кўриб, киноға олишаётган, мудҳиш жиноят содир этилганига ишонч ҳосил қилаётган эдилар. Айбдорларнинг суд олдида жавоб беришларини талаб қилиш ҳам нақд бўлиб қолган эди. Шундай кунларнинг бирида — экспедиция Туркистон шаҳридан Қизил Ўрдага бораётганда — Сирдарё сув ҳавзаси бошқармаси мутахассисларидан бири устомонлик билан навбатдаги ёлғонни тиқиштиришга уринди:

— Болалар ўлимининг кўплигига Орол сабабчи эмас! Халқнинг ўзи серпушт, санитария маданияти паст. Шундай бўлгач, ўлади-да. Мен юқори идорага ҳужжат тайёрлаётиб шуни аниқладимки, масалан, Ғузор районида ҳар бир оиланинг ўртача 14 тадан боласи бор экан. Бунча бола соғлом ўсмайди-да.

Ё қудратингдан! Наҳотки, бутун бир районда ҳар оиланинг шунчадан фарзанди бўлса? Бунақасини, ҳатто, қишлоқнинг оддий бир кўчасидан ҳам топиб бўлмайди-ку! Бу ёлғон ўша лаҳзадаёқ фош этилди. Бироқ бундай бўҳтонлар бутун экспедиция давомида кўп такрорланди. СССР Сув хўжалиги нозирлигига тегишли бошқармалар, институтларнинг мутахассислари, айниқса, машҳур публицист В. Селюниннинг атрофида гирдикапалак бўлишиб, унда ўзлари хоҳлагандек фикр туғдиришга зўр бериб уринишарди. Бироқ, В. Селюнин иғволарга учмади. «Новый мир»нинг

ШАХСИЙ МУЛОҲАЗАЛАР

1989 йилги 5-сонида жиноятчилар тўдасини номма-ном фош этди: **«Келинг, юз-хотир қилмай айтайлик. Умумий фалсафий маънода қандайлигини билмадим-у, аммо бу воқеаларда шахснинг роли катта. Оролга чиқарилган ҳукмга К. Ракитин, Л. Литвак, Г. Дегтяров, Л. Эпштейн имзо чекканлар. 30 миллион киши яшайдиган бутун муҳитга чиқарилган янада даҳшатлироқ ҳукм остида ҳам уларнинг имзоси турибди... Ижрочиларнинг журъати мени лол қолдиради... улар забт эта олмайдиган довонлар йўқ. Оролми — у нима бўлибди, у четда тура турсин. Кўз остига Объ тушиб қолдими — уни жаҳаннамга буриб юбораверадилар. Буюк дарёлар заҳарланганми — ажаб бўпти. Улар учун муқаддас нарса йўқ. Буйруқ берсангиз бас — тўрт томонлари қибла — кўзларини чирт юмиб кетаверадилар.**

Бироқ ҳалокатнинг сабабларини ижрочиларнинг унча баланд бўлмаган маънавий фазилатларига йўйиш камлик қилади. Энг муҳимини англамоқ лозим: нима сабабдан айнан улар регион тақдирини ҳал қилувчилар бўлиб чиқдилар, қандай куч уларга таянч бўлди!»

Бу қудратли куч паноҳида жиноятчилар тўдаси ҳамон катта лавозимларда керилиб ўтиришибди. Бирортаси қилмишлари учун умумхалқ олдида жавоб бергани йўқ — СССР прокуратураси ишни пайсалга солаётир.

Ўша «таянч куч»ларнинг ҳам ўз ҳимоя «қуроли» бор. «Чўлларга бурилган дарёларнинг суви ўлкада фаровонлик яратди», дейишади улар. Қандай фаровонлик ҳақида сўз бормоқда? Бошқасини айтмаганда ҳам, лоақал ўзбек халқи бошқалардан икки баробар кам иш ҳақи олаётгани фаровонликданми? Оролбўйида яшовчи аҳолининг 73 фоизи турли дардлардан азоб чекаётганлиги, ҳар мингта чақалоқдан йилига 80—90 таси нобуд бўлаётгани фаровонлик ҳақида лоф уришга ҳуқуқ берадими?

Бир вақтлар жумҳуриятда 7—8 миллион, Уст-юрт ва Қарши чўлларида эса 1,4—1,5 миллионлаб қоракўл қўйлари, қанчадан-қанча йилқи ва туялар боқилар эди. Оролнинг насибасини қийган пахта майдонлари элнинг қозонини қайнатаётган бу чорва молларини ҳам серўт яйловларидан сиқиб чиқарди. Эндиликда уларнинг сони 2 миллион бошдан зиёдга камайиб кетган... Наҳотки, булар Оролни бой бериш эвазига эришилган фаровонлик саналса. Йўқ, Оролни пахтага садақа қилган халқ ўзга юртларнинг хазинасини бойитди-ю, аммо ўзи дунёда энг қашшоқ ва жабрдийда халққа айланди.

Сув хўжалигига раҳбарлик қилган коммунист ўртоқлар ҳам узоқни кўра олмаганликлари, номақбул лойиҳаларнинг амалга оширилишига бошқош бўлганликларини энди мардона тан олишлари керак. Оролбўйида қиёмат қойимни келтириб чиқарган экологик бузғунчилар, Навоий бобонгнинг орзуларини рўёбга чиқариб бераяпман, деб бу элнинг нонини туя қилганларнинг номлари ҳам маълум. Улар агар шўролар суди кўрмаса, халқаро суд олдида жавоб бериши зарур!

ОРОЛ ЎРТА Осиёнинг ҳаёт бешиги эди. Бугун бу муқаддас бешикни унинг фарзандларига қўшиб қабрга тиқмоқдалар. Қарорлар, мажлисбозликлар бу ўлимнинг йўлига ғов солаётгани йўқ! Қайтанга, денгизни асраш йўлида нақд қадамлар қўйилиши учун зарур бўлган ғанимат вақтни ўғирламоқда. Оролни, унинг бўйларида яшовчи халқларни қиёматдан қутқариш учун мавжуд бўлган энг сўнгги имкониятлар ҳам барбод берилмоқда. Куни кеча СССР Ёзувчилар уюшмасидаги Оролга доир яна бир учрашувда В. Селюнин айтганидек, **«Мамлакатга қанча пахта етказиб беришни деҳқоннинг ўзи ҳал қилмас экан, Орол муаммоси ҳал бўлмай қолаверади».**

Мурод АБДУЛЛАЕВ

ҚОЛДИ ҚАТИҚНИНГ ПУЛИ

ҚАЙТА ҚУРИШНИНГ покизаловчи шабадаси ҳаётимизнинг барча соҳаларига кириб бориб, озми-кўпми ўз меваларини бермоқда. Лекин бу сарин шабада мактаб-маориф-нинг мустаҳкам маъмурий истеҳкомларини забт этиши осон кечмаяпти. Ҳамон мактабларга юқоридан гуррос-гуррос бўлиб қоғоз текширувчилар келмоқда ва ўқитувчини биринчи навбатда «Қоғоз ҳазрати олийларига» сажда қилишга мажбур этмоқда. Газеталардаги қоғозбозликка қарши ёзилган мақолаларни мактаб раҳбарларига кўрсатсангиз: «Бу ёзилганлар сиз билан, бизга ўхшаган оддий бир ўқитувчининг шахсий фикри, бизга шу қоғозларни бекор қиладиган юқоридан бирор кўрсатма келгани йўқ» дейдилар.

Яқинда «Ёш куч» журналида тажрибали ўқитувчилардан конспект талаб қилинмаслиги ҳақида ўқиб қолдим. Лекин неча йил ишлаган ўқитувчи тажрибали ҳисобланади, ўн йил ишлаганларми ёки йигирма йил ишлаганларми? Ҳозир кўп мактабларда 30 йил ишлаган ўқитувчилардан ҳам конспект талаб қилинади.

Маълумки, 1971 йили жамиятимиз турғунлик ботқоғига тиззасигача ботиб турган бир даврда янги программага ўтилди. Эмишки, фан ва техника ривожланган, илмий ахборотлар кенг оммалашаётган даврда болаларнинг онги ўз-ўзидан ривожланиб кетаётган эмиш. Ваҳоланки, 80 фоиз аҳолиси қишлоқларда яшаётган жумҳуриятимизда ўша «ақли ғовлаб кетган» болалар ўша даврларда эрта баҳордан кеч кузгача далада тупроқ ялар, қишда эса хонадонлардан замбилларда гўнг ташир эди. Мактаб эса «кичкина мардикорлар уюшмасига» айланган эди. Натижада, такомиллаштирилган программа ўқувчиларни ёппасига саводсизлаштиришга хизмат қилди. Лекин ҳали у программани тўла ўзлаштириб улгурмай туриб, 1984 йилда яна янги мактаб ислоҳоти ўтказилди. Аҳолиси иттифоққа нисбатан уч баравар тез кўпаяётган, 70 фоиздан ортиқ мактаблар икки сменада, ҳаттоки уч сменалаб ўқиётган жумҳуриятимиз шароитида мактаб ислоҳотига йўл бўлсин! Ўша ислоҳот учун сарфланаётган маблағларни янги мактаблар қуришга сарфлаб, кейин ислоҳот амалга оширилса бўлмасмиди. «От отдан қолса, қулоғини кес» дегандек, Москвадаги мактаблар билан баравар бизда ҳам ислоҳот ўтказилди. Ахир эшак минган бечорани машина билан баравар чопишга мажбур қилиш мумкин эмас-ку.

Бу ўзгартирилаётган программа ва лойиҳаларнинг яхши томонлари ҳам, албатта, бор. Лекин ҳеч қачон программа билан баб-баравар дарслик ва қўлланмалар етказиб берилмайди. Натижада, эски дарсликлар янги программага тўғри келмайди, янгиси эса бутунлай йўқ. Мана сизга қош қўяман деб, кўз чиқаришнинг янги усули. Ўқувчиларни дарсликларсиз ўқитиш, кетмонсиз ер чопишга мажбур қилиш эмасми?

Ҳозир биз она тили ва адабиётни янги программанинг лойиҳаси асосида ўқитяпмиз. Бу программа аввалгиларга қараганда анча мукаммал тузилган. Лекин адабиёт дарсликлари учун берилган мавзуларда, кўпинча, яна аввалгидек асарнинг маънавий ва бадиий жиҳатларига эмас, кўпроқ унинг ғоясига эътибор берилгани сезилиб турибди. Масалан, мактабда Абдулла Орипов ижодини ўрганишга ўн бир соат дарс ажратилган ва ўрганиш учун «Ленин ва Мирзачўл», «Ленин», «Ленин, инқилоб, Ватан», «Қуёш шаҳри» шеърлари берилган. Бу шеърларнинг мавзуи ва ғояси бир-бирига ўхшаш бўлиши билан бирга, ўқувчининг тушуниши учун анча мураккаб. Шу шеърларнинг ўрнига шоирнинг «Онажон», «Қўриқхона», «Муножотни тинглаб» каби бола юрагига чуқур таъсир қилувчи шеърлари киритилса қандай яхши бўларди...

Мана, ниҳоят қанча уринишлар эвазига халқимизнинг эзгу орзуси рўёбга чиқди. Она тилимиз давлат мақомини олди. Давлат тили мақомини олишга эришган бу тилнинг ўқитилиши қай аҳволда?

БУНДАН 15—20 йиллар аввал шахсан ўзим ўқиган мактабда синфлардаги ўқувчилар сони 15—20 нафардан ошмасди. Бугун эса ҳар бир мактабда уч-тўрттадан ёндош синфлар. Ҳар бир синфда 35—40 нафарлаб бола ўқимоқда. 45 минутда 40 талаб ўқувчига дарс бераётган она тили ўқитувчиси нимага ҳам улгурсин. «Бугун ким келмади? Сен нега кеч қолдинг?» деб йўқлама қилгунча беш минут ўтади. Ўтган темани сўраб ўқувчини баҳолагунча яна ўн-ўн беш минут кетади (агар сўраётганда ишингиз «иккичига» тушиб қолса, 20 минут ҳам ҳеч тап бўлмай қолади). Қолган 20—25 минут вақт ичида, дейлик, «тўлдирувчи эргаш гап» темасини тушунтириши керак, амалий машқ қилиш, янги темани мустаҳкамлаш, уйга берилган вазифани тушунтириш, баҳолаш ва баҳоларни изоҳлаш... Яна шу вақт ичида болани чиройли ёзишга ва фикрни тўғри баён қилишга ўргатиш, коммунистик тарбияни сингдириш ва одамийликка ўргатиш зарур бўлади.

Кўриниб турибдики, «Ўтники ўтга, сувники сувга, қолди қатиқнинг пули» — ҳамма нарсага ўргатмоқчи бўламиз ва ҳеч нарсага ўргата олмаймиз. Бу имкондан ташқари ҳолат бўлиб, ўқитувчи истаганда ҳам болага тўлақонли билим бера олмайди. Ваҳоланки, ҳозир мактабда дарс бераётган ўқитувчиларнинг кўпчилиги турғунлик йилларининг аччиқданак меваларидир. Агар жамиятда ҳалол яшашнинг имкони камайиб кетар экан, жиноят ва виждонсизликнинг кўпайиши шубҳасиздир

Мактабларда она тили ўқитишни яхшилашнинг бирдан-бир йўли, ҳозирча, ўзбек тили дарсларини бўлиб ўқитишдир. Шундагина болаларимиз ўз она тилларида саводхон бўладилар, Она тили эса, шубҳасиз, барча фанларнинг онасидир.

Мактабларда рус тили ва чет тили дарслари бўлиб ўқитилади. Ҳатто рус тили ўқитувчиларига 15 фоиз қўшимча ҳақ ҳам тўланади. Ўзбек болалари рус тили ва чет тилидан «олим» бўлиб кетмаяптилар-ку, деган ҳақли эътироз пайдо бўлади. Болаларимизнинг она тили каби рус тили ва чет тилидан ҳам чаласавод эканликларининг маълум сабаблари ва бу тилларни ўқитишда ҳам талай муаммолар бор.

Айниқса, қишлоқ мактабини тугатган ўқувчилар рус тилида гаплаша олмай ҳар қадамда қоқиладилар. Чунки ўзбек мактабларида русча сўзлашиш эмас, рус грамматикаси ўргатилади. Рус сўзларини билмаган ва русча жумлаларга тушунмаган бола рус грамматикасини қайдан ўргансин. Мен бир нечта ўқувчидан «нега рус тили дарсларига қизиқмайсизлар?» деб сўраганимда, улар: рус тили дарсида бизга русча сўзлашишни эмас, «глаголь, сушествительное» каби қоидаларни ўргатишади. Бир тилни билмай туриб, унинг қоидаларини қайдан ўрганамиз», дея жавоб берадилар. Мактабларда ҳам рус тили дарслари худди телевизорда ташкил этилаётган «рус тили» ёки ўзбек тилини ўрганамиз» кўрсатувларидаги каби жонли мулоқот тарзида олиб борилиб, дарс фақат мулоқот қилишга йўналтирилса, балки болалар рус тили дарсларига қизиқар ва бу тилни ўрганиб олар эдилар. Лекин бунинг учун бутун рус тили программаси ўзгартирилиши керак бўлади.

Қишлоқ мактабларида чет тилларини ўқитиш ҳам самарасиз усулда олиб борилмоқда. Ўрта мактабни тамомлаган ўқувчи бирорта чет тилини эмас, балки лотин алифбосини ўрганади, холос. Район мактабларини битирган ўқувчилардан ҳеч қачон таржимонлар етишиб чиқмайди (Бунга зарурат ҳам йўқ).

Ҳар бир мактабда жуда бўлса ўн йилда бир чет тили муаллими етишиб чиқади. Мен бу билан умуман чет тили дарслари кераксиз, уни ўқитмаслик керак, демоқчи эмасман. Ҳар бир районда махсус чет тили мактаблари ташкил этиш ёки мактабларда чет тили синфлари очно, [illegible] чет тилига қизиққан, лаёқатли ўқувчиларни ўқитиш мақсадга мувофиқ бўлармиди, деб ўйлайман. Чет тили соҳасида яна бир муаммо бор: негадир бизда чет тили деганда фақат немис, инглиз, француз тиллари тушунилади ва шу тилларгина мактабларда ўқитилади. Нега араб ва форс тиллари ёки бошқа шарқ тиллари чет тили сифатида ўқитилмайди?

Фарғона вилояти мактабларида чет тили ўқитувчилари керагидан ортиб кетгани учун Фарғона пединститутида чет тили факультети ёпилди. Шу факультет ўрнига ва маблағи ҳисобига араб ва форс тили факультети очиш мумкин эмасми? Вилоятимизда араб тили ва форс тили ўқитувчилари йўқ ҳисобида-ку

ХУЛЛАС, маорифимиз «қоғозбозлик ўчоғи» бўлиш билан бирга, «муаммолар ўчоғи»га ҳам айланиб қолмоқда. Бу муаммоларни ҳал этиш эса маориф қўмондонларига ҳавола Биз эса «Қарға қағ этибди, ўз вақтини чоғ этибди» деганларидек, дардимизни айтсак ҳам бир оз енгил тортувчи оддий ўқитувчилармиз.

Мақсуда ЭРГАШЕВА,
Фарғона вилояти, Олтиариқ районидаги 19-ўрта мактабнинг она тили ва адабиёти ўқитувчиси

РЕДАКЦИЯДАН:

Редакциямизга шундай хат келди:

«Ҳурматли бош муҳаррир!

Шоир Чўлпон ҳақида матбуот саҳифаларида берилаётган материалларни катта қизиқиш ва сабрсизлик билан ўқиб, кузатиб бораётирмиз. Шу билан бирга, биз — унинг энг яқин қариндошлари бу жараёнга бефарқ, оддий кузатувчи сифатида қарай олмадик ва баҳоли қудрат, кичкина бир ёднома ёзиб, сизларнинг ҳукмингизга ҳавола этмоқдамиз. Агар лозим топилиб, суюкли газетамизда эълон қилинса, жуда хурсанд бўлар эдик.

Салом билан: Ўктам МИРЗАХЎЖАЕВ».

Бу хат келганидан буён бирмунча муддат ўтди. Мана, энди вақти-соати етиб Чўлпоннинг жияни — Ўктам Мирзахўжаевнинг ёдномаси босилмоқда.

Редакция танқид ва адабиётшунослик бўлимида Беҳбудий, Чўлпон, Абдураҳмон Саъдий, Миртемир, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом ва бошқа адибларимиз ҳақида замондошларининг хотиралари бор. Улар ҳам вақти-вақти билан газета саҳифаларида босилади.

Яна шундай ёдномалар ҳам олмоқдамизки, афсуски, уларда ўқувчига фойдали бирор янгилик топилмайди. ёзилиши ғализ, сийқа. Турган гапки, уларни газетада чиқариб бўлмайди. Муаллифларига нима деб жавоб қайтаришингни ҳам билмайсан киши. «Ёзганларингиз икки пулга қиммат», деб жавоб хати йўллагани эса истиҳола қиласан...

Асримиз авваларида, 20 — 30-йилларда яшаб, ижод этган Беҳбудий, Мунавварқори, Фитрат, Ғулом Зафарий, Саидаҳмад Сиддиқий, Маннон Уйғур, Абдулла Авлоний, Вадуд Маҳмуд сингари маданиятимизнинг фидойи жафокашларини билган, кўрган, суҳбатини олган одамлар тобора камайиб бормоқда. Ҳолбуки, уларнинг улуғ боболаримиз тўғрисидаги хотиралари олтин баҳосида қадр-қимматга эгадир. Шунинг учун редакция буюк зотларнинг фарзандлари, қариндошлари, ёр-биродарлари, шогирдлари, умуман замондошларидан ўз хотираларини ёзиб (машинкаланган ҳолда) «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га юборишларини сўрайди. Агар газетхонларимиз адибларнинг сақланиб қолган фотосуратларини ҳам юборсалар, ҳафталигимизда эълон қилган бўлардик.

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК БЎЛИМИ

«РУҲИЯТ МАНЗИЛИГА ЕТДИНГ...»

ЁДНОМА

ҲАҚИҚАТНИ баралла айтадиган кунлар келди. Унинг эгилган қадди аста-секин бўлса-да тикланмоқда. 20- йилларда яшаган кўпгина сўз санъаткорлари ижодига хос томонлар холис ўрганилиб, қайтадан баҳоланмоқда. Бу жиҳатдан олган да, кейинги йилларда Чўлпон ижодига қизиқиш, айниқса, қизғин тус олиб бораётгани, республика марказий матбуоти саҳифаларида бир неча материаллар эълон қилинаётганлиги кўпчилик адабиёт мухлислари қаторида биз — шоир қариндошларини ҳам хушнуд этмоқда.

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон ҳақида сўзлаш биз — унинг қариндошлари учун қийин ва оғир. Ўтган кунларнинг қайғу-ғамлари, дарду-аламлари ҳали кўнгилда оғир тошдек чўкиб ётибди. Шоир ҳаёт бўлганида шу йили 92 ёшга кирган бўлар эди. Афсус, айни ижодий кучга тўлган пайтда 39 ёшида — 1937 йилнинг 14 июлида у қамоққа олинди. «Кеча ва кундуз» романининг иккинчи китоби («Кундуз» қисми) якунланиб, қўлёзма нашриётга топширилган эди. Бироқ асар нашр этилмади, изсиз йўқолди.

КПСС XX съезди шахсга сиғиниш қурбонларининг юзларига чапланган қорани ювиб ташлади. «Халқ душмани» тамғаси босилган кишиларнинг кўпчилиги чинакам халқпарвар, ватанпарвар инсонлар эканлиги равшан бўлди. Оқланганлар сафида менинг тоғам (онамнинг акаси) шоир Чўлпон ҳам бор эди.

1957 йилнинг 1 августида СССР Олий Суди ҳарбий коллегияси 1938 йил 5 октябрдаги ҳукмни бекор қилди. 1957 йил 27 декабрда Тошкентда бўлиб ўтган республика партия ва совет фаоллари йиғилишида: «1955 — 57 йиллар мобайнида ўтмишда, яъни шахсга сиғиниш ҳукмрон бўлган даврда ноҳақ жазоланган кўп сонли раҳбар ходимлар оқландилар. Улар орасида А. Қодирий, Чўлпон каби ўзбек адабиётининг таниқли арбоблари ва кўплаб бошқалар ҳам бор», — деб айтилган расмий сатрларни матбуотда ўқиб қувондик. Шундан кейин онам билан Тошкентда Мақсуд Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор ва Мирзакалон Исмоилийга учрашиб, улар томонидан ёзма равишда берилган гувоҳлик қоғозларини Ёзувчилар уюшмасига топширдик. Чўлпон уюшма аъзолигига қайта тикланди.

1958 йилнинг 31 январида Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси правлениеси секретариатининг кенгайтирилган мажлиси қарори билан Чўлпон адабий меросини ўрганиш бўйича Баҳром Раҳмонов раислигида беш кишидан (Уйғун, М. Исмоилий, О. Шарафиддинов, Ғ. Каримов) иборат комиссия тузилди. Лекин ўша даврдаги айрим нотўғри тушунчалар ва, хусусан, сўнгги ўн йилликлардаги ҳаётимизда юз берган турғунлик ҳолати бу ишларнинг амалга ошувига тўсқинлик қилди.

КПСС МКнинг апрель (1985) пленумидан кейинги эсган ҳаётбахш шабадалар сунъий ўрнатилган ғовларни ағдариб ташлади. Чўлпон ижодига қизиқиш кучайди. Жонкуяр, фидойи олимларимиз томонидан унинг асарларини ўрганишга киришилди. Бу орада шоир асарларидан намуналар эълон қилинди, рус тилига таржима этилиб, марказий матбуот саҳифаларида чиқди. Айниқса, «Шарқ юлдузи» журнали бу борада катта жасорат кўрсатди — шоирнинг прозаси («Кеча») нашр қилинди.

Ўйлайманки, шоир ижоди билан танишган мухлислар унинг шахсига оид воқеалар билан ҳам қизиқсалар керак. Масаланинг шу томонларини ҳисобга олиб, айрим материалларни ўқувчиларга ҳавола этишга журъат қилдик. Албатта, бу маълумотлар менинг фантазиям ёки бировлардан эшитган гапларим асосида ёзилган тўқималар эмас, балки онам — шоир синглисининг хотираларидир.

Чўлпон зиёли оилада таваллуд топди. Бобомиз Сулаймон Юнус ўғли (1874 — 1929) шеъриятга қизиққан, «Расво» тахаллуси билан шеърлар битиб, уни девон ҳолига келтирган эди. Андижонликлар уни «Мулло Сулаймонқул баззоз» деб аташарди. Унинг девонидан мистик шеърлар билан бирга ҳаёт гўзалликларини, инсоний соф муҳаббатни тараннум этувчи ғазаллар, ҳажвиётлар, ахлоқий масалаларга бағишланган маснавийлар ўрин олган бўлиб, бу девон ҳозирда онамнинг шахсий кутубхонасида сақланади. Унда Расвонинг Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Фузулий каби устодларнинг ғазалларига боғлаган мухаммаслари ҳам мавжуд. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, тоғамизнинг сўз санъатига қизиқишида, шоир бўлиб шаклланишида оталарининг таъсири сезиларли бўлган. У 16 ёшидан ижод қила бошлаган.

Шоирнинг уч синглиси бўлиб, ҳозирда улардан иккитаси ҳаёт. Бири менинг онам — Фоиқа, 1908 йили туғилган. Иккинчиси Фозила, 1906 йили туғилган. Чўлпоннинг шахсий ҳаётига келсак, у киши фарзанд кўрмаган. Мен тоғамни элас-элас биламан. 1936 йилнинг ёзида онам билан Тошкентга тоғамни кўргани бордик. Беш ёшли бола хотирасида нималар сақланиб қолиши мумкин? Тоғамнинг суйиб эркалашлари, келинойимизнинг меҳмоннавозлиги... (Биз уни «Катя опа» деб атардик.)

Чўлпоннинг қўлёзмалари оиламиз бисотида деярли сақланмаган. Борларини ҳам ўзи қамалишидан 2-3 ой аввал келиб, олиб кетган.

Онам акасининг ёшликдан сахий, етимпарвар, қўли очиқ бўлганлигини кўп гапиради. У қаерда бўлмасин сингиллари ҳолидан хабардор бўлиб турган, мактублар ёзишни, баҳоли қудрат совғалар йўллаб туришни канда қилмаган. «Тахминан, 1932 йили бўлса керак, — деб эслайди онам, — акам Москвадан бир таниши орқали конфетлар солинган чиройли ишланган учта темир қутичани бизга, Андижонга совға қилиб жўнатади. Совға билан бирга шеър ҳам йўллайди:

Конфетларин олмангиз
саноққа,
Қўймангиз уни меҳмону
қўноққа.
Аммо қутиси жуда
чиройли,
Арзийди саройга-ю
равоққа.
Оз бўлса — кўп ўринда
созодир,
Чунки акангиз — ҳамиша
қоққа.

Мактуб сўнгида эса ҳазил-мутойиба аралаш:

Илҳом ариғи қуриб
ётибдур.
Йўқ ҳафсала уни
кавламоққа.
Гар бўлса агар қирқ
тўртинчи,
Тўғри келар (р) бу
тўнкадай оёққа, —
деб қўйган».

Онамнинг айтишича, Чўлпон Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони асосида ёзилган саҳна асарига қўшиқлар ёзиб берган экан. Бунинг исботига мисол деб қуйидаги матлаъли ғазални келтиради:

Сабо, юргил, саломимни
етургил кўйи дилдора.
Паришон хотиримдин
арзаи қил нозанин ёра.

Бундан ташқари, Ғулом Зафарийнинг «Ҳалима» драмасидаги айрим қўшиқлар Чўлпон қаламига мансублиги ҳақида ҳам фикрлар бор. Албатта, масаланинг бу томонлари олимлар диққатини тортса нур устига нур бўлур эди. Шу ўринда яна бир далилга илм аҳли диққатини тортишни ўринли деб биламан.

Ажойиб адабиётшунос олим ва адиб, марҳум Тўхтасин Жалолов қаламига мансуб «Ўзбек шоиралари» китобида бир мухаммас берилади. Бу — Ҳабибахон Умар қизининг ўғли Абдулла Алавий ўлимига ёзган марсиясига Чўлпон боғлаган мухаммас эди.

Балки, олимимиз ўша давр нуқтаи назаридан келиб чиқиб, мухаммас муаллифи номини киритишдан ўзини сақлагандир. Бизда сақланаётган қўлёзмада Чўлпон қаламига мансублигини далилловчи ўринлар бор. Мухаммаснинг сўнгги бандидаги учинчи мисра шундай: **«Чўлпон»** қошида **ой** эди **ҳам кун** эди ул бир». «Ўзбек шоиралари» китобида эса ушбу мисрада таъкидланган сўзлар ўрнига «дўстлар», «юлдуз», «ой» сўзлари киритилиб, таҳрир қилинади.

Юқоридаги фактлардан яна шу маълум бўлаётирки, шоир ижодини илмий ўрганиш жараёнида масаланинг ана шу жиҳатларини ҳам унутмаслик зарур деб ўйлайман.

Чўлпон ўша йилларнинг совуқ шамоллари гирдобида яшар экан, у нохушликлар, ноўрин қора чаплашлар айрим худбинларнинг иши эканлигини сезди. Партия номидан бошланган «тозалов»га ҳақиқий ленинчи коммунистларнинг алоқаси йўқ деб ўйлади. Шоир шундай сатрларни ёзишга журъат этди:

Сабо Ленинни уйғот,
Ўзбекистондан хабар
олсун.
Тушунмай қўл кўтарган
Ишчи-деҳқондан хабар
олсун.

Ушбу сатрларнинг ўзиёқ Чўлпоннинг доҳийга бўлган муҳаббатини исботлай олади.

Менингча, ота-бола ўртасидаги муносабат ҳам кўпчиликни қизиқтирса керак. Шоирнинг отаси, 1924 йилларда бўлса керак, оғир касал бўлади. Ўғлининг бир келиб кетишини истаб, тўққиз байтли мувашшаҳ шеърий мактуб йўллайди:

Адам саҳросини сайёҳимен,
Мажнунга ҳампомен,
Нигори Лайлини(нг)
кўйидаги
итларга ошномен.
Бисотимда ғарибликдин
бўлак асбобу хонам йўқ,
Келинг, чуғз аҳли саҳрои
дилим-ла сизга мавомен...

1929 йилнинг декабрида шоирнинг отаси оламдан ўтади. Не сабабдандир, шоир отасининг дафн маросимига кела олмайди. Орадан анча вақт ўтгандан сўнг Андижонга келиб, ота қабрини зиёрат қилади. Унга ушбу марсияни бағишлайди:

Аламлар ўчоғи, ҳасратлар
кучоғи,
Эй, қани дунё қадар
юрагинг.
Валоҳуд устидан тушмаган,
Қуюнга учмаган тилагинг
қолди.
Изинг-ла йўқолди.
Сен юксак ерларга чиқасан,
Юксаклар сен учун
қўйнини очажак.
Ўнгга-сўлга малаклар
чечаклар сочажак.
Малаклар келишиб,
баҳслар қилишиб,
Кўкларга чақириб
кетдилар.
Сен кетдинг ва бизни
тарк этдинг,
Руҳият манзилига етдинг.

ШОИРНИНГ ҲАЗИЛ-мутойибага ўч, қувноқ ва дилкаш инсон эканлигини исботловчи, лекин матбуотда эълон қилинмаган шеърлари ҳам бор. У 35 ёшида қанд касалига гирифтор бўлади. Бу эса шоирнинг «Эй, карам» сарлавҳали олти байтдан иборат асарининг туғилишига туртки бўлади:

Мевахонлар шинни жонлар,
энди ноз этманг менга,
Сиз билан ўйнашгани
йўқдир кўнгилда ҳафсалам.
Гарчи картошка менга
ихлосини билдирса-да,
Ҳеч яқин бормасман асло
унга энди, жон акам.

Бу каби материалларни яна келтириш мумкин. Бугунги кунда Чўлпон ҳаёти ва ижоди ҳақида матбуотда эълон қилинаётган турли материаллар билан танишаётган мухлисларга бизнинг бу саъй-ҳаракатимиз ҳам маъқул бўлса, ўз муддаомизга етган бўлур эдик.

Ўктам МИРЗАХЎЖАЕВ,
Андижон давлат тиллар педагогика институти доценти, иқтисод фанлари номзоди

СУРАТДА: Чўлпоннинг кенжа синглиси Фоиқа Сулаймон қизи (ўртада) фарзандлари билан — чапдан ўнга: биринчи қаторда — қизлари: Зарифа, Рафиқа, Замира, Шарифа ҳамда иккинчи қаторда — ўғиллари: Ўктам, Марғуб, Ҳотам, Маҳмуд.

ТАҚРИЗЛАР

ШОИР ТАРЖИМОНИНИ ТОПГАНДА

Бугунги адабиётимизни таржимасиз тасаввур қилиш қийин. Ўзга халқ ижодкори асарининг ўзбек тилига нечоғли ўгирилганига қараб эса адабиётимизнинг юксалган-юксалмаганлигини билса бўлади.

«Лермонтовнинг ўзбек таржимонлари» («Фан», 1989) рисоласидаги илмий кузатишлар буни тасдиқлайди. Унда таржимон маҳорати, аниқроғи, М. Ю. Лермонтов поэтикасини қайта яратиш масалалари тадқиқ этилган. Султонмурод Олимов ва Абдулла Матёқубовнинг бу китоби беш фаслдан иборат: «Лермонтов мактаби», «Миртемир», «Мақсуд Шайхзода» фасллари биринчи муаллиф, «Ҳамид Ғулом», «Рамз Бобожон» фасллари эса иккинчи муаллиф қаламига мансуб. Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтиш керак. Қирқ ёшга кириб, бирор китобининг юзини кўрмай ҳаётдан кўз юмган меҳнаткаш мунаққид Абдулла Матёқубов меросини рўёбга чиқарган Султонмурод Олимов хизматини таъкидлаш лозим.

Абдурауф Фитрат ёзган эди: «Ҳар бир миллатнинг айрича бир услуби бор». М. Ю. Лермонтов шеъриятида ҳам ўз халқининг руҳи, тарихи, маданияти бўтин. Буни таржимада аслидагидек қайта яратиш осон иш эмас. Кези келганда айтиб ўтайлик: адабиётшунослигимизда бир кемтик бор — ном қозонган шоир, ёзувчи ёки таржимоннинг ижоди ҳақида сўзлаганда қандайдир ҳадиксираш, камчиликларни очиқ-ойдин айтишдан бир оз андиша қилиш мавжуд. Рисола муаллифлари илмий холислик йўлидан бориб, Мақсуд Шайхзода, Асқад Мухтор, Илёс Муслим, Рамз Бобожон, Ҳамид Ғулом, Муҳаммад Алининг ютуқлари билан бирга камчиликларини ҳам атрофлича таҳлил этадилар. Сўзни сўз билан эмас, маънони маъно билан, оҳангни оҳанг, образни образ билан ўтказиш йўриқларига таяниб иш тутадилар. Бу, айниқса, А. Мухтор таржима қилган «Қочқин» достони, Илёс Муслим таржимасидги «Елкан» шеъри, М. Али ўгирган «Ўзингга инонма», Миртемир қаламига мансуб «Казак алласи», «Барг» шеърлари таҳлилида ёрқин кўринади.

«Лермонтов мактаби» фаслида бир шеърнинг турли таржимон томонидан ва турли даврда қилинган таржимасида намоён бўладиган анъана ва ворисийликнинг ўзаро алоқадорлиги, фарқлари масаласи назарий асосда қўйилгани ҳамда имкон қадар ойдинлаштирилгани эътиборга молик.

Мухтасар айтганда, таржимон аслиятни қандай қабул қилгани, асарнинг ғояси, Лермонтовнинг мақсад-муддаоси, ўзига хос услуби қандай яратилгани, санъаткорона битилган сатрларнинг ўзбек китобхонига қандай воситалар асосида етказилгани муайян таржималар таҳлилида ёритилади. Булар рисоланинг ўзак масаласи, десак хато бўлмас.

Илҳом ҒАНИ

ТИЛ ИЛМИ ДАСТУРИ

Ижтимоий-маданий ҳаётимизнинг барча жабҳаларида тил хусусида қизғин мунозаралар бормоқда. Аммо бундай баҳсларда, суҳбатларда тилнинг ижтимоий табиатини, ҳар бир миллий тилнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини, тилнинг ўзига хос фонетик, лексик ва грамматик хусусиятларини билмай ёки бу ҳодисаларни тўла тасаввур қилмай туриб гапираётган, тил қонуниятларига зид қарашларни ёқлаётганлар ҳам бор. Тил илмининг асосларини пухта эгалламасдан туриб, унинг ижтимоий моҳиятини англаш қийин. Шу маънода доцент Р. Қўчқортоеванинг «Тилшуносликка кириш» курсидан машқлар» («Ўқитувчи», 1989) деб номланган ўқув қўлланмасининг чоп этилиши даврга ҳамоҳанг бўлди десак хато бўлмайди.

Қўлланма олий таълим ислоҳоти талабларидан келиб чиққан ҳолда, филология факультетлари талабаларини мустақил ишлашга, ижодий фикрлашга йўналтирувчи дастлабки ишлардан биридир. Шунга кўра, қўлланманинг тузилиши, амалий машғулотлар талқини, дидактик материаллар, берилган саволлар мазмуни ўзига хос янгилиги билан диққатни тортади.

«Тилшуносликка кириш» курси бўйича эгалланган билимларни мустаҳкамлаш ва пухтароқ ўзлаштириш мақсадида ҳар қайси мавзу юзасидан берилган саволлар талабаларни илмий-методик адабиётлар устида мустақил ишлашга, ўрни билан улардан ижодий фойдаланишга ўргатади.

Қўлланмада ҳар мавзу юзасидан амалий машғулотлар ўтказиш учун муайян дидактик материал тақдим этилган. Танланган дидактик материаллар, бир томондан, тил системасига оид мавзуни очишга, илмий нуқтаи назардан асослашга хизмат қилса, иккинчи томондан, эстетик-тарбиявий жиҳати билан қимматлидир.

Тилнинг аниқ соҳалари бўйича тавсия этилган амалий машғулотларда ўзбек ва рус тиллари ҳодисаларини қиёсий ўрганиш асосий мақсад эканлиги равшан бўлади. Шубҳасиз, бунинг аҳамияти катта. Китоб сўзбошисининг ўзидаёқ бу ҳолат шундай изоҳланади: «Бу бир томондан, студентларни рус тилини чуқурроқ ўрганишга йўлласа, иккинчи томондан, курснинг мазмунини, назарий умумлашма тушунчаларни турли системадаги тиллар материали асосида кенг ва атрофлича ўзлаштиришга имкон беради».

Бизнингча, материалларни бу тартибда ўзлаштиришда муайян қийинчиликлар юзага келиши табиий. Чунки мазкур курс бошланғич курсларда ўтилади, аммо талабалар бу даврда рус тили ҳодисаларини, қолаверса, ўзбек тилининг грамматикасини ҳам бундай саволларга жавоб бера оладиган даражада ўзлаштирмаган бўладилар.

«Тилшуносликка кириш» курсида турли системага кирувчи тилларнинг ўзаро қиёсий йўсинда ўрганилишини назарда тутсак, берилган амалий машғулотларда ўзбек тили ҳодисаларининг рус тили (талабалар биладиган асосий бошқа тил) билан таққосланиши тилларга оид умумий ва фарқли хусусиятларни ажрата олиш ҳамда системалаштириб талқин этишда жуда муҳимдир. Шу мақсадда қўлланмада амалий машғулот материали сифатида танланган ўзбекча матннинг русча таржимаси билан кетма-кет келтирилиши илмий-назарий қоидаларни (улар асосан рус тилида) тўғри тушуниб, амалда ўз ўрнида тадбиқ қила олишга ўргатади. Машқлардаги ҳар бир савол, матн ва унинг талаби шундай қўйилганки, ҳар қайси саволга жавоб бериш, машғулот талабини бажариш учун албатта кўрсатилган адабиётларни мустақил равишда ўқиб ўрганиб чиқиш шарт.

Хуллас, ишонч билан айтиш мумкинки, мазкур қўлланма талабаларни ўз устида доимо мустақил ишлашга, илмий-ижодий мушоҳадага дадил киришишга ундовчи хилма-хил усулларни излаб топишда бир намуна бўла олади.

Султон ҒОЙИПОВ,
Абдурозиқ РАФИЕВ,
филология фанлари номзодлари

СЎЗЛАШУВ КИТОБИ

МОСКВАДА ВЛАДИСЛАВ Красних ва Султон Ғойибовнинг «Ўзбекча-русча ва русча-ўзбекча сўзлашув китоби» нашр этилиши тилшунослигимизда муҳим воқеа бўлди. Китоб «рус тилини яхши эгалламаган, бироқ ундан воситачи тил сифатида фойдаланувчи ўзбеклар, шунингдек, ўзбек тилида сўзлашувчилар муҳитига тушиб қолган руслар учун қўлланма сифатида яратилган» бўлса-да, умуман ўзбек, рус тилларини ўрганувчилар учун ҳам қўлланма бўла олади.

Қўлланмада ўзбек ва рус халқларининг турмуш тарзига, ижтимоий ҳаётга оид сўзлар мавзулар бўйича 17 бўлимга бўлиб берилган. Ҳар бир бўлим ўз навбатида бўлимчалардан иборат. Уларда мавзуига қараб асосан сўзлашув нутқига оид сўзлар, сўз бирикмалари, предмет номлари келтирилган.

Авторлар масалага ижодий ёндашиб, китобга анъанавий мавзулардан ташқари, «Иш», «Ўқиш», «Совет Армиясида хизмат», «Дам олиш. Ишқибозлик» каби мавзуларни киритганлар. Қўлланмага кишиларнинг фазилатлари, нарса ва ҳодисаларнинг хусусиятлари, рангларга оид сўзлар, энг кўп қўлланувчи рақамлар, олмош ва равишлар, мақол ва маталлар илова қилинган. Булар, шубҳасиз, китобнинг амалий қимматини оширган.

Китоб ютуқларидан бири унда ҳаётнинг ҳамма соҳаларига оид энг кўп қўлланувчи сўз, сўз бирикмаларининг қамраб олинганидир.

Қўлланманинг мақоллар қисми ҳам муваффақиятли чиққан. Чунончи, русча-ўзбекча мақолларнинг айнан таржимаси эмас, ҳар икки тилдаги муқобиллари тўғри топилган. Масалан, **Бить Фому за Ерёмину вину — Ҳасаннинг қасдини Ҳусандан олмоқ; Я (ему) про попа, а он про поподью — Мен Али десам, у «Бали», дейди; Еб тўймаган ялаб тўймас — Перед смертью не надышишься; Юз сўм пулинг бўлмасин, юзта дўстинг бўлсин — Не имей сто рублей, а имей сто друзей.**

Умуман, китобнинг ижобий томонлари ҳақида яна гапириш мумкин. Энг муҳими, шубҳасиз, қўлланманинг амалий аҳамиятга эга эканлигидир. Ундан ўзбек ва рус мактабларида, техникумларда, олий ўқув юртларида, телекўрсатувларда самарали фойдаланиш мумкин. Хуллас, китоб давр талабига амалий жавоб бўлди. Айни пайтда унда анча-мунча камчиликларга йўл қўйилган. Уларнинг баъзилари бевосита таржимага оид бўлса, айримлари имловий, техник хатолардир. Қўлланмада ғализ таржима қилинган жумлалар учрайди. Масалан, «Где находится гостиница?» жумласи «Меҳмонхона қаерга жойлашган?» деб таржима этилади. Бу жумла «Меҳмонхона қаерда?» тарзида берилса, нутқнинг табиийлиги сақланган бўлар эди. «На каком этаже (расположен) номер?» жумласи эса «Бу **номер** нечанчи қаватга жойлашган?» (67-бет), деб эмас, «Бу **бўлма** нечанчи қаватда?» тарзида берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Китобда баъзи сўзлар ҳам нотўғри таржима қилинган. Масалан, **ўспирин — юноша** (16-бет). «Ўспирин» сўзининг русча таржимаси «подросток» сўзига тўғри келади. Яна бир мисол: «Яхши қиз!», «Қизим» сўзларидан иборат ундалмалар рус тилига «Девушка!» деб таржима қилинган (24-бет). Аслида «Девушка!» сўзи «Яхши қиз!»га тўғри келади. «Қизим!» эса «Доченька!»га мос. Шунингдек, «Девочка!» ундалмаси ўзбек тилига «Ҳой қизча!», «Яхши қиз!» деб таржима қилинган (24-бет). «Ҳой қизча!» ундалмасига рус тилидаги «Девочка!» мос келса-да, «Яхши қиз!»га мос эмас ва ҳоказо. «Каштачилик» сўзининг «вышивка» (265-бет) деб таржима қилиниши ҳам тўғри эмас. Чунки «каштачилик» амалий санъат турининг номидир. Бу сўзни рус тилидаги «вышивальное искусство» бирикмаси билан бериш тўғрироқ бўлар эди.

Баъзан сўзларга изоҳ беришда изчиллик йўқолади. Масалан, ўзбек ўқувчиси учун тушунилиши қийин бўлган «слайд», «стайер», «кемпинг», «бампер» каби сўзларнинг китобда изоҳи йўқ, ҳолбуки, қўлланмада шу хилдаги кўпгина сўзлар тушунтирилган.

Сўзлашув нутқида айрим ўзлашма сўзлар билан бирга ўз сўзлар ҳам кенг қўлланади. Бироқ китобда фақат ўзлашма сўзларгина берилган ҳолатлар ҳам учрайди. Масалан: «этаж» — «этаж» (54-бет), «трельяж» — «трельяж», «трюмо — трюмо» (59-бет) каби.

Кўп ўринларда уй-рўзғор буюмларининг номлари фақат русча айтилган. Бу муаллифларнинг китобни тайёрлашда терминологик луғатларга мурожаат этмаганликларидан далолатдир.

Мазкур сўзлашув китобида кўплаб имловий хатолар (19-, 27-, 28-, 59-, 77-, 340-, 370- ва ҳоказо) учрайди. Русча сўзларга урғу белгиси қўйилмаганлиги эса рус тилини ўрганаётган ўқувчилар учун ноқулайлик туғдиради.

Бироқ бу каби камчиликлар китобнинг амалий аҳамиятини, унинг қимматини камайтирмайди. Бу камчиликлар китобнинг янги нашрида бартараф этилиши мумкин.

Республикамиз матбуотини кузатиб борувчиларга сир эмаски, ҳозирги даврда бошқа миллат вакиллари орасида ўзбек тилини ўрганишга қизиқувчилар сони ошиб бормоқда. Ўзбек ва рус тилларини ўрганишда мададкор бўлувчи бу «Сўзлашув китоби» унга эга бўлишни истаган ҳар бир ўқувчи хонадонига кириб бориши учун барча чоралар кўрилиши керак.

Сабоҳат СОЛИХЎЖАЕВА,
филология фанлари номзоди.
Офтобхон УМАРХЎЖАЕВА,
илмий ходим

АНДИЖОНДА ЧЎЛПОНХОНЛИК

Шоир, носир, драматург, таржимон, публицист ва мунаққид сифатида баб-баравар илоҳий бир маҳорат ва шиддат билан қалам тебратган, ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини теран фалсафий-бадиий идрок эта олган мутафаккир санъаткор Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпонни халқимизнинг чинакам нуридийдаси эди, десак муболаға қилмаган бўламиз. Андижонда ўтган чўлпонхонлик кунлари ҳам бунинг ёрқин мисолидир.

Кунлар Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидаги Андижон Давлат маърифат институтида бошланди. Учрашувни институт ректори, ЎзФА мухбир-аъзоси Акмал Қосимов қисқача кириш сўзи билан очди. Шундан кейин бошланган чўлпонхонликни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Андижон вилоят бўлимининг масъул котиби Қамчибек Кенжа бошқариб борди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг котиби, уюшма қошидаги «Адолат» комиссиясининг раиси Тоҳир Малик, филология фанлари номзоди Наим Каримов, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошидаги таржима марказининг бошлиғи Муҳаммад Али, андижонлик шоир ва адабиётшунос олим Исмоил Тўлаков, Андижон вилоят топонимик комиссиясининг раиси, тарих фанлари доктори Рустам Шамсиддинов Чўлпоннинг фожиъ қисмати, серқирра ижоди, шоир номини абадийлаштириш хусусида гапирдилар.

Шунингдек, адабий анжуманда институт талабалари Чўлпон шеърларини ўқидилар. Чўлпоннинг синглиси Фоиқа Мирзахўжаева ва жияни Ўктам Мирзахўжаев ўзларининг қимматли хотиралари билан ўртоқлашдилар.

Шундан сўнг чўлпонхонлик кунлари иштирокчилари Бўз райони томон йўл олдилар. Район марказида жойлашган Саида Зунунова номидаги маърифат билим юрти ўқувчилари меҳмонларни гуллар билан кутиб олдилар. Чўлпонхонлар билим юрти ҳовлисидаги Зокиржон Фурқат, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир ва Саида Зунунова бюстларига гуллар қўйдилар. Билим юртининг директори, шоир Тўлан Низом хиёбонлардан бирида яқинда Абдулҳамид Чўлпоннинг ҳам бюсти қад ростлажагини маълум қилди.

Бўз шаҳрининг марказидаги маданият саройида бўлиб ўтган чўлпонхонликни район фирқа қўмитасининг мафкура котиби Турсуной Исоқова қисқача кириш сўзи билан очди. Шундан сўнг шеърхонлик дил сўзларига, дил сўзлари Чўлпон шеърлари билан айтилувчи дилрабо қўшиқларга, қўшиқлар илмий маърузаларга, маърузалар Чўлпон ва ҳозирги давр, Чўлпон ва ҳозирги адабиёт муаммоларига доир жиддий савол жавобларга уланиб кетди.

Эртасига чўлпонхонлик Андижон тиллар маърифат институтида давом этди. Институт ректори, филология фанлари доктори, СССР халқ депутати Мухтор Умархўжаев адабий анжуманни оча туриб, ректорат яқин кунларда Чўлпон номидаги махсус стипендия таъсис этиш тараддудида эканини маълум қилди. Шундан сўнг мазкур институт доценти Ҳамидулла Болтабоев, Тўлан Низом, Одилжон Олимов, Усмонжон Шукуров, Фозилжон Иминов сўзга чиқдилар. Улар Андижон тиллар маърифат институтига Абдулҳамид Чўлпон номини бериш тўғрисида таклиф киритдилар.

Шунингдек, чўлпонхонлик ўтказилган ҳар икки билим даргоҳида: Бобур номидаги маърифат институтида — Бобурнинг камида бир ғазалини, тиллар институтида эса, Чўлпоннинг камида бир шеърини ёддан билиш мазкур даргоҳларга талаблар қабул қилишнинг энг зарур шартларидан бири бўлиши таъкидланди.

Шундай учрашувлардан яна бири Балиқчи районидаги Ҳаққулобод қишлоғида бўлиб ўтди. Учрашувни район фирқа қўмитасининг котиби Саодатхон Расулова очди. Район марказидан олисда жойлашган бу қишлоқ меҳнаткашлари буюк юртдошларининг фожиъ қисмати ва серқирра ижоди билан яқиндан танишиш билан бир қаторда унинг кейинги ўн йиллар бадалида илк бор барҳаёт ижодкорлар билан бақамти турганларидан беҳад мамнун бўлдилар.

Ўша куни Андижондаги чўлпонхонлик қатнашчилари вилоят фирқа қўмитасининг котиби Машариф Юсупов ҳузурида бўлдилар. Суҳбат асносида вилоятда илк бор ўтказилган чўлпонхонликнинг якуни билан бир қаторда Чўлпон ҳокини Тошкентдан Андижонга олиб келиш, шоир туғилиб ўсган қадим шаҳарда унинг рамзий қабрини тиклаш, шунингдек, Ҳабибий, Мирзакалон Исмоилий, Восит Саъдулла каби андижонлик бошқа ижодкорларнинг юбилейларини ўтказиш билан боғлиқ тадбирлар хусусида маслаҳатлашиб олинди.

Шундай қилиб, буюк шоир номи ва унинг адабий меросини таваллуд топган юртига қайтариш бобидаги дастлабки кутлуғ қадамлар қўйилди.

Р. ОТАЕВ

Мирпўлат МИРЗАЕВ

ОНАЖОНИМ

ШУ НОМЛИ ТУРКУМДАН

Дуркун оиламиз тароватига
Раҳна сололмасди ҳеч бир ғам асло.
Масъуд кунларимиз ҳаловатига
Ҳавасда боқардим мен ўзим ҳатто.

Ҳайҳот, онам офтоб янглиғ ботди-ю,
Қалбларга ғам-ғурбат ташлади соя.
Тоғ ҳам парчаланиб кетаркан, ёҳу,
Қуласа ундаги энг баланд қоя.
Шу ҳовли улғайтган зурёдлар энди
Наҳот бир-бирига бўлиб борар ёт?!
О, чўнг оиламиз дарз кетди, синди —
Қонунингми бу ё қаҳрингми, ҳаёт?!
Она кетса бахт кетар экан очундан...
Она кетганда бўзларлар шундан!

●

Мен ғамлар чекмоғим мумкинмас ҳануз,
Фарёд хуруж қилса, ичга ютаман.
Аламлар йўлимни тўсса — буриб юз,
Хатарлар чоҳини четлаб ўтаман.
Ҳаёт бу — тош сўқмоқ, қоқилсам бехос,
Ёш тўкмоғим менинг мумкинмас сира.
Кўксим ичра бўрон турса ҳам рўй-рост,
Чеҳрамни ҳеч қачон тарк этмас жилва.
Тийра хаёллардан чекмай деб озор,
Ҳар кеч ёлбораман: «Уйқу бергин, тун!..»

Ўзимни ўзим-чун асрамам зинҳор,
Бари азбаройи ёлғиз сиз учун!
Гўё сиз ҳаётда борсиз ҳали ҳам,
Ёзғирасиз рангим сарғайтирса ғам.

●

Гоҳо кечар менда шундайин ҳолат:
Мангу кетмагансиз фанога зинҳор —
Сиз мудом олисда ва мен бетоқат
Дийдорингиз қўмсаб соғинаман зор.
Узилиб кетолмам ҳаргиз сиз томон,
Гўё муҳим ишлар йўлимни боғлар.
(Авф этинг, ёлчитмас эдим, онажон,
Оддий бурчимни ҳам сиз тирик чоғлар!)
Йўқ, мудом туймасдим сизни ҳижратда,
Йўқ, сиз кетмагансиз — борсиз, ҳаётсиз.
Гўё қошингизга, етгум, албатта,
Мен муҳим ишлардан қутилганим кез.
Вақт келиб ҳаммаси топар-ку якун,
Дийдор кўришгаймиз бизлар ўша кун.

●

Сафар тараддудин кўраркан бу гал,
Ажаб, юрагим ҳеч ғашлик билмади.
Ҳаттоки манзилга қўнганим маҳал
Масофа ваҳми ҳам бағрим тилмади.
Бу гал яшин-хатлар йўллаб дамба-дам,
Бот-бот хавотирнок симлар қоқмадим.
Шомлар ёт осмонга ой чиққанда ҳам
Сизни хаёл қилиб бедор боқмадим.
Бу гал ҳажр ўтида қорилмади дил,
Кўтармади юрак дафъатан ғовға.
Ва мен ёт шаҳарда тентиб астойдил
Сиз-чун ахтармадим бирон-бир совға...
Оҳ, мен ҳаприқардим сизни деб ҳар он,
Энди у лаҳзалар қайтмас ҳеч қачон!

●

Қабристон ёнидан ҳар гал ўтганда
Сездирмай кўзимнинг ёшин артаман
Ва фарз одатимни қилмайман канда —
Дуо ўқиб кафтим юзга тортаман.
Сўнгги рухсорингиз ёдимда мангу,
Тасаввур қиламан шундоқ ҳам дафъа.
Инсон кўз юмгач йўқ бўлар дерлар, бу —
Худосизлар ўйлаб топган фалсафа.
Гоҳо ҳаприқтириб қўйганда ҳаёт,
Гоҳо дил тўлганда алам-ангизга, —
Сўраб ўзингиздан йўриқ ва нажот,
Келаман бош эгиб сағанангизга.
Мен учун йўқ бўлиб кетмассиз зинҳор,
Қўллайсиз ҳар ишда бўлиб мададкор.

АДИБ ВА ЖАМИЯТ

МАЪРИФАТНИНГ ТАМАЛ ТОШИ

МАЪРИФАТ ДЕГАНДА биз нимани тушунамиз? У ҳар кимнинг ҳам идроки етавермайдиган мавҳум тушунчами ёки муайян ижтимоий-сиёсий ҳодисами? Мақсад ва вазифалари пировард натижа билан ўлчанмайдиган тадбирлар, фаолиятлар силсиласини асл маърифат деса бўладими?

Ўтган йилнинг бошларида ўзимиз яшаб турган вилоятдаги (Қашқадарё) муаллимлик билим юртида адабий учрашувда қатнашишга тўғри келди. Одатдагидек шеърхонлик бўлди, адабиёт ҳақида, замона зайлидаги хайрли ўзгаришлар ҳақида ваъзхонлик қилдик. Охирида булар хусусида талабаларнинг ўзларидан ҳам фикр сўрадик. Таассуфки, уларни нега жумҳуриятимизда ишсизлар кўпаяётгани ҳам, маҳаллий ёшларнинг спорт, техника, журналистика, ҳуқуқшунослик соҳаларида ярқ этиб кўринмаётгани ҳам, пахта яккаҳокимлиги-ю, Оролнинг қуриши сабаблари ҳам заррача бўлсин қизиқтирмади. Ҳозиргина шеър ва ғазалларни завқ-шавқ билан тинглаган талабалар гўё буларга ёлғиз ўзлари айбдордек бошларини хам қилиб туришарди. Кимдир уларни дадилликка чорлаш учун бўлса керак: «Ҳозир фикрлар хилма-хиллиги (плюрализм) дейилаяпти, сизлар буни қандай тушунасизлар?» деб савол ташлади. Лекин эрта-индин олий маълумотли бўлиб болаларни маърифатли қиладиган икки юзга яқин йигит-қизнинг бирontасидан «чурқ» этган садо чиқмади. «Ана, ҳозирги ёшларнинг аҳволи, — дея қайтишда ёзғирди шоир дўстим. — Буларнинг калласини ҳар хил назариялару, таълимотлар билан обдон тўлдиришгану бир оғиз зарур гапнинг маъносини ўргатишмаган!».

Ёш шоирнинг куюнишини тушуниш қийин эмас. Ҳа, энди бўлади-да, ўзимиз ҳам ҳар хил «изм»ларнинг маъносини зўрға тушунаяпмизку, деб унинг ҳовурини осонгина босиб қўйиш ҳам мумкин. Бироқ, нега шундай? Нима учун у ёки бу нарсани зўрға тушунишимиз керак? Бу камтарлик биз учун паноҳ ёки фазилатми, деган саволлар бизни асло безовта қилмайди, маърифий камсуқумлигимиздан зиғирча хижолат чекмаймиз. Аксинча бизга кимдир сиёсий-ҳуқуқий соҳаларда онгли фикр юритишга ноқобиллигимизни эслатгудек бўлса: «Ҳаммасига ақлимиз етади, андишанинг оти қўрқоқ қўйилмасин!» деб унинг ёқасидан бўғиб оламиз.

Англиянинг «Индепендент» ҳафтаномаси Иттифоқ халқ вакиллари биринчи анжумани ҳақида қуйидагиларни ёзган эди: «Депутатларнинг биринчи ва иккинчи табақалари йўқ», деб айтди ўзбекистонлик вакил. Иркий нуқтаи назардан қараганда шубҳасиз у ҳақ, аммо қолган ҳамма жиҳатларда хато қилади. Эстонлар ва ўзбеклар парламентда худди финлар билан мисрликлар каби нотабиий шериклардир» («Аргументы и факты», 10-16 июнь, 1989йил).

Бўлса бордир, деймиз биз, гўё бошқалар машғул бўлаётган ишларнинг бизга дахли йўқдай, рус ёки эстон эгаллаётган билим ва ҳунарни эгаллашдан, тафаккур ҳофизамизни оширишдан манфаатдор эмасдай. Эҳтимол, инглиз газетчиси гумон қилганидек, чиндан ҳам, жумҳуриятимизнинг тарихий-жуғрофий шарт-шароитлари, ўзига хос миллий тирикчилик тарзимиз шуни тақозо этар? Хўш, унда бизнинг алоҳида маърифатимиз нимадан иборат? Аждодларимиз қаердан келиб чиққанини тузукроқ билмасак, Улуғбек расадхонаси ҳақида аниқ бир тасаввурга эга бўлмасак, Алишер Навоий асарларини луғат орқали ўқисак, у ҳолда биз олаётган талай билимлар нимага асқотади? Ахир шаҳар ва қишлоқларимизда минглаб мактаблар, олий ва ўрта таълим масканлари ишлаб турибди-ку. Бундан ташқари партия ва давлат ташвиқот идоралари, «Билим», «Китобхон» жамиятлари, клублар, кутубхоналар, кинотеатрлар, матбуот, радио, телевидение каби ахборот воситалари фаолият кўрсатаётир. Олимлар, академиклар, ижодкорлар, нотиқлар, маданият ва маориф вакиллари ҳам етарли.

Ўз-ўзидан кўндаланг савол туғилади: уларнинг ҳаммаси ёшлар онгини қандай билимлар билан бойитишяпти? Нималар ҳақида рисолалар битиб, қайси мавзуларда, қандай нутқлар ирод этяптилар? Ношукурчилик қилишга ҳожат йўқ. Мавжуд маърифий силсила ҳам муайян ишларни адо этаётгани, бу йўлда талай маблағ ва куч-ғайратларни сарфлаётгани рост. Кейинги икки йил ичида маънавий ҳаётимизда сезиларли ўзгаришлар содир бўлди. Лекин афсуски, эришилаётган натижалар кўнгилдагидек эмас.

Биздаги маърифий фаолиятнинг ҳали нечоғлик юзакилиги, дилетантча самарасизлигини ҳар йили ўтаётган навоийхонлик анжуманларини кузатган киши яққол сезади. Буюк шоир ва мутафаккирга бағишланган адабий йиғинларда нималарни кўрамиз? Навоий ҳаёти ва ижоди ҳақида зерикарли маърузалар, таъриф-тавсифлар, кейин эса ғазалхонлик, куй ва қўшиқлар... Хуллас, байрам, кўнгил очар тантана! Буларнинг нимаси ёмон экан, дейишингиз табиий. Йил бўйи пахта ва чорвадан бели букилган ўзбек бирозгина ғазалхонлик қилиб кўнгил очса нима қипти? Эътирозга ҳаддим сиғмайди. Фақат нарсаларни ўз номи билан аташни эсдан чиқармаслик керак — биргина биз учун эмас, жаҳон халқлари учун ҳам мўътабар бўлган Навоий даҳоси наҳотки ёлғиз ғазалнависликдан, «Туркийда кўп ва хўб айтганлик»дан иборат бўлса?! Навоийхонлик ўтказишдан асосий мақсад улуғ шоир маънавий оламини теранроқ англаш, ёш авлодни унинг улкан маърифат сарчашмасидан баҳраманд этиш эмасми? Тўғри, гўзаллик, ёр васфи, ишқ ва фидойиликдан баҳс этувчи шоҳ сатрларидан олам-олам завқ олишимиз, нафосатли сўз дурларини юз мақомда ўгириб таъбирлашимиз яхши, лекин уларнинг асл моҳияти ва мақсадини — гўзалликка, камолотга чорлаш эканини унутмаслигимиз лозим.

Фарҳоднинг ҳунар ўрганиши, Ширин васлига етиш учун тош кесиб тоғдан ариқ қазиши, ошиқлик тасвирлари умрида бирор ишни қойил қилиб эл назарига тушишга уриниб ҳам кўрмайдиган ғўр йигитчанинг ўзига ўхшаш камсуқум қизчага муҳаббати даражасида тушунилади. Ёки «Қуш тили» достонидаги Ҳудҳуднинг бошқа қушларни илоҳий жамол васлига етишга, бунинг учун ўзидаги сохта гўзаллик ва хислатларга маҳлиёликни тарк этиб бир қанча машаққатли водийларни босиб ўтишга чорлаши кўпчилигимиз учун оддий саргузашт, афсона, холос.

БИЗ ИККИ гапнинг бирида ёшлар орасида (катталар ҳам бундан мустасно эмас) ҳунари, диди, мустақил фикри билан ажралиб турадиган ёрқин шахслар кам деймиз. Ахир, ўйлаб кўринг, биз маърифатчилар уларни фақат ёқимли гаплар, насиҳатлар билан овутиб юрсак, ғазалу-қўшиқларимиз онгли фикрлашга эмас, шунчаки завқланишга чорласа, маънавий ва жисмоний етук шахслар, қаердан, қачон пайдо бўлади?

Азалдан маълумки, қайсидир халқнинг саводхонликда пешқадам бўлиши учун, аввало бу саводни ўргатадиганлар асрий билимлар хазинасидан озми-кўпми хабардор бўлиши даркор. Ҳар қандай маданий юксалиш тарихий манбалар кўламидагина қарор топади. Биз эса олис ва яқин ўтмишимизни, маданий қатлам сифатида шаклланиш жараёнида қандай босқичларни бошдан кечирганимизни деярли билмаймиз. Адабий манбалар орқали темурийлар давридан сал-пал хабардормиз, лекин ундан олдин ва кейин нималар бўлган, чор аскарлари Ўрта Осиёга бостириб кириш арафасида бу ердаги сиёсий ҳолат қандай бўлган? Қўқон мухторияти ва «босмачилик» деб аталган маҳаллий халқ ҳаракатлари аслида нима эди? Бу саволларга ҳанузгача тайинли жавоб йўқ.

Мен, Плутархнинг: «Жаҳон халқлари тарихи Шарқдан бошлангандир», деган таърифини ўқиб мамнун бўлишни ҳам, хижолат чекишни ҳам билолмай қолдим. Чунки бу гапни байроқ қилиб кўтариш, коинот сирлари тугул яшаб турган заминимизни тузукроқ билмаган ҳолда Улуғбек менинг бобом бўлган, деб ғурурланишдек уятли ишдир. Бутун бошли халқнинг ўз тарихидан, маданий меросидан бехабарлиги эса миллий фожиадан ўзга нарса эмас. Ҳозир кўпчилик тенгқурларимиздан отабобоси ҳақида сўраб қолгудек бўлишса, елка қисишади. Энг даҳшатлиси, буларни билишнинг нима кераги бор, деб жавоб беришади. Ваҳоланки, миллий негиздаги низолар авж олиб турган ҳозирги кунда тарихий келиб чиқишни билмаслик турли англашилмовчиликларни ҳам келтириб чиқаради. Тарих фанлари доктори К. Шониёзов «Маҳаллий турклар кимлар?» мақоласида («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 16 февраль, 1990) таъкидлаганидек, ҳар хил шевада сўзлашувчи халқимиз орасида бир-бирларини келгинди гумон қилувчилар ҳам топилиши ҳеч гап эмас.

Шу ўринда мавзудан салгина четга чиқиб айтиб ўтишим жоизки, мақола муаллифи ўзбек халқининг этник таркиби хусусида фикр юритиб жалойир, барлос, арлот ва бошқа уруғлар турклашган мўғул қабилаларидир, туб ерли аҳолининг маданиятини, урф-одатини қабул қилиб ўзбеклашиб кетганлар, деган баҳсли фикрни ўртага ташлайди. Илмий ва мантиқий жиҳатдан асосланмаган бу хулоса, афтидан, А. Якубовскийнинг «XIII асрнинг иккинчи ярмида Ётисувдан Хўжандга (Ленинобод) ва Қашқадарё воҳасига кўчиб келган мўғул қабилалари жалойир ва барлослар, Дашти қипчоқдан келган бошқа икки катта мўғул қабиласи — қўнғирот ва манғитлар ўз мўғул тилларини йўқотиб туркийлашиб кетдилар» деган тахминидан келиб чиққан бўлиши мумкин. Бу тахминнинг эҳтимолдан узоқлигини Урхун-Енисей битикларидан ҳам билса бўлади. Турли шевада, аммо турк тилида сўзлашувчи бу элатлар қадим-қадимдан мўғуллар билан гоҳо бирлашиб, гоҳо айрича ҳаёт кечирганлар. Кўчманчилик, урф-одатлардаги ўхшашликлар шунинг натижасидир. Бундан ташқари, жалойир, барлос, қўнғирот ва манғит каби азалдан туркий тилда сўзлашувчи уруғлар Чингизхон давридаги мўғуллар таркибида ҳам бўлганлиги аниқ. Буни лоақал ҳозирга қадар сақланган тил хусусиятларидан ҳам билиш қийин эмас. Эрони лаҳжада сўзлашувчи туркийлар шевасида ва ҳозирги замон ўзбек адабий тилида кам учрайдиган кўплаб қадимий туркча сўзларни, ибораларни, мақоллар ва маталларни улар бошқа уруғлардан таржима қилиб олмаганлар-ку, ахир. Ёки улар туркийлашган мўғуллар бўлса нега ҳозирги қозоқ, қирғиз, қорақалпоқларга хос «жўқчи»ликларини йўқотиб юборишмади? Ҳар қандай ҳолда ҳам аниқ илмий, адабий манбаларга асосланган ўтмиш ҳақиқатларидан воқиф бўлишимиз ҳам фарз, ҳам қарздир.

Бу соҳада шарқ тарихчилари Ан-Нувайрий, Ибн Холдун, Ал-Умарий, Ҳамдуллоҳ Казвиний, Муиниддин Натанзий, Рўзбахон Исфахоний, Рашидиддин, Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий, Ибн Арабшоҳ, Абдураззоқ Самарқандий, рус шарқшунослари В. Бартольд, Бертельс, А. Семёнов ва бошқалар юзлаб рисолалар битишган. Лекин улар деярли ўзбек тилига таржима этилмаган. Ҳолбуки, тарихимиз юзига тутилган қора пардани кўтариш учун юқоридаги тарихчи ва тадқиқотчиларнинг асарларидан лоақал бир қисмини тезроқ она тилида нашр этиб, улар ва халқ оғзаки ижоди заминида дарслик ва қўлланмалар тузиб мактабларда, олий ва ўрта билим юртларида ўқитишни аллақачон кенг жорий этиш лозим эди.

МАЪРИФАТНИНГ ажралмас қисми бўлган адабиётимизда ҳам муаммолар оз эмас. Кишиларни онгли фикр юритишга рағбатлантирадиган публицистика, танқид, адабиётшунослик бизда қардош жумҳуриятлардагига қараганда анча суст ривожланган. Ҳанузгача бу соҳаларни ёритадиган махсус журнал йўқ. Аммо, назаримда, публицист ва адабиётшуносларимиз бор имкониятлардан ҳам фойдаланишмаяпти.

Таниқли мунаққидимиз Озод Шарафиддинов «Шарқ юлдузи» журналида босилган (1988 йил, 2-сон) Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романига ёзган сўзбошисида ҳозирги авлодга қарийб номаълум бўлган мураккаб қисматли адибнинг асарлари ҳақида тасаввур бергани айни муддао. Бироқ олимимиз Чўлпоннинг бошда миллатчилик, ғоявий маҳдудлик, тушкунлик оҳангларидаги зарарли шеърлар ёзганини, Қўқон мухториятидек реакцион ҳодисани табриклаганини, кейинчалик ўзбек зиёлиларининг II қурултойидан сўнг хатоларидан кечиб тузалишга қадам қўйганини қайта-қайта уқтириши ажабланарли. Ҳолбуки, ўқувчига қуруқ гаплардан кўра миллатчилик дегани нима, ғоявий маҳдудлик, тушкунлик оҳанглари нима, улар нега зарарли, нима сабабдан Чўлпондай «адабий ҳаётимизда чуқур из қолдирган» ижодкор тушкунлик кайфиятидаги асарлар яратган, у «адашиб» ёқлаган Қўқон мухторияти нимаси билан реакцион ҳодиса эди ва ҳоказо масалаларни тушунтириб бериши муҳимроқ эмасмиди?

Мамлакатда кечаётган ошкоралик жараёни ўзбек адабиётидаги «оқ доғ»ларни биратўла юва оладими йўқми, билмадим-у лекин, ҳар қалай, «Кеча ва кундуз» романи, «Темир тузуклари», «Бобурнома» каби мумтоз асарларнинг чоп этилиши, «Қуръон», «Ҳадислар»дан парчалар, Аҳмад Яссавий, тасаввуф таълимоти ҳақида мақолалар эълон этилиши жиддий маърифий воқеалар бўлди. Алишер Навоий асарларининг кейинги нашрлари ўзбек китобхонига чала-чулпа эмас, мухтасарроқ ҳолда тегаётир. Бу яхши, аммо ўқувчилар буюк шоирнинг «Ўзбек адабиёти бўстони» сирасидан чиқарилган «Ҳайрат улаброр» («Яхши кишилар ҳайрати») достонидан тўлиқ баҳраманд бўлишдан негадир маҳрум этилипти. Китобнинг бир нечта мақолот ва боблари йўқ, 242-бетида насрий баён муаллифи Абдуқодир Ҳайитметов шундай изоҳ беради: «Биринчи, иккинчи мақолотлар ва бошқа баъзи боблар диний мазмунда бўлиб, ижтимоий аҳамияти кам бўлгани учун ушбу нашрдан тушириб қолдирилди». Ўйлаб қолади киши. Хўш, бугунги тадқиқотчиларнинг халқ мулкига айланган улуғ шоир асарини ўз гази билан ўлчаб истаганча қисқартириши, ўзгартиши («Алпомиш» достонининг қисқартирилган вариантлари, Ҳамза асарларининг «қайта ишланиши» ҳам шу ҳисобга киради) ҳуқуқий ва ахлоқий жиҳатдан мумкинмикин?

МАЪРИФАТ, албатта, кенг қамровли тушунча. Мен фақат унинг айрим, бир қарашда таъналидек туюлган, аслида ачинарли муаммолари ҳақида мулоҳазаларимни билдирдим. Қайта қуриш шарофати билан амалга ошаётган хайрли ишлардан руҳланиб маънавий, ҳаётимиздаги жонланишлардан мамнунлик изҳор этиш ҳам мумкин эди. Лекин яхшиликдан яхшилик қидирмайдилар, деган гап бор. Айни чоғда, маърифат маълум доирада, маълум кишилар наридан-бери адо этадиган мавҳум машғулот эмас, балки умумхалқ, умумдавлат аҳамиятига молик муайян масаладир. Унинг туб асослари барча ташкилий-ташвиқий воситаларни сафарбар этган ҳолда қарор топтирилиши лозим. Зеро, маърифат аталмиш иморатнинг янада муҳташамроқ бўлишидан ҳаммамиз манфаатдормиз.

Ҳамид РАҲИМ

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Комил Икромов ҳамиша унга ҳаёт ато этган ўзбек халқининг ҳаёти, қувончу ташвишлари, ғам-аламлари, эзгу орзу-умидлари билан яшади, асарларида эл-юртимизнинг дардларини қалбдан ҳис қилиб тасвирлади. Умрининг охирги йилларида эса ёзувчининг республикамиз ҳаётига доир публицистик мақолалари кенг шуҳрат қозонди. Уларнинг бир қанчаси билан сиз — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетхонлари ҳам яхши танишсиз. Яқинда «Советская культура» (1990 йил, 2 июнь) ҳафталиги Комил Икромов қолдирган адабий меросдан бир саҳифа материал эълон қилди. Бу намуналар ҳассос адибимизнинг ахлоқий ва эстетик қарашларини англаб олишда қимматли манбалардан бири бўлиши аниқ.

Биз бу сонда «Советская культура»да босилган материаллардан бир нечасини таржима қилиб эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

А. И. СОЛЖЕНИЦИН БИЛАН ЁЗИШМА

ХАЛҚ АЙБДОР ЭМАС!

Умидворманки, мени бунга на қариндошлик ҳисси, на миллий туйғулар даъват этмоқда — шундай эканига ҳатто имоним комил. Ишонаманки, Сизнинг ахборот етарли бўлмаганлиги ва масаланинг моҳиятига етарли эътибор бермаганингиз туфайли йўл қўйилган нуқсонга Сизнинг диққатингизни қаратишга ҳаддим сиғади.

Масала кўп жиҳатлардан қалтис. Мен қоғозга ўзимнинг бари мулоҳазаларимни ишонолмайман, бироқ умидворманки, Сиз мени шундай ҳам тушунасиз. Мен бу хатни яна шунинг учун ҳам ёзаётирманки, Сиз демагогларга ўзингизни улуғдавлатчилик шовинизмида айблаш имконини берасиз ва улар айни ҳолатда айбловлари учун етарлича материал оладилар. Сиз томонингиздан ноҳақ ранжитилган одамлар беихтиёр тарзда миллатчилик позицияларидан туриб гапирадилар, Сиз уларни ўзингиздан нари итардингиз, мен айтган демагоглар эса уларни буржуа миллатчилигида айблайдилар.

Сиз тушуниб турибсизки, гап бош врач Низомиддин, врач Холмуҳамедов образлари силсиласи ва боласи ичи қотиб қолиши оқибатида ўлган туб жой кишиларининг рус врачига қўйган айблари воқеаси устида кетмоқда.

Ишонинг, мени бу гапларни айтишга Низомиддиннинг прототипи — менинг қариндошим экани мажбур қилаётгани йўқ. Ўйлашимча, у бош врач сифатида Сиз тасвирлаганингиздан яхши эмас, баттар бўлиши мумкин. Бу мени сира ташвишлантирмайди (ваҳоланки, мен у Сиз билан мен учун асосий бўлган баъзи масалаларда, таассуфки, тиббиёт билан боғлиқ бўлмаган масалаларда, кўпгина қабиҳликлардан ўзини четга ололган ҳалол ва айёр одам эканини биламан). Бироқ гап у ҳақда эмас. Сизда беихтиёр шундай фикр келиб чиқади: агар миллий сиёсат бўлмаганда, айнан миллий сиёсат бўлмаганда, у ҳолда, балки, тиббий хизмат кўрсатиш тартиботи, бош врач ва бошқа врачлар яхши бўларди. Ахир бу шундай эмас-ку. Ахир бизнинг бош врачларимиз (мен уларнинг Сиз кўргандан ҳам кўпроғини кўргандирман-ов) ҳамма жойда бир хил эмасми? Ҳаммаси бир андозада бичиб тайёрланган. Сиз Николай Романович Пакни билардингиз. Мен ҳам уни билардим. Эҳтимол, у Низомиддиндан яхшироқ бўлгандир. Сиз Жамбулдаги область соғлиқни сақлаш бўлимининг бошлиғи Виктор Тимофеевич Кацуба билан танишган чиқарсиз? У Низомиддиндан яхшироқ эмасди. Кейин у Қозоғистон соғлиқни сақлаш нозирининг ўринбосари бўлди. Мен Қозоғистон соғлиқни сақлаш нозирини ҳам билардим. Мен СССР соғлиқни сақлаш нозири Митеревни ҳам билардим, у ҳамон биронта ҳам хорижликнинг фамилиясини ва биронта чет эл сўзини тўғри талаффуз қилолмайди. Сиз энг имтиёзли шифохоналардаги бош врачлар ҳақиқатан ҳам врачлар деб ўйлайсизми? Ҳатто уларнинг ўзлари ҳам ўзлари ҳақида шундай деб ўйламайдилар. Мен Кашченко номидаги жиннихонада эканимда (1939), у ерда бош врач Кагановичнинг акаси эди.

Холмуҳамедовнинг тақдири мураккаброқ, Сиз баён қилганингиздан кўра ўта мураккаброқ. Ғурбатли қисмат. Бу ерда унинг ўзи хон, кўланкаси майдон эмас. Наҳотки, Сиз унинг ўзи ҳам қурбон эканини тушунмасангиз?

Кечирасиз, мен балки керагича батафсил гапирмаётгандирман: Сизнинг вақтингизни тежаяпман.

Афтидан, бу ерда миллий масала Сизни моҳиятан қизиқтирмаган. Шунчаки, йўл-йўлакай. ТошМИнинг беморлар койкасидан ҳамма нарса кўринмайди. Эътибор беринг, сюжетда миллий йўналиш бирон-бир аҳамият касб этмайди. Дарвоқе, сюжетда бирон-бир аҳамиятга молик бўлмаган ягона сюжет чизиғи шу (эҳтимол, шунинг учундир, мен шу сюжет чизиғидан қутулишни сўрайман). Бу Донцовага ўхшаган яхши одамнинг тезгина бир нигоҳ ташлашидир. Лекин уни кечириш мумкин.

Мансабга кўтарилувчилар мавзуи. «Мансабга кўтарилувчилар» тақдири миллий республикаларда Россиядагидан енгил эмас, бу муаммо атрофидаги демагогия бундан ҳам даҳшатли. Бу ерда бутун халқнинг тақдири аксини топади. Миллий маъмурни жиловлаб туриш ҳали нодон рус маъмурни итоатда тутиб туришдан осонроқ. «Биз ахир сени миллий кадр бўлганинг учун ушлаб турибмиз. Ўзларингдан бўлган бошқа миллий кадр билан алмаштирамиз. Агар ғинг-пинг десанг, сени ғийбатчиликда эмас, балки миллатчиликда айблаймиз».

Азиз, севимли Александр Исаевич! Ахир у ерда ҳам ўзларининг йигирманчи ва йигирма бешинчилари, ўзларининг ўттизинчи ва ўттиз бешинчилари, ўттиз еттинчи ва қирқ тўққизинчилари ҳам, ўзларининг шулубинлари бор. Яна ҳамма айблашлардан бўлак, барча йилларда боз устига миллатчилик олабўжиси бор эди.

Сиз уларга мушкул нуқтаи назардан туриб муносабатда бўласиз. Тезлик билан ҳукм чиқарасиз, йигирма беш мингинчи қулоқлар ҳақида ҳукм чиқарганидек.

Яна бир марта мени атайлаб қаттиқ гапирганим учун кечиринг. Бу масаланинг моҳияти учун ташвишимнигина эмас, балки асосан Сизнинг буюк китобингиз тақдири тўғрисидаги ташвишимни ҳам ифодалайди, у ҳам Совет Иттифоқининг барча жойларида худди «Иван Денисович» сингари севимли ва фойдали бўлиши ҳақидаги ташвишимни ҳам ифодалайди.

Мабодо Сиз мен билан баҳслашишни ёки қўшимча маълумот олишни истасангиз, ўзим учун шараф деб биламан.

ИКРОМОВ

P. S. Яна бир марта ўйлайман: бунга демагоглар ва чайқовчилар қанчалик ёпишиб оладилар!

«МЕН ХАЛҚИНГИЗГА ОЗОДЛИК ТИЛАЙМАН...»

Азиз Комил!

Мен Сизнинг хатингизни ўқиб енгил тортдим, негаки, сиз айблаётган масалада мутлақо гуноҳим йўқ. Ҳаётнинг бирон-бир муаммосини четлаб ўтмасликка маҳкум ёзувчининг қисмати тақозоси билан Ўзбекистондаги миллий тиббий кадрлар масаласини ҳам четлаб ўтолмадим: бу мавзу сюжетда зарур бўлгани учун эмас, балки бусиз Қозоғистон тавсифида ҳам, Ўзбекистон тавсифида ҳам бирёқламалик юз бергани сезилиб қоларди. Ишонинг, қозоқлар билан ўзбекларни билгач, мен уларни самимий севиб қолдим — умидворманки, бегуноҳ одамлар тасвирида бу туйғумни ифодалай олдим. Бироқ, идеал врачларни тасвирлар эканман, мен шуларнинг ёнида халтурачиларни — бош врачни (нима — у рус эди деб ёлғон айтиш керакмиди?), Пантехина, Холмуҳамедов, Анжелинани келтирмасликка иложим бўлмади.

У ердаги таълим системасини (ўзим ўқиганман) **жуда яхши** биламан, миллий кадрлар тайёрлаш ниқоби остида қанчадан-қанча чала мутахассислар етказилмоқда, бу чаламуллалар ўз халқининг шўри-ку. Яъни шахсан Холмуҳамедовни мен ҳеч нарсада айбламайман, асарда бу нарса йўқ, балки, бугунги ҳақиқий аҳвол бор: бировлар кўтар-кўтар қилади, бошқалар кўтариладилар. II қисм хусусида мулоҳазангизда сиз беихтиёр социалистик р е а л и з м а н д о з а с и г а риоя қиласиз(бир бош врач — салбий, у ҳам бўлса ўзбек, иккинчи ижобий образни ёки иккинчи ёмон русни тасвирланг). Бармоқ санаб, ҳисоб-китоб юритмайлик. Мен ҳақиқатни ёздим, қандай бўлса, шундайлигича ёздим. Мен чин қалбдан Сизнинг халқингизга барча озодликларни тилайман, ҳатто бизнинг мутахассисларимиздан озод бўлишни ҳам! — ана ўшанда ўз мутахассисларингизни тайёрлаш бутунлай юксак савияда ва масъулиятни ҳис қилган ҳолда амалга ошади.

Қўлингизни сиқиб,

А. СОЛЖЕНИЦИН

ГДЛЯН БИЛАН ИВАНОВНИНГ ТЕРГОВ ГУРУҲИ ТЎҒРИСИДА

Ўзбек бўлиб туғилганим ва республика билан узоқ йиллик алоқаларим туфайли аччиқ аламга тўлиб айтаманки, ҳозирги пайтда мамлакатда адолатнинг турли-туман шаклларда оёқ ости қилиниши ва оддий одамлар мангу ахлоқий қадриятларининг топталиши учун Ўзбекистондан қулайроқ бошқа бирор жой топилмаса керак.

Ўрта Осиёдаги ривожланган феодализм бировларни шу қадар тупроққа қориб ташлаб, бошқа бировларга шу қадар катта, чексиз-чегарасиз эрк-ихтиёр бериб қўйдики, натижада юқоридан бўлган ҳар қандай тазйиқ-таҳдид Оллоҳнинг иродаси тарзида қабул қилина бошлади, бу ҳолат одатга айланди. Шу йиллари милиция ҳокимияти ҳар қандай хону амирлар ҳокимиятидан ҳам ўтиб тушди, у тобора юқори жойлар билан чатишиб кетди.

Турли мансабдорлар ўзларига муҳтож одамлардан ундирадиган оғир солиқлар даромад солиғи ёки болосизлик солиғига қараганда ҳам давлат миқёсига моликлашиб борди. Ҳамма ва ҳамма нарса учун солиқ тўладилар. Бу ерда пора эмас, балки рэкетчиларнинг таҳдидидан реалроқ қўрқитиб пора олишдек ёвуз таъмагирлик ҳукм сурди. Ҳар қандай оддий одам ҳуқуқни ҳимоя қилиши лозим бўлган органларда ҳамма иш сохта гувоҳликлар асосида олиб борилиши, шунинг учун энг яхши йўл қилмаган гуноҳни бўйинга олиш эканини биларди.

Ана шундай вазиятда Гдлян гуруҳи юқоридан қуйигача кимнинг устидан бўлмасин, хоҳлаганча, фош қилувчи материаллар тўплай олди. Албатта, қўшимчаси билан.

Мисоллар келтириб ўтирмайман, уларни менсиз ҳам гувоҳлар ва жабрланганлар келтирадилар. Мен бошқа нарса ҳақида гапирмоқчиман. Гдлян билан Иванов фаолияти атрофида энг обрўли оммавий ахборот воситалари муттасил равишда, изчиллик билан шиширибб, жазавага берилиб кўтарган шов-шувлар тўғрисида гапирмоқчиман...

Терговчиларнинг қонунсиз ҳаракатларидан ва матбуотнинг андишасизлигидан топталган миллий туйғулар ҳақида эслатишга ҳар қандай уриниш жиноятчиларни ҳимоя этиш тарзида қабул қилинди. Маҳаллий сиёсатчилар, бир томондан, «кадрлар масаласи» бегоналар қўли билан ҳал қилинаётганидан қувондилар. Бошқа томондан эса, Москвада уларни «нотўғри тушунишлари мумкинлиги»дан қўрқардилар. Бу қонунсизликлар халқнинг тақдирида қандай оқибатлар келтириб чиқариши, улар қайта қуришнинг реал душманлари томонидан қандай фойдаланилиши, кишилар онгида қандай қинғайишлар содир этиши тўғрисида ташвиш чекувчи кимса топилмади. Ахир протестантлар Эстонияси ёки католиклар Латвиясидаги ижтимоий онг шакллари ва норозиликлар билан асрлар бўйи исломнинг турли бир-биридан ажралиб турувчи оқимлари бир хил деб ўйлаш мумкин эмас-ку.

Мен бу ҳақда ёздим, маҳаллий раҳбарларга астойдил гапирдим, айтдимки, руслар учун қаноатланарли бўлган Сайфулмулуков фундаментализм ва миллатчилик муаммосини ҳеч қанақасига ҳал қилиб беролмайди, бу муаммо конкрет тарихий мусулмон музофотларида Ленинграддагидек тушунилмайди.

Аввал эсга олганимдек, ҳозирги ишлардан бир йил муқаддам, «Известия»га бир мақола таклиф қилгандим, унда Каракозов ва Гдлян танқид остига олинганди. Ундан ҳам илгарироқ журналистларнинг бир катта кенгашида бу ҳақда бир соатга яқин гапирган эдим. Таъсири эса — нул...

Русчадан Маҳмуд САЪДИЙ таржимаси

Ғани АБДУРАҲМОНОВ, ЎзФА мухбир аъзоси

ТАРИХИМИЗГА БИР НАЗАР

НЕЧА ЙИЛЛАР мобайнида ўз тарихи, маданияти ва тилига бепарволик билан менсимай қараш, ҳадик ва қўрқув, бюрократизм ҳозирги пайтда муҳим миллий масалаларнинг кескин қўйилишига сабаб бўлмоқда. Айниқса, ёшлар ҳаётий масалаларга аниқ жавоб талаб қилишмоқда. Улар миллий масалаларга, тарихга, ҳозирги социал муаммоларга бошқача назар билан қараш талабини қўймоқда. Бу масалада жумҳуриятимизда баъзи ишлар амалга ошаётир, матбуотда, телекўрсатув ва радиода, учрашувларда ахборот берилияпти. Энг муҳими, бизнинг халқдек бошқа миллатларга чинакам қардошлик муносабатида бўладиган эл кам топилса керак. Корхонада, идорада қайси миллат билан бирга ишлаяпмиз — биз учун аҳамияти йўқ, фақат маданиятимизни, тарихимизни, урф-одатимизни, тилимизни ҳурмат қилса бўлгани, она тилимизда гапирса — нур устига нур. Бу туйғу инқилобдан кейинги миллий сиёсат туфайли келиб чиқди, ота-боболаримизнинг насиҳати туфайли рўй берди, ҳатто шахсга сиғиниш, ленинча миллий сиёсатнинг қўпол бузилиш даврлари ҳам бу улуғ туйғуни барбод эта олмади. Аммо вақт ўтиб боряпти, айрим раҳбар ходимларимиздаги эскича онг, бюрократизм, юқоридан кўрсатма кутишдек иш усули давом этаётгани оқибатида кўп долзарб масалалар ечимини топмаётир. Албатта, ёшларнинг барча талабларини дарҳол ҳал қилиб бўлмайди, баъзи масалаларни эса умуман тушунтириш, изоҳлаб бериш керак. Бу муҳим ишга мутахассислардан тортиб, партия, совет идораларининг етакчи ходимларигача фаол жалб этиш лозим.

ТАРИХ ВА ТАҚДИР

1988 йил 20—23 ноябрь кунлари Москвада СССР Фанлар академияси тарих бўлимининг «Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг этногенези» масаласига бағишланган Бутуниттифоқ конференцияси бўлиб ўтди. Ўзбекистон ССР Фанлар академиясидан бу конференцияга 20 дан ортиқ тарихчи, этнограф, филолог олимлар қатнашди. Анжуман Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг этногенезига оид қилинаётган илмий ишларнинг аҳамиятини қайд этиб, бу соҳада мунозарали масалалар, ҳали ишланиши зарур бўлган муаммолар кўп эканлигини таъкидлаб ўтди ва олимларнинг диққатини ана шу масалаларни ечишга қаратди. Бу муҳим муаммоларнинг ҳал бўлиши учун турли соҳа мутахассислари — тарихчилар, этнографлар, археологлар, тилшунослар, географлар ҳамкорликда иш кўришлари зарур. Ўрта Осиё ва Қозоғистон олимлари биргаликда иш олиб борганларидагина бу соҳада холис ва асосли хулосаларга келиш мумкин.

Ҳақиқатан, Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари этногенези, тилининг шаклланиши ҳамда маданияти тарихини аниқ белгилаш ҳозирги кунда миллий муносабатларда рўй бераётган баъзи келишмовчиликларни бартараф қилишга ҳам ёрдам беради.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари тарихига доир муаммолардан бири — тарихимизда бунёд этилган ажойиб асарларнинг қайси бир халққа, асар муаллифи қайси миллатга мансублиги масаласидир.

Бундай муаммолар бошқа машҳур ёзма ёдгорликларга ҳам таалуқлидир. «Девону луғатит турк» (XI аср), «Қутадғу билик» (XI аср), «Ҳибат ул-ҳақойиқ» (XII аср), «Тафсир» (XII—XIII асрлар), «Қиссас ул-анбиё», «Ўғузнома», «Муҳаббатнома», «Хисрав ва Ширин», «Қиссаи Юсуф» (XII—XIV асрлар) каби ёзма ёдгорликлар шулар жумласидандир.

Бу ерда асосий масала буюк алломаларнинг қайси миллатга мансублигини аниқлашда эмас (улар ўз асарларини, асосан, ўша замонлар расмий тили — араб тилида ёзганлар), балки буюк асарлари билан Ўрта Осиё халқлари тарихига, умумбашарият фанига қўшган ҳиссаларидир. Масалан, Улуғбекнинг йил, ой, кун, соатлар бўйича ҳисоби, юлдузлар жадвали ҳозирги аниқ ҳисоблардан бир неча секундларгагина фарқ қилади. Буюк қомусий олимларнинг асарлари Шарқда ва Ғарбда XVII асрдан бошлаб математика, астрономия, жуғрофия, тиббиёт каби фанларга асос солди ва олимлар учун қўлланма, талабалар учун дарслик бўлиб хизмат қилди.

ЮНЕСКО Аҳмад Фарғонийнинг 1200 йиллигини, Ал-Берунийнинг 1000 йиллигини нишонлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Афсуски, буюк авлодларимиз тўғрисида мақолалар, рисолалар, китоблар кам ёзиляпти, уларни кам ўрганяпмиз, кам тарғиб қиляпмиз.

Кинофильмларимизда тарихий шахслар, айниқса, подшолар, хонлар, лашкарбошилар эсипаст, талончи, золим қилиб тасвирланади, алломалар эса кам кўрсатилади. Яқинда машҳур кинорежиссёримиз Латиф Файзиев билан суҳбатда, нега А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романи бўйича олинган фильм бир серия, кўп қизиқ, муҳим эпизодлар тушиб қолган, уни кўп серияли қилиб қайта ишланса яхши бўларди, деган фикримизга, бунга ҳукумат пул бермаяпти(?), талантли киноартистларимиз ҳам йўқ(?) деб жавоб берди. Кўп серияли Ҳамза ҳақидаги фильм шу аҳволда қандай экранга чиқиб кетди, деган саволимизга у киши жавоб бермай қўя қолдилар... Шубҳасиз, шошма-шошарлик билан тайёрланган кинофильм ёки китобларни ҳеч ким тоқат қилиб кўргиси, ўқигиси келмайди.

Республика Шарқшунослик, Қўлёзмалар, Тарих илмий текшириш институтларида, музейларда 50 минг жилдга яқин қўлёзмалар тахланиб ётибди. Бундан ташқари юзлаб нодир қўлёзмалар СССРнинг бошқа кутубхона ва институтларида, чет эл кутубхона ва музейларида сақланади. СССР ФА мухбир аъзоси Э. Юсуповнинг айтишича, бу қўлёзмаларни нашр этиш ва ўрганиш учун тўрт минг йил керак бўлади.

Албатта, тарихий ёзма ёдгорликларнинг танқидий-илмий матнларини нашр этиш, уларни ўрганиш учун пухта мутахассислар керак. Афсуски, талабларга жавоб бероладиган мутахассисларни университет етиштириб чиқармаяпти, илмий идораларда ишлаб турган яхши мутахассисларнинг кўпи оламдан ўтди, кўпининг ўртача ёши 60—70 дан ошиб бораяпти. Бу соҳада ҳаммани қийнаётган нарса эски ўзбек (араб) алифбосини билмаслик. Аслида 1918 йили анча соддалаштирилган араб графикасидан воз кечиб, лотин графикасига ўтишимиз бир хато бўлди. Сўнгра ундан ҳам воз кечиб кириллицага ўтишимиз иккинчи хато бўлди. Энди академик Мусо Зиёевич Бунёдовнинг гапига кириб («Огонёк», 1988 йил, 45-сон), яна эски ўзбек (араб) алифбосига қайтсак, учинчи хато бўлар эди. Ҳар ҳолда орадан ўтган салкам 50—60 йил мобайнида кўплаб илмий-адабий ва бошқа соҳаларга оид асарлар, кўплаб луғатлар чиқарилди-ку! Бундан, эски ўзбек (араб) ёзувидан бутунлай воз кечиш керак экан, деган хулоса келиб чиқмайди, албатта. Эски ўзбек тили ва ёзуви филология, тарих, ижтимоий фанлар каби факультетларда ўқитилиши, зарур ўринларда тўгараклар очиш мўлжалланди ва айрим ўқув юртларида иш бошлаб юборилди. Энди кадрлар тайёрлашнинг эски услубига кўчиб, юқори малакали мутахассис олимлар ҳар 1—2 йилда 4—5 тадан шогирд тайёрлаб беришса, бу соҳадаги ишларимиз тез ривожланиб кетади.

ЎРТА ОСИЁ ва Қозоғистон территориясида яшаб турган ўзбек, қозоқ, уйғур, туркман, қорақалпоқ, тожик халқларининг этногенезини аниқлашдаги муҳим муаммолардан бири — бу халқларнинг шаклланишига **асос бўлган уруғлар ва уруғ бирлашмалари, уларнинг жойланиш ўринлари** масаласидир.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон территориясида истиқомат қилган қадимги (мелоддан VIII асрлар аввал) уруғ ва қабилалар (ёки қабила бирлашмалари) массагетлар, саклар (эрон манбаларида шаклар), суғдийлар, хоразмийлар бўлгани қадимги юнон, рим, эрон, хитой, ҳинд, араб манбаларидан маълум. Бу ва кейинги даврда тарихий ҳолатни археологик қазилмалар, топонимик номлар ва этнонимлар, диалектологик ва фольклор материаллари ва қадимги ёзма ёдгорликлардаги маълумотлар ҳам тасдиқлайди.

Массагетлар Аму ва Сирдарёнинг қуйи оқимида, сак (шак)лар эса массагетлардан шарқроқда — ҳозирги Қозоғистон ва Шарқий Туркистонда, Аму ва Сирдарёнинг Шимолидан тортиб, то Жанубий Сибир ерларигача бўлган чўлу биёбонларда яшаганлар. Бундан ташқари мелодгача яшаган қабила ва уруғлар жойлашган ўлкалар улар номи билан номланган: Суғдиёналиклар (ҳозирги Зарафшон водийси), хоразмликлар (ҳозирги Хоразм — Амударёнинг қуйи оқими), бақтрияликлар (Ҳисор водийси ва унинг Жануби, Сурхон-Шеробод водийси), чочликлар (Тошкент водийси), парконаликлар (Фарғона водийси) каби.

Суғд қабилалари айтиб ўтилган қабилалар орасида тарқоқ ҳолда истиқомат қилганлар. Бу уруғ ва қабилаларнинг кўпининг тили эрон группасига кирувчи тил бўлганини кўпчилик олимлар тахмин қиладилар.

Қадимги уруғ ва қабилалардан ёзма ёдгорлик қолган эмас, фақат суғд ёзувлари билан битилган айрим манбалар бизгача етиб келган.

Эрон группалари билан баробар, Суғдиёнанинг катта бир қисмида — Сирдарёнинг ўрта оқимида туркий тилда сўзлашувчи этник группалар (асосан, **қангуй ёки қанглилар**) яшаган ва Қангуй ёки Канҳа давлатини ташкил этганлар.

Катта қабила ёки уруғ бирлашмаларини ташкил этган қадимги массагетлар саклар қайси тилда сўзлашгани бизга номаълум. Тарихий, манбалар бу этник группаларнинг номларини, жойланишини, баъзи урф-одатларини ва қилган айрим ишларини тилга оладилар, холос. Археологик қазилмаларда Панжакентдан топилган суғд тангаларига зарб урилган **«Грирей жабғу, катфуз жабғу»** сўзларига қараб, О. И. Смирнова суғдлар турк тилида сўзлашганлар, деган хулосага келади. Суғд ҳокимлари ва лашкарбошиларининг кўпи турклар бўлгани ҳам кўрсатиб ўтилади (қаранг: История Узбекской ССР, «Фан», Т., 1967). Машҳур тарихчи Ат-табари ҳам суғдларнинг бошлиғи турк эди, деб таъкидлайди.

Ҳақиқатан ҳам, **«Йабғу // йафғу»** сўзи фонетик ва морфологик структурасига кўра туркий сўз бўлиб, Маҳмуд Кошғарий «Девон»ида бу сўзнинг маъноларидан бири — хондан икки даража паст бўлган ўринни эгаллаган мансаб ёки мансабдор деб тушунтиради (Маҳмуд Кошғарий, «Девону луғатит турк», III жилд). Этнограф Э. В. Ртвеладзе Бақтрия аҳолисини туркий деб, баъзи ўринларда эроний тилда сўзлашувчи аҳоли ҳам бор эди, деган хулосага келади («Проблеми этногенеза и этнический истории народов Средней Азии и Казахстана», М., 1988).

Албатта, бир сўзга қараб, халқнинг тили қайси тиллар оиласига мансублигини айтиш қийин, аммо бу мулоҳазани эътиборга олмаслик ҳам мумкин эмас. Ҳар ҳолда XI асрга қадар Мовароуннаҳр ва Еттисувда асосий, етакчи уруғлар турклар бўлган. Бу ерга янги-янги туркий уруғларнинг кириб келиши эса маҳаллий туркий уруғларнинг мавқеини ва тилини мустаҳкамланишида катта хизмат қилган.

Мовароуннаҳр туркий халқларининг шаклланишида катта хизмат қилган иккинчи қатлам — Марказий Осиёдан кўчиб келган **юечжи** (кушанлар ёки тохарлар) қабила бирлашмалари (мелоддан III — II асрлар аввал), **хуннлар** (мелодгача II ва мелодий IV асрлар) ва **эфталит** (V — VI асрлар) қабила бирлашмалари бўлган. Бу қабилалар туркий бўлиб, кушанлар Кушан давлатини, эфталитлар Эфталит давлатини ташкил этадилар.

Умуман, VIII—X асрлар мобайнида Ўрта Осиё ва Қозоғистон территориясида учта катта уруғ бирлашмаси мавжуд эди: 1. яғмо, чигил, тухсин ва бошқа уруғлардан таркиб топган **қарлуқ бирлашмаси;** 2. Еттисувдаги бир қатор туркий уруғлар ва Ғарбий Сибирдаги баъзи ҳинд-европа ва фин-угор тилларидан ташкил топган **ўғуз бирлашмаси;** 3. турли туркий ва бошқа уруғлардан ташкил топган **қимақ бирлашмаси** (кейинроқ қимақлардан қипчоқлар ажралиб, ўз бирлашмасини ташкил этади).

Бу катта уруғ бирлашмалари, асосан, даштликларни эгалладилар, Еттисув ва Шарқий Туркистондаги ўтроқ туркий уруғлар билан суғд қабилалари ва уларнинг тилларини бирлашиши жараёни давом этди. Туркий уруғ бирлашмаларининг бу ҳукмдорлиги X—XI асрларга келиб тугатилди ва ўрнига қипчоқ ва қорахонийлар ҳокимияти ўрнатилди.

Туркий уруғларнинг Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчиб келиши турк хоқонлиги (VI—VIII асрлар), Тяньшан ва Фарғона водийсининг шимолида барпо бўлган Қипчоқ давлати (IX—X асрлар), Қорахонийлар давлати (XI асрнинг биринчи ярмидан XII асрнинг бошларигача) даврларида ҳам давом этди ва энг сўнгги қатлам Дашти қипчоқда истиқомат қилган ва XVI аср бошида Шайбонийхон бошчилигида Мовароуннаҳрга кириб келган ўзбек уруғлари бўлди. Юнон (мелоддан олдинги III асрлар) ва араблар (VIII аср боши — IX асрлар), сомонийлар (IX — X асрлар) ҳукмронлиги давомида маҳаллий халқларнинг қиёфаси, маданияти ва тилида катта ўзгаришлар рўй берган эмас. Аммо турк ва тожик уруғлари яқин яшаган ўринларда ўзбек-тожик икки тиллилиги фаоллашди. Бу жараён сомонийлар давлатидан (IX — X асрлар) бошланиб XV асрларга келиб тезлашди. Умуман, сомонийлар давлати таркибида эрон ва туркий тилларида сўзлашувчи халқлар истиқомат қилган.

Шундай қилиб, Ўрта Осиё ва Қозоғистон территориясида икки тил — туркий ва шарқий эрон, сўнгра тожик тиллари қўлланиб келинди. Бу тиллар туркий (жумладан, ўзбек) ҳамда тожик халқларининг шаклланишига асос бўлди. Этнографларнинг фикрича, «Деярли минг йиллар давомида туркий тиллар Қозоғистон ва Ўрта Осиёнинг асосий қисмида эрон тилларининг ўрнида қўлланиб келинган» (Андрианов П. В. «Проблеми этногенеза...»).

Ҳар ҳолда энг қадимги даврда (мелоддан олдинги бир мингинчи йиллар) Ўрта Осиё ва Қозоғистон территориясида (торроқ қилиб айтганда, Мовароуннаҳрда) истиқомат қилган массагет, сак, суғд, юечжи, қангли) қангуй ва бошқа уруғ, қабила ва уларнинг бирлашмаси ҳозирги туркий (ўзбек, қозоқ, қирғиз, уйғур, туркман, қорақалпоқ) ҳамда тожик халқининг шаклланишида ибтидоий, биринчи асос бўлганлар.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг келиб чиқиши ва тилининг шаклланиши қайси даврда рўй бергани олимлар орасида мунозарага сабаб бўлиб келаётган муҳим масалалардан биридир. Халқлар тарихини ишлашда асосий камчилик шуки, ҳар бир олим (ўзбек, тожик, қозоқ ва бошқа) ўз миллатининг қадимийроқлигини исботлашга, баъзи муҳим тарихий фактлардан кўз юмишга ёки уни ўз фикрига мослаштиришга интилди. Кўринадики, бу масалани комплекс ҳолда ишлаш, бунинг учун турли ижтимоий фан мутахассисларини жалб қилишга эътибор қилинмади.

Давоми еттинчи бетда

ТИЛ ВА ТАРАҚҚИЁТ

СЎЗ МАНТИҚИ — ФИКРЛАШ КАЛИТИ

ОШКОРАЛИК сабоқлари негизида адабий тилни, унинг функционал-стилистик қурилишини қайта ташкил этишдек мураккаб муаммо табиий равишда нутқ маданиятининг асоси ҳисобланмиш норма ва нормалаштириш масалаларига бориб тақалади. Чунки расмий ёки илмий нутқ услубининг ўзига хос луғатини қайта ташкил этиш жараёни адабий тилнинг шу пайтгача қарор топган умумий услубий тартибланишига ҳам, сўз бойлигининг қўлланишига кўра стилистик табақаланиши (хосланиши) табиатига ҳам муайян ўзгаришлар олиб кириши шубҳасиз.

Давлат тили мақомини кун тартибига қўйган тил сиёсати адабий тил имкониятларининг янгича тармоқланишини тақозо этмоқда. Матбуот тилидаги «унутилган» сўзларни истеъмолга олиб кириш, янги сўз ва ифодалар «излаб топиш» ҳаракати мана шу жараённинг бошланиши холос. Бироқ бу жараёнга бўлган муносабатимизнинг бир хил эмаслиги ҳам аён бўлиб қолди. Чунончи, **вилоят, ноҳия, музофот, жумҳурият, тегара, туман** каби «эски» сўзларни матбуот саҳифаларида фаоллаштирилишини бир томон маъқулласа, иккинчи томон тақиқлашга уринмоқда.

Ҳар қандай қатъий барқарор норма ҳам маълум ўзгаришларга учрайди. Нормани ўзгармас дейиш ҳар қандай янги сўзга, сўзни янгича қўллашга қарши чиқишга (пуристик йўналишга) олиб келади. Бундай консерватив йўналиш нормаллаштириш жараёнидаги лисоний ихтилофларда (сўз қўллашдаги низо) муросасозлик билан анъанавий мезонга ён босади.

Ўз навбатида, тилга олиб кирилаётган ҳар қандай янги сўзни «қучоқ очиб» қарши олиш (неологик ёндашиш) ҳам ўзини оқламайди. Ҳозир биз бунинг оқибатини кўриб, ҳис этиб турибмиз. Шундай экан, сўз қўллаш эркинлигида ҳам меъёр бўлиши ва унинг жамоатчилик нутқ фаолияти синовига асосланиши зарур. Чунки тил халқнинг умумий мулки. Жамият ўз тилига лоқайд қарай олмайди. Адабий тилимиз тақдири учун, ҳар биримиз ва барчамиз масъулмиз. Лекин алоҳида шахс адашиши мумкин. Шу боис муайян сўз, атаманинг нормага муносабатини қатъий тарзда белгилашга, уни қўллаш мумкин ёки мумкин эмаслиги ҳақида кескин ҳукм чиқаришга шошилмаслик лозим. Ҳозир биз учун муҳими, тил луғат бойлигининг қўлланиши, стилистик табиати, нутқ амаллари учун қанчалик уйғунлиги ва зарурлиги нуқтаи назардан яна бир бор кўздан кечириб чиқиш, шу асосда улардан фойдаланишнинг умумий йўналишларини ва манбаларини белгилаб олишдан иборат. Бунда, энг аввало, ошкоралик туфайли қарор топган ленинча тил сиёсати принципларидан келиб чиқиб иш тутиш, бинобарин, қайта нормаллаштириш жараёнига мажбурийлик, тақиқлаш нуқтаи назаридан ёндашмаслик лозим.

Сўзларнинг тил луғатига кириш-кирмаслигини бевосита нутқ амалининг ўзи белгилайди. «Тил сандиғи»да («Ёшлик» журнали) шева ва лаҳжалардаги оҳори тўкилмаган сўзларни қайд этилиши яхши. Бу ҳам савоб иш. Аммо улар ёзма ёки оғзаки нутқда ишлатилмас экан. адабий тил хазинасидан ўрин олмайди. Алибек Рустамов «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасидаги (1989 йил, 17 ноябрь сони) чиқиқишида айтганларидек, «Ҳамма сўзларни ишлатавериш лозим. Аввал тартибсизлик (демак, анъанавий нормадан четга чиқиш) бўлади. Бу табиий ҳол. Кейин изга тушиб кетади. Шунинг учун классик адабиётимиз сўзларини ҳам, шеваларга оид сўзларни ҳам ишлатаверайлик. Ишлатганимиз сайин сўзларнинг маънолари аниқлашиб бораверади». Шундагина сўзлар ёки маънода идрок этилаётган «эски» сўзлар оғзаки ёки ёзма нутқ деб аталмиш лабораторияда чархланиб, синовдан ўтади. Сўзлар ўртасидаги синонимик ёки ассоциатив алоқадорлик қанча кучсиз бўлса, уларни идрок этиш ҳам шунча оғир кўчади. Буни **ноҳия** сўзининг «қаршиликка» учрашида кўриш мумкин. Шу сабабли газетада бундай «нотаниш» сўзларни ишлатганда, уларнинг маъносини (лоақал қавс ичида фаол синонимини келтириш йўли билан) тушунтириб берса ёмон бўлмайди. «Сўзлар маъносини аниқланг, шунда сиз дунёни ярим чалкашликлардан холос этасиз». (Декарт).

Яна бир мулоҳаза. Тил луғатидаги архаизм ва историзмларни «тирилтириш», фаоллаштиришга бўлган интилиш доимий хусусият бўлмай, муайян ижтимоий шароитдагина жонланиши мумкин. Бу ўринда «эски» сўзларни ишлатиш, уларнинг маъносини жадаллик билан қайта фаҳмлаш ҳаракати 60 йилларда ҳам маълум даражада юзага чиққанлигини эслашнинг ўзи кифоя. Ўша пайтда ҳам **қомус, дорилфунун, байналмилал, талаба, кимё, муаллиф, муҳаррир, мунаққид, мутаржим** сўзларини қўллашни тақиқлаш ҳаракати бўлган. Шунга қарамай, бу хил сўзларнинг кўпчилиги ҳаётга йўлланма олган эди. Айни пайтда **энциклопедия, университет, интернационализм, студент, химия, автор, редактор, танқидчи, таржимон** сўзлари тилимиздан бутунлай чиқиб кетгани йўқ, бемалол ишлатиляпти. Шу сабабли **район, область, республика** каби сўзлар истеъмолдан чиқариб ташланмоқда, деб ташвишланиш ортиқча. Агар, ҳақиқатан ҳам, сўзлар мантиқи — фикрлаш калити экан, биз фақат «эскилик» тамғасида тасаввур этаётган сўзларсиз миллий маънавий қадриятларимизни тўғри ва тўлиқ идрок эта оламизми? Мана, деярли 30 йилдан бери матбуотда, бадиий адабиётда **бекат** сўзи ишлатилиб келинишига қарамай ҳануз оғзаки сўзлашув мулкига айлангани йўқ. Сўзлашувда ҳамон, «астановка» қўлланмоқда. Лекин «бекат» ёзма адабий тили луғатидан қатъий ўрин олди. Бу ҳол айримлар ташвишланиб гапираётган «босқинчи» эски сўзлар тақдирида ҳам такрорланса ажаб эмас. Шу асно она тил деб аталмиш буюк дарё лиммолим тўлиб оқса ёмонми? Қирғоғидан ошиб-тошиб, ҳар қандай дарё ҳам бора-бора тиниқлашиши сир эмас-ку!. Шундай экан, унинг оқимига халақит бермай турайлик.

Ҳаётдаги, фикрлаш соҳасидаги ўзгаришлар, янгиликларнинг аксарияти қисман, демак, уларни номлаш, аташдаги изланишлар ҳам дастлаб матбуот тилида акс этади. Инсоннинг фазога биринчи парвози туфайли ўзбек матбуоти **космонавт** атамаси ўрнида қўлланиш ҳуқуқини «талашган», **фазокор, фазогир, самогир, осмонгир, оламгир, шаҳбоз, фазо лочинлари, космосни забт этувчилар** каби сўз ва ифодаларни қўллагани маълум. Шу ўринда **юмшоқ, қўниш, оҳиста қўниш, секин қўниш** (мягкая посадка) («Лунаход»нинг ойга қўниши билан боғлиқ), **ўта зўриққан кучлар, юкланишлар** (нагрузка), **чала ўтказгич, ним ўтказгич, ярим ўтказгич** (полупроводник), **чала масаллиқ, ним масаллиқ, ярим масаллиқ** (полуфабрикаты) сингари ўгириб олинган атамаларни ҳам эслаш мумкин. Табиий саралаш оқибатида **фазогир, секин қўниш, ярим ўтказгич, ярим масаллиқ** луғатдан ўрин олди. Матбуот тилидаги ҳозирги параллел қўлланишларда мана шунга ўхшаш сараланиш юз бериши ёки қўлланиш шароити, нутқ соҳаси, маъно қирралари, услубий бўёғига кўра табақаланиши — ишлатилиш вазифаси жиҳатидан фарқланиши табиий бир ҳол.

СЎЗЛОВЧИ ва тингловчининг ҳам, ёзувчи ва ўқувчининг ҳам онгидаги ўзгаришлар ўтмишимиз ўз ичига олади. Халқ матбуотни маданий нутқининг намунаси сифатида билиб, ундан сўз ўрганади. Матбуот ахборот манбаигина эмас, ҳаётни, маданиятни ўрганиш манбаи ҳам, у лингвистик таълимнинг амалий намунаси ҳам. Шу нуқтаи назардан «вилоят», «жумҳурият» каби сўзларнинг ишлатилиши ўзини оқлайди.

Тақиқлаш, ман этиш фанда ҳам, тилда ҳам турғунликни бошлаб келади.

Айрим сўзларни уларнинг асли бошқа тилдан (масалан, араб форс ёки рус) олинганлигига, этимологик маъноси билан айнан мос эмаслигига асосланиб, таомилга олиб кирилишига қарши чиқилмоқда. Аммо соф тил асл соф ўзбекча сўзлар ёки қатъий, барқарор норма дегани эмас-да! Соф тил, бу энг аввало бой тил, функционал-статистик жиҳатдан ранг-баранг ва умумий нутқий маданияти юқори даражадаги тил. Соф-аралаш, тўғри-хато, яхши-ёмон, аниқ-ноаниқ тарзидаги баҳолашлар бевосита тилга нисбатан эмас, нутқ фактларига даҳлдор. Бунинг устига норма бор жойда нормадан чекиниш ҳоллари ҳам мавжуд бўлади. Буларнинг барчасини ёппасига хато, деб баҳолаш ҳам мантиққа зид. Нутқ маданияти мезонлари ҳақида гап кетганда фақат нормагагина эмас, балки айни шу нутқ амалининг, матннинг ёки унда ишлатилган сўз, ифоданинг қанчалик ўринли, мақсадга мувофиқ эканлигига асосланиш тўғри бўлади. Чунончи, матбуотда **спортсмен, саҳронавт, кулгископ, хандобус, мушТАҒ** каби тасодифий сўзлар ясалиб, маълум вазифаларда қўлланилган. Бундай тасодифий нутқий ҳодисаларни (оккозионизмлар), агар улар стилистик жиҳатдан асосли бўлса, услубий норма рад этмайди. Улар тил луғати мулкига киритиш учунгина ясалган эмас. Тўғри, булар умумадабий норма ҳам эмас. Лекин шунинг учунгина уларни ишлатмаслик керакми? Афсуски, матбуот, бадиий адабиёт тилида бу хил ижод қилинган оҳори тўкилмаган ясалишлар, қўлланишлар ниҳоятда кам учраяпти. Бу тилдан фойдаланишдаги эркинликни, ижодкорликни норма ниқоби билан чеклашнинг «самараси» эмасмикан?

Тўғри, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, психологик-прагматик омиллар айрим сўзларни «собиқ» қилиб қўйиши, уларнинг ўзига хос стилистик ранг бериши тил тараққиётидаги қонуният. Аммо маълум ижтимоий шароитда «ислоҳ» қилиниб, «собиқ» бўлган сўзлар бошқа бир шароитда тил луғатининг фаол «фуқаро»сига айланиши ҳам ўшандай объектив қонуният саналади. Буни **иймон, савоб, домла, хўжайин** каби сўзлар мисолида аниқ кўриш мумкин. Матбуот тилидаги шу кунги ўзгаришларда ҳам мана шу хусусият мавжуд, лекин бу жараёнга (у маълум барқарор натижага эришгунча) муносабатларнинг турлича бўлиши ҳам ғайриодатий ҳол эмас.

Дарҳақиқат, тил ажойиб нарса. Бу унинг умумхалқ мулки, нутқий фаолиятнинг умумий воситаси эканлигидагина эмас. Унинг ажойиблиги бу умумий мулкнинг аниқ нутқ амалларида минг хил ранг ва оҳангларида товлана олиш имконияти билан ҳам боғлиқ; тил кишиларнинг тилдаги сўзларни билиш, тажрибаси, мавқеи, маслагидан келиб чиқиб муайян мақсадда ўзича фаҳмлаш, «қайта бичиб, қайта яратиб» олиш манбаи эканлиги билан ҳам тенгсиз ва чексиз қудратга эга.

Сўз танлаш ва қўллаш мезонлари ҳамма вақт ҳам уларнинг келиб чиқиши (қайси тилдан олинганлиги) ва этимологик маъноси билангина белгиланмайди. Муайян сўз (масалан, **район, ноҳия, область, вилоят**) асли фалон тилники ва бу тилда асли пистон маънода қўлланган, деган мулоҳазалар эса уларнинг ҳозирги ҳолатидаги «хулқ-атвори»ни тайин этувчи асосий ўлчов бўлавермайди. Сўз танлаш ва сўз қўллашга муносабат норма мезонларини қандай тушуниш билан ҳам бевосита боғлиқ. Ижтимоий жиҳатдан хилма-хил лингвистик муҳитда норма кўп қиррали моҳият касб этади. Шунга кўра, барча учун бир хилда умумий ва мажбурий норма бор, деган қарашдан воз кечиш керак. Ўзбек тилининг ҳозирги график ва орфографик пунктуацион нормаси барча учун умумий ва мажбурийдир. Аммо сўз қўллаш, сўз ясаш нормаларини булар каби қатъий ва кескин тарзда тайин этиб бўлмайди. Умумадабий нормаларни лисоний йўналишда қатъий қайд этиш мумкин бўлса ҳам, нолингвистик планда буни амалга ошириб бўлмайди. Чунки, умуман абстракт ҳолдаги нутқ йўқ, у ҳар доим маълум бир шароитда ва маълум бир вазифани амалга ошириш мақсадида юзага келади. Нутқий шароитларнинг барчаси учун яроқли умумий ва ягона мезон эса йўқ. Ахир, Абдулла Қаҳҳорнинг «Нутқ» фельетони қаҳрамони сингари мажлисда ҳам, уйда, оилада ҳам бир хилда гапириб, бир хилда ёзиб «бўлмайди»-да!

СЎЗЛАР ТАБИАТИДА, бу хусусиятни услубий стилистик мезонлар асосидагина тўғри баҳолаш мумкин. Буларсиз нутқ маданиятининг назарий асосларини ишлаб чиқиш қийин. Ўзбек адабий тили функционал нутқ типларининг стилистик нормаларини ўрганиб чиқишнинг, уларга хос умумий услубий мезонларни белгилаб беришнинг зарурлиги ҳам шунда. Услубий мезонлар — стилистик нормалар эса бевосита нутқшуносликка, услубиятга даҳлдор муаммо. Шу боис, ўзбек тилини функционал стилистика нуқтаи назардан тадқиқ этишни, стилистикага оид дарслик ва қўлланмалар яратишни кенг йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади. Демак, мактабларда ҳам, олий ўқув юртларида ҳам қатъий нормативликка асосланган «нутқ маданияти» курси эмас, стилистика ўқитилса самаралироқ бўларди. Чунки грамматика тилни билишга, уни тушунишга ўргатса, стилистика ундан фойдаланишга, нутқ маҳоратига ўргатади. Билим ва маҳорат қўшилиб, кишининг ҳақиқий нутқий маданиятини белгилайди.

Ирисали ТОШАЛИЕВ,
филология фанлари номзоди, доцент

ТАОМИЛДАГИ БИР КАЛИМА

Ўзбекнинг ўзбеклигини билдирадиган уч хислат тез кўзга ташланади. Бу — бошдаги дўппи, юздаги илиқ чеҳраю ахлоқ. Бу — каттаю кичикнинг бир-бирини кўрганда ўнг қўлини юрак устига қўйиб «Ассалому алайкум», дея ҳол-аҳвол сўрашиши.

Биз жумҳуриятимиздан ташқарида бўлганимизда, бу каби урф-одатларимиз билан фахрланамиз. Аммо, минг афсуски, ўз уйимизда уларнинг бирортасига ҳам тўла амал қилмаймиз.

Тасаввур қилинг, уйдан яхши кайфият билан ишга отланиб, бекатга келдингиз. У ердаги 20—30 чоғли одамнинг салкам ярми қора кўзлар, сизнинг лаҳжангизни тушунадиган кишилар. «Ассалому алайкум», дейсиз уларга қимтиниб. Бироқ ҳамма жим. «Фалон транспортга охири ким?» дейсиз. Яна жимлик. Диққатингиз ошади.

Ишхонага келасиз. Ҳамкасбларингизга қўл узатиб «Ассалому алайкум». дейсиз. «Салом, қалай?» дейди бири. «Қандай? Яхшимисиз», дейди бошқаси. Шу билан ҳамма ўзича қарзини узган бўлади...

Кечқурун ҳориб-чарчаб уйга қайтасиз. Хотинингиз эшик очади. Бироқ «Ассалому алайкум», деб кутиб олиш ўрнига «Бугун уйда гўшт йўқ эди, айтиш эсимдан чиқибди», дейди. Ичингизда нимадир узилгандек бўлади...

Энди ўтмишга бир назар ташлайлик. Ҳали инқилоб шабадалари етиб келмаган, ҳали европача кийиниш, ясаниш-тусаниш нималигини билмаган аждодларимиз кунлик таомилга рисоладагидек амал қилишган. Эр ҳуржунни от ёки эшакка ўнгариб уйдан чиқаётганда хотини унга қараб икки қўлини кўксига қўйган ҳолда хиёл эгилиб, «Ассалому алайкум, яхши бориб келинг», деган. Эр ҳам унга «Ваалайкум ассалом, яхши ўтиринглар», дея табассум билан йўлга равона бўлган.

Ҳикоят қилишларича, пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом ушбу калимани ниҳоятда чиройли талаффуз қилар эканлар. Саҳобалар, Макка аҳли доимо пайғамбарни кўрганда биринчи бўлиб салом беришга ошиқишаркан, лекин ҳар гал Муҳаммад алайҳиссалом биринчи бўлиб салом берарканлар.

Хўш, бу калиманинг меъноси-ю баракаси нима? Маъноси шуки, ассалому алайкум — сизга Оллоҳдин тинчлик, осойишталик, саломатлик тилайман, дегани. Ваалайкум ассалом — сизга ҳам Оллоҳдан шу хислатларни тилайман, демакдир. Баракаси шуки, бу калимани тўлиқ талаффуз қилганда кишиларнинг бир-бирига меҳр-муҳаббатлари, ҳурматлари ортади. Биз шу пайтгача Қуръонда ундай дейилган, бундай дейилган деб ўзимизча фол очиб келдик. Қуръоннинг бир сатрини ҳам ўқий олмайдиган кишилар унга шунчалик туҳматлар қилишдики, оқибатда бу муқаддас китоб ўтларда ёқилди, кўмиб ташланди, сувларга оқизилди. Гўё шу билан залолатдан қутулиб, маърифатга, хурофотдан қутулиб маданиятга эришмоқчи бўлдик.

Таомилдаги калимани Қуръонга нима дахли бор экан, деб ажабланаётгандирсиз. Биз таомилимиздаги, маданият ва ахлоқ-одобимиздаги кўплаб хислатлар

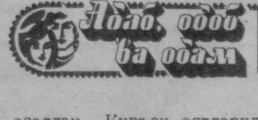

азалдан Қуръон оятларида нозил бўлганлигидан бехабармиз. Ислом динининг оиладаги тарбияда тутган ўрни ниҳоятда беқиёс эканлигини шу пайтғача тан олмай келдик.

Қуръоннинг тўртинчи сураси бўлмиш Нисо сурасининг 86-оятида бутун таомилимиздан йўқолиб бораётган ёки чала бўлиб қолган салом калимаси ҳақида ҳикмат қилинади. Мана ўша оят: «Ва изо ҳуййинтум битаҳийятин фаҳайю биаҳсана минҳо ав-руддуҳо, инналлоҳа кона аъло қулли шайин ҳасийбо» — «Агар сизларга салом берилса, ундан чиройлироқ қилиб ёки ўзидек қилиб жавоб қайтаринглар. Олло-таоло ҳамма ишларни ҳисобга олиб тургувчидир». Ана шу оят туфайли ҳам ота-онамиз бизга ёшлигимизданоқ «Катталарга салом бер, болам, салом бериш худонинг қарзи», деб уқтиришган. Масалага янада жиддийроқ ёндашадиган бўлсак, бундан 70—80 йил олдин қолоқ чекка қишлоқда бўлсин, косибчилик, ҳунармандчилик ривожланган одамлар билан гавжум шаҳарда бўлсин, икки ўзбек бир-бири билан учрашганда қўлини кўксига қўйиб «Ассалому алайкум», деган. Иккинчи биродари унга табассум билан «Ваалайкум ассалом, вараҳматуллоҳу вабарокоту» деган. Оилада ҳам хотин эрни, фарзанд отани, мезбон меҳмонни худди шу калима билан қарши олган. Тавозе билан яна шу калимани айтиб кузатиб қўйған.

Таомилдаги калима, таомилдаги ахлоқ-одоб, таомилдаги меҳмон-дўстлик — буларнинг барчасининг илдизи қадим-қадимга бориб тақалади. Тан олиб айтадиган бўлсак, Ислом таълимоти билан узвий боғлиқ тушунчалар булар. Бугун биз Исломнинг тарбиявий аҳамияти, маънавиятда тутган ўрни ҳақида гапираётган эканмиз, ушбу диндаги оқ рангни оқ, қора рангни қоралигича тасаввур қилмоғимиз жоиз. Муҳаммад алайҳиссалом инсонларни яхши йўлга бошлашга даъват этиб, кўплаб хайрли сўзлар айтганлар. Жумладан, Ҳадисаларидан бирида шундай дейдилар: «Ҳуснул хулқи, нисфуд дийни», яъни: «Хулқнинг чиройли бўлишлиги диннинг ярмидур». Демак, динга эътиқод қўйган кимса учун фақат тоат-ибодат жоиз эмас экан, балки биринчи навбатда хулқ-атвори ҳам аъло бўлиши керак экан. Акс ҳолда, унинг қилаётган ибодатидан фойда йўқроқ кўринади. Шунингдек, таомилдаги калимани қай йўсинда талаффуз қилиш ҳам киши хулқини намоён қилувчи бир нисбатдир.

Яқинда Сариосиё ноҳиясидаги сайловолди йиғилишида қатнашдим. 52-завод сайлов участкасидан номзоди вилоят Советига депутатликка кўрсатилган 135-Узун пахта тозалаш заводининг директори Г. Жиянговга 60 ёшлардаги оппоқ соқолли отахон ҳазил аралаш шундай деб қолди: «Ўғлим, депутат бўлсанг, масжид қурдирасанми?» Директор ҳам ҳазил аралаш жавоб қилди: «Масжидни нима қиласиз? Шу пайтгача Деновга қатнаётгандингиз, бораверасиз-да ўша ёққа. Узоққа борсангиз, савоби кўпроқ». Отахон мулзам бўлди.

Қизиқ, дейман ўзимча, нега бирорта депутат ўз дастурига мафкуравий масалани киритмаган? Ахир таомилимиздаги унутилаётган кўплаб хусусиятларни пурҳикмат отахонлар масжидлардаги тоат-ибодатларда қалбларига жо этишяпти-ку! Шу директорга ўхшаган депутатлар уйига бош суққанида ўғли, хотини, борингки, коллективидагилар «Ассалому алайкум» деб кутиб олишадимикан? Ҳамма жойда бўлганидек, «Салом, дада», «Ҳа, келдингизми, дадаси?», «Салом, хўжайин», «Э, қалайлар», «Салом-салом», «Бормисиз, катта ака» ва ҳоказо сўзлар билан қаршилашса керак.

Ана шу тариқа таомилимиздаги калиманинг қудрати, фазилати йўқолмоқда. Қариндош-уруғ, ёру биродарлар ўртасида шу тариқа меҳр-оқибат кўтариляпти. Борди-келдилар ҳам ўзимизга эриш туюлмоқда. Ваҳоланки, меҳр сўзда, меҳр кўзда, меҳр иймонда.

Шодиёр МУТАҲҲАРХОН ўғли

Садриддин САЛИМОВ:

ЮРАГИМДА МУҚАДДАС СИР БОР

Эй, Навоий олам аҳлида таъмасиз йўқ киши,
Ҳар кишида бу сифат йўқтур, анга бўлғай шараф.
Сен агар тарки таъма этсанг улуғ иштур буким,
Олам аҳли барча бўлғай бир тараф, сен бир тараф.

Алишер НАВОИЙ

Бетаъмалик нима дегани? Ё у ҳам шарм-ҳаё, андиша, уят сингари «эскилик сарқити»га айландими? Ҳа, у ҳақиқатан ҳам, хотирамиздан анча ўчган кўринади. Ҳозир, ҳар қалай, бирор нарса унмайдиган ишга қўл урувчилар — халқ фарзандлари, бизнингча, саноқлидир. Не ажаб, бугун кимдир хайрли ишга қўл урар экан, аввал халқ таҳсинига сазовор бўлиб, сўнг таъна-дашномлар сели остида қолаётир. Бу ўша шахсларнинг таъмагирлигидандир. Кеча оқилман, одилман, деган кишиларнинг ҳам юрагида шуҳрат таъмаси ётибди. Балки, бугун куйларимиз авжсиз, кўшиқларимиз қалб оламининг муқаддас, ақлларимиз англаб, илғай олмайдиган ботиний тўлқинлари билан ҳамоҳанг бўла олмаётгани шундандир. Балки шундан инсоф ва адолатнинг юзига чизиқ тортилмоқда, меҳр-оқибат ҳам иқтисодий ҳисоб-китоб қилинмоқда...

●

— Менимча, биз таъма ҳақида қанча гапирмайлик, унинг моҳиятини қуйидаги ривоятчалик очиб беролмаймиз, — дея суҳбатни бошлади шоир Садриддин Салимов, — ҳикоя қилишларича, Баҳоуддин Нақшбанднинг илигларидан қирқ йил тупроқ ҳиди аримаган экан. Нега десангиз, Баҳоуддин пири муршид, авлиё мақомидаги инсон бўлишларига қарамай, кечалари кўча-кўйларни кафтлари билан сийпалаб, ўнқир-чўнқирларни текислаб, йўлда ётган тош, хас-ҳашакларни териб юрарканлар. Бундан мақсадлари, йўлдан ўтаётиб бирон сўқир, ногирон киши тўқиниб йиқилмасин экан.

Хўш, Баҳоуддин бу хайрли ишни нега ярим тунда қилардилар? Буни қарангки, ул зоти шариф хайрли иш қилаётганларини биров билиб қолишини истамас, шу боис нуқул кечқурун машғул бўларканлар. Зеро, таъма одамзотни тубанлик сари етакловчи биринчи душман. У сезилмас, ичдан кемирувчи балодир. Шу боис Баҳоуддин қандай хайрли иш қилмасинлар, ҳар турли таъмага ўрин қолдирмасликка эришганлар.

Маълумки, инсон энг етук мавжудот, халлоқи оламнинг ердаги ноибидир. Аммо, ҳар қалай, у фаришта эмас. Албатта, унинг нуқсонлари ҳаётнинг умумий қонунлари доирасида. Лекин қалб тарозусида ўлчаб кўрадиган бўлсак, бу майлларга эрк бериб бўлмайди. Уларни тақиқлаш, тартибга солиб туриш керак. Ота-боболаримиз таъма ҳақидаги таълимотни ана шу мантиқ асосида яратганлар.

Мирзо Бедил шундай деган:

Ҳар ки чашме дар ин чаман во кард,

То мижа во кунад даҳон во кард.

(Мазмуни: ҳар ким бу чаманда (дунёда) кўз очаркан (туғиларкан), кўз очмасидан олдин оғзини очади).

Маълум, бир таълимот бирдан эмас, балки йиллар ўтган сайин аста-секинлик билан халқ оҳангига сингиб боради. Шу нуқтаи назардан мафкурамизда иқтисодиётнинг маънавий қадриятлардан олдинга қўйилиши ҳам қонимизга анча сингиб кетган. Бу эса ўз-ўзидан моддий манфаатпарастлик касалига чалинтирди. Ҳаётий масаланинг нотўғри қўйилиши оқибатида, аввало, маънавий басирлик ботқоғига ботдик. Маънавий басирлик эса иқтисодий қашшоқлашишга олиб келди. Ахир, маънавий бой бўлмаган одам қандай қилиб бой иқтисодиёт яратсин.

— Демак, вилоятимизда, қолаверса, жумҳуриятимизда йиғилиб қолган муаммолар ҳамон ечимини кутиб, ҳал қилиниши олдинга силжимаётгани ҳам шундан экан-да!

— Албатта. Неча йилдан буён Бухородаги қадимий ёдгорликларни таъмирлаш учун тинимсиз ҳаракат қилинмоқда. Лекин ўзгаришлар кам. Нега десангиз, обиданинг мавжудлигидан иқтисодий фойда олинмаяпти-ю (туризм келтираётган даромад), лекин уни таъмирлашдан фойда кўрилмайди. Биз масаланинг маънавий томони билан эмас, иқтисодий томони билан ҳисоб-китоб қилишга ўрганиб қолганмиз. Обидалардан ҳам, ҳатто мозорлардан ҳам таъма қиламиз.

Аслида, раҳбарларимиз ичида маънавий қашшоқлик чуқур илдиз отган. Бўлмаса, Бухородаги Пири Дастгир тарихий обидаси атрофидаги мозор устида «Чинор» чойхонаси қурилармиди? Бунга қарши шаҳар музей-қўриқхонаси маъмурияти курашди. Ҳатто, тўқимачилик район прокуратурасига арз қилинди. Лекин маънавий басирлик олдида прокуратура ҳам ожиз. Турки Жанди атрофидаги минг йиллик мозористон олиб ташланди. Унинг ўрнида болалар боғчаси қурилармиш.

Тарихий Жўйбор даҳасидаги Имом Жаъфари Содиқ, Имом Муҳаммади Боқир қадамжоси ва мевазор боғ «халқнинг талаби»га мувофиқ йўқотилиб, унинг ўрнида икки қаватли уй-жой қуриш бундан тўрт-беш йил олдин лойиҳалаштирилган. Мазкур мозорнинг бир қисми шу йилнинг февралида олиб ташланди. Қадамжоларга бульдозер яқинлашганда ўша атрофдагилар бунга қарши чиқдилар. Натижада кенг жамоатчилик аралашувидан сўнг (жуйборлик Ризо Ғуломов, Бозор Бойбеков, Убайдулло Сайфуллаевнинг гувоҳлик беришича, бу мозорда 1970 йилгача одам дафн этилган) Шаҳар ижроқўми раиси мазкур лойиҳани бекор этиб, савоб иш қилди. Бобо-бувилар руҳини безовта этиш, мевали дарахтларни жувонмарг қилиш наҳот қайта қуриш даврида ҳам давом этса?!

Италиялик сайёҳ Грициана Акка Мария дил сўзларини эшитинг: «Чор Минорни менинг мамлакатимда ҳам, Овруponинг бошқа жойларида ҳам яхши билишади. Мен Чор Минорни кўриш бахтига муяссар бўлдим. Ростини айтсам, уни кўриб хўрсиндим. Ёдгорлик атрофи ифлос, унинг деворларига ҳар хил сўзлар ёзилган. Ёнида болалар копток ўйнаб юриптилар. Бу ёдгорликни кўз қорачиғидак сақлаш ўрнига бузяпсизлар-ку! Ахир, Чор Минор, бу тарих-ку! Тарихга муносабат шундай бўладими?..» («Бухоро ҳақиқати», 26 август, 1989 йил).

Сайёҳ билмайдики, Чор Минор ансамблининг фақат бир бўлаги қолган. Бошқа қисми эса аллақачон «борса келмас»га кетган.

Таъмагирлик туфайли пайдо бўлган маънавий басирлик нималарга олиб келаётганини яққол кўрсатиб берувчи яна бир муаммони таъкидлаб ўтмоқчиман. Баҳоуддин ансамбли ёнида «Шоҳлар даҳмаси» XIV асрдан XX асргача бўлган даҳмасозлик санъати анъаналаридан қимматли маълумот бериб келар эди. Қабрлар устидаги асл мармартошлардаги ёзувлар унинг остида қай тарихий шахс ётгани хусусида хабар берувчи эди. Бу даҳмаларда Бухоро амирлари ва уларнинг авлод-аждодлари дафн этилган. «Шоҳлар даҳмаси» мармартошлар билан қурилган бўлиб, ўз тадқиқотчиларини кутиб турганди. Аввал археологлар келиб «тадқиқот» ўтказдилар: қабр ичидаги суякларни қайта жой-жойига қўйишни унутиб, жуфтакни ростладилар. Сўнг таъмирлаш бошланди: «тадқиқотчи» лойиҳачи келиб, мармартош етмаслигини рўкач қилди. Буни қарангки, обидани таъмирлаш учун Ғозғондан мармартош келтиришга бензин йўқ эмиш. Шу ҳам важ-корсон бўлдими? Ахир, қанчадан-қанча бензин бўлар-бўлмас ишларга, баъзи бюрократларни у ёқдан-бу ёққа элтишга сарфланяпти-ку! Ҳамма гап шунда-да. Биз хузур қилиб яшайлик, қорнимиз тўқ, устимиз бут бўлса бас! Обидадан нима фойда? Обида ош-нон бўлармиди? Хуллас, лойиҳачи даҳманинг фақат биринчи қаторини ўзининг эски мармартошидан, қолган қисмини эса ёмғирда эриб кетадиган даражадаги замонавий ғиштдан теришни тавсия этиб, хизмат ҳақини чўнтагига уриб кетди.

Таъмирчилар келиб иш бошлаганда ёзувли мармартошлар айқаш-уйқаш бўлиб кетган, уларнинг кўпи синган эди. Буни ким қилди? Қабр остида кимнинг жасади ётибди? Во ажабки, қай бир суяк кимники, билиб бўлмасди. Ота-боболаримиз ўз авлодлари томонидан шу қадар топталишларини хаёлларига келтирмаган бўлсалар керак.

Яна бир мисол: алломамиз Сайфуддин Бохарзий мақбараси ва унинг ичидаги қабр тарихи янада фожиали. «1920 йилда у кишининг қабрларидаги ёзувли мармартош Ленинградга олиб кетилган. Сўнг не сабабдандир у Францияга ўтказилиб юборилган. Г. Пугаченкованинг хабар беришича, мазкур тош ҳозир Париждаги Миллий музейда экспонат экан. Алҳазарким, қабр шу ерда, битиг тоши эса Парижда. Бу қадар густоҳликни тарих кўрмаган бўлса керак. Энг даҳшати шундаки, Боҳарзий (Шайхул олам)га чидаб бўлмас даражада ҳурматсизлик қилинган». П. Зоҳидовнинг шаҳодат беришича, тошкентлик археолог Нина Немцова антропологик жиҳатдан ўрганиш баҳонасида алломанинг бош суякларини олиб кетган. Айтишларича, ҳозир бу чаноқ олиманинг ошхонасида михга осиғлиқ «экспонат» экан. У қачон ўз жойига қайтарилади?» («Бухоро ҳақиқати», 21 октябрь, 1989 й).

Астағфурилло!.. Бу ҳақоратга чидаб бўладими, ахир? Қон ютмай, сочларингни юлмай иложинг йўқ!

— Тўғри айтасиз, Садриддин ака, бунга чидаш оғир. Биз манфаатпарастлик йўлида тириклар у ёқда турсин, ўликларни ҳам, уларнинг муқаддас руҳини ҳам оёқ ости қиляпмиз.

— Энди қарангки, одамга алам қиладигани, шундай бир пайтда ҳам бу саноқсиз фожиаларни ҳис қилмаяпмиз. Ҳамон таъмагирлик асосида ланж, карахт, лоқайд кун кечиряпмиз. Энг ёмони шундаки, фожиаларни бартараф этишга бир оз қайишган кишилар ҳам таъманинг ғалати тўрига йўлиқмоқдалар: амалга оширилаётган ижобий ишлар кимнинг номида қолади, деган бачкана ўй-хаёл уларни эртадан кечгача безовта этмоқда. Бу ёқда фожиалар қалашиб ётибди-ю, бир томонда биз обрў талашсак.

Кейинги пайтларда шулар ҳақида ўйласам, халқ ғамида эмас, қорин ғамида соч оқартирган, соч тўкканлар ҳамон мавжудлигига қайта-қайта имон келтираман. Муқаддас ғоялар, пок туйғулар қаёққа йўқолди?

— Садриддин ака, кечирасиз, гапингизни бўляпман. Менимча, кейинги йилларда обидаларга нисбатан, умуман, маданий меросимизга нисбатан муносабат ҳарқалай бироз ўзгарди-ку.

— Тўғри, Мизробжон! Қайта қуриш, ошкоралик туфайли, жамоатчиликнинг тинимсиз саъй-ҳаракатидан кейин анча ижобий силжишлар бўлди. Масалан, вилоят маданий ёдгорликларни асраш жамияти ташаббуси билан икки йиллик Таъмирчилар мактаби очилди. Бу мактабда уста Очил Бобомуродов ва унинг шогирдлари таълим беряпти. Шу жамият қошида тажрибали таъмирчилардан иборат «Кўкалдош» кооперативи фаолият кўрсатяпти. Музей-қўриқхона ёнида ташкил этилган таъмирчилар кооперативи (уста Раҳмон Шарипов) Файзулла Хўжаев уйини асл ҳолига келтириш учун самарали ишламоқда. Ҳозир қадимги услубда ғишт пишириш, кошинпазликни йўлга қўйиш учун жиддий иш олиб бориляпти.

Баҳоуддин ансамблининг диндорларга берилгани ҳам адолатдан бўлди. Бу ерда дарҳол таъмирлаш ишлари жонланиб кетди. Харобазор бўлган гўша тартибга келтирилди. Обидадан сал нариroқда захкаш қазилди. Бу ёдгорликни сақлашнинг биринчи шартидир. Афсуски, бошқа обидалар учун бу зарур тадбир амалга оширилганича йўқ.

Ҳозир бу ерда зиёратчилардан тушаётган маблағ обида таъмирига сарфланмоқда. Масжиди Калон ҳам намозхонлар хайр-садақаси билан қайта обод этилмоқда. Масжид ичидаги бир неча йиллик ахлат уюмлари чиқариб ташланди, қатор хайрли ишлар амалга оширилмоқда. Ҳазрати Имом ансамблини таъмирлашга шаҳар партия қўмитаси ва уруш ветеранлари жамияти бош-қош бўлмоқда. Шаҳар ижроия қўмитаси қошида ташкил этилган ташаббускорлар группаси эски бозорнинг қадимий расталарини қайта тикламоқда. Бухоро гўшт комбинати маъмурияти ташаббуси билан Сайфиддин Бохарзий мақбарасини асраш, таъмирлаш, ободонлаштириш ишлари бошланди.

Бундан ташқари, шаҳар ижроқўмининг тарихий обидаларни асрашга бағишланган махсус сессияси бўлиб ўтди. Кўплаб тарихий обидалар ичида зиёратчилар учун хайрия қутилари ўрнатилди. Яқинда вилоят миқёсида шанбалик уюштирилиб, тушган маблағни таъмирлаш ишларига ўтказиш учун тайёргарлик кўрилмоқда. Бухородан турли йилларда, турли баҳоналар билан Москва, Ленинград ва Иттифоқимизнинг бошқа шаҳарларига олиб кетилган тилла буюмлар, осори-атиқаларни қайтариш учун курашилмоқда. Хуллас, бу борада вилоятимизда гапбозликдан амалий иш сари бурилиш бор.

Аммо булар илк қадамлар, холос. Айни пайтда Хожа Булғор, Чохи Занжир масжидларининг ичи молхонага айлантирилган. Пойи Остона масжидининг саҳнида шу обида ёнидаги коммунал уй соҳиби ҳожатхонасининг хандаги жойлашган. Чор Минор, Пайрави, Пойи Остона, Мадрасаи Чуқур, Дилкушо, Хожа Порсо ва бошқа вайрон обидалар ичи нашаванд, қартабоз, дайдилар учун макон бўлган.

Айниқса, Исмоил Сомоний шоҳ асари ёнида кўл (пляж) қазилгани басирликнинг яққол кўринишидир. Шоҳруд ариғи орқали оқизилаётган мағзава, ювинди сувлари кўлга жамланади. Сўнг ўзимиз оқизган ифлос сувга ўзимиз. ва фарзандларимиз чўмилишади. Лекин фожианинг бошқа томони ҳам бор. Кўлнинг сатҳи Исмоил Сомоний синжидан анча баланд, шу боис кўл суви обида остига сизиб келиб, куну тун уни емирмоқда. Киров номидаги истироҳат боғининг маъмурияти (бу истироҳат боғининг номини ўзгартириш ҳақида кенг жамоатчилик фикр билдирмоқда) мевасиз дарахтларни кўпайтириб, уларга сув қуйиб, обида умрини эговламоқда. Ҳозир шўр ва нам бинонинг белига қадар кўтарилган. Кўлни зудлик билан қуритиш керак. Чунки у фақат Исмоил Сомоний мақбарасинигина эмас, балки Бухоро қалъасининг бир қисми, Чашмаи Аюб обидасининг ҳам умрига зомин бўлмоқда.

— Мен бир нарсага ҳайронман: наҳотки, вилоят ва шаҳар раҳбарлари ҳокимиятга эга бўла туриб, биргина музей-қўриқхонани (қуриш эмас) қайта ўз ҳолига келтира олмасалар!

— Ҳамма гап шунда-да... Яхшиси, мен сизга бир воқеани айтиб берай: Бухорода болалар учун қурилган «темир йўл» ва «оташарава» бор. Бир куни шу ерда ўғлим: «Дада, мен поездни ҳайдайман!» — деб туриб олди. Мен, табиийки, бунга йўл қўймадим... Ота-ўғил жанжалимизга назоратчи аралашди: «Парво қилманг, паравозчадаги бошқарув тугмачаларининг ҳаммаси рамзий, — деди у нариroқдаги хоначага ишора қилиб, — ҳаммаси ана у ердан бошқарилади». У кулди: «Ўғилчани хафа қилманг, у поездни мен бошқараяпман, деб хурсанд бўлаверсин!»

Хаёлимда бошқа бир ижтимоий ҳақиқат жунбушга келиб, бутун вужудим титраб кетди. Ўхшашликни қаранг, бу турғунлик раҳбарлиги бунёд этган механизмнинг айнан ўзи эмасми? Асосий бошқариш ЮҚОРИДАН! Шунга ўхшаб, ҳали ҳам марказ маҳаллий раҳбарларни ўз эркига қўйган эмас.

Эндиликда марказлаштириш сиёсати тузумимизни инқирозга олиб келгани ҳеч кимга сир эмас. Бу сталинча сиёсат барча инсонпарвар, олий ғояларни боши берк кўчага олиб кирди. Ундан қутулишнинг бирданбир чораси иқтисодий ва маънавий **МУСТАҚИЛЛИКдир!**

Турмушимизнинг ҳамма соҳаларига бу тушунча бамисоли обиҳаёт каби кириб бориши зарур. Шундагина том маънодаги тараққиёт бўлади. Нафақат жумҳуриятлар, балки вилоятлар ҳам иқтисодий мустақилликка эришмоғи лозим. Ғоямиз эса ягонадир. Шу маънода Бухоро ҳам ўз муаммоларини ўзи ҳал қилмас экан, биз юқорида айтиб ўтган муаммоларни бартараф этиш амри маҳол. Бухоро музей-шаҳар сифатида «экспонат» бўлиб қолмай, у қадимий илм-фан, маданият маркази мавқеини эгалламоғи лозим...

●

Юрагимда муқаддас бир сирим бор,
Гар кимгадир айтсам ёрилар дил.
Онамга ҳам айтолмагайман зинҳор,
Севгилимга уни айтмоғим мушкул.

Кичик жуссали, чаққон, қадим бухорийларга хос сертакаллуф, ҳозиржавоб бу шоир гўёки Бухорога ўрта асрлардан келиб қолганга ўхшайди. У билан суҳбатлашиб зерикмайсиз. Лекин, энг муҳими, у «муқаддас сир»ни ҳали ҳеч кимга айтгани йўқ. Умуман, бу сирни айтиб бўлармикан...

Йўқ, у идеал одам эмас. У буни даъво қилмайди. Лекин қандай яхши шундай одамнинг борлиги. У, айниқса, Бухорога ярашиб тушган. У ҳам оддий одам, камчиликлардан холи эмас. Фақат бу арзимас камчиликлар учун унга таъна қилиш ўринсиз. Чунки уни Бухородан айрича тасаввур қилиб бўлмайди. Унинг Бухорога жони ачийди — Бухоронинг ҳозирги аҳволи эса одамни телба қилади. Садриддин Салимовнинг шиори бундай:

Дўстим, рости сукут сақламоқ увол,
Ҳақиқат деб одамлар этганида жанг.
Ҳеч бўлмаса ҳалолни дегил ҳалол,
Ҳаромни ҳаром деб айта олмасанг...

Суҳбатни Мизроб БЎРОНОВ олиб борди

ЭЪТИБОРЛИ ТАКЛИФ

БАСТАКОРЛАР УЮШМАСИ ТУЗИЛСА

Ўзбек бастакорлик санъати узоқ тарихга, бой миллий мусиқа анъаналарига эга. Бевосита бастакорларнинг ижодий фаолиятлари орқали миллий ашулачилигимиз авлодлардан авлодларга ўтиб, ривожланиб келади. Агар жаҳон мусиқа ва хонандалик хазинасига ноёб дурдона бўлиб қўшилган «Шашмақом» туркумига аҳамият берилса, башарият маданиятидаги шу шоҳ асарнинг юзага келиши, узоқ ва мазмунли тарихимиз қаъридан бизнинг кунларимизга қадар ривожланиб, ўз тароватини сақлаб қолишида ҳам кўплаб бастакорлар авлодларининг улкан хизматларини сезиб олиш қийин эмас.

Бастакорларимизнинг машаққатли, аммо шарафли меҳнати Совет ҳокимияти йилларида янги мазмун касб этди. Чунки истеъдод эгалари бўлмиш бастакорлар халқимизнинг маънавий гўзаллиги ва камолотини дунё халқларига намойиш этиб, инсоннинг қалб оламини бутун мураккаблиги билан ифодаловчи бетакрор асарлар яратдилар. Ўзбек қўшиқчилик санъатида янги саҳифалар очиб, унинг шуҳрати оламга ёйилишида катта хизмат қилдилар. Масалан, Юнус Ражабийнинг «Куйгай», «Кошки», «Раъноланмасун», Тўхтасин Жалиловнинг «Отмагай тонг», «Эй, қуёш», Комилжон Жабборовнинг «Бу кўнгул», «Этмасмидим», «Мубтало бўлдим сенга», «Диёримсан», Саиджон Калоновнинг «Эй сарви равон», «Топмадим», Имомжон Икромовнинг «Сўлим», «Индамади», «Ул қаро кўз», «Ўйнасин», Набижон Ҳасановнинг «Бахт япласи», «Самарқанд», «Яйра гўзал», Муҳаммаджон Мирзаевнинг «Меҳнат аҳли», «Фиғонким», «Ёр истаб» ва «Мустаҳзод», Фахриддин Содиқовнинг «Кўрсатмагай», «Барно йигит», Ғанижон Тошматовнинг «Истадим», «Соғиниб» каби асарлари халқимиз қалбидан ва қўшиқчилик санъатимизнинг олтин хазинасидан жой олган. Бу асарлар ҳозирги ўзбек классик қўшиқчилигининг нодир асарлари сифатида элимиз томонидан ардоқланиб тинглаб келинади. Юқорида номлари зикр этилган жуда кўп бастакорларимизнинг бой тажрибаларини жамлаб ўрганиш, уларнинг самарали ишлари учун етарли шарт-шароитлар яратиб бериш, мусиқапарвар халқимиз олдидаги хизматларини қадрлаш ва тақдирлаш, энг муҳими, бастакорлар ижодини давримиз талабларига жавоб бера оладиган, классик анъаналарни сақлаб қоладиган ва ривожлантира оладиган йўналишга солиш мақсадида жумҳуриятимизда бастакорлар уюшмасини тузиш эҳтиёжи туғилмоқда. Қолаверса, бундай уюшма бастакорлар ижодиётини йўналтириш, кузатилаётган жиддий нуқсонларга чек қўйиш, истеъдодлар фаолиятини янада жонлантириш ва халқимиз ичидаги истеъдодли мусиқачи-созанда ва хонандаларни моддий ҳамда маънавий рағбатлантириш, профессионал ашула-рақс ансамбллари, бадиий ҳаваскорлик коллективлари, фольклор-этнографик ансамбллари репертуарларини бойитиш, уларнинг меҳнат кишиси юрагига малҳам қўядиган асарлар ижод қилиш ишига амалий кўмак бўлади.

Уюшма жумҳуриятимиздаги кўплаб ўрта ва олий мусиқа ўқув даргоҳлари, ўрта мактаблардаги мусиқа таълими, махсус мусиқа мактаблари фаолиятини яхшилаш ишига ҳам ўзининг улушини қўшади.

Жумҳуриятимиздаги жуда кўп мусиқали-драма театрлари ҳам ҳозирги пайтда яхши бастакорлар ижодига — мусиқий асарларига муҳтож. Бастакорлар уюшмаси эса бундай хайрли ишни тўғри ва фаол ҳал қилишда ўз ижодий меҳнатини сарфлаши шубҳасиз.

Уюшманинг вужудга келиши ва жиддий ижодий фаолият кўрсатиши жумҳурият телевидение ва радиоэшиттириш Давлат комитети қошидаги чолғу асбоблари ҳамда хонандалари репертуарларининг хилма-хиллиги, ғоявий-эстетик жиҳатдан юксалишига ҳам таъсир кўрсатади.

Демак, мусиқа ва хонандалик санъатимизнинг кўп асрлик анъаналарига таянувчи халқ бастакорлари меҳнатини марказлаштирувчи, унга изчил илмий-амалий йўналиш берувчи марказ — уюшма очиш лозим.

Абдулла ОРИПОВ, СССР халқ депутати, Эркин ВОҲИДОВ, Ўзбекистон ССР халқ депутати, Ғанижон ТОШМАТОВ, Ўзбекистон ССР халқ артисти, Муҳаммаджон МИРЗАЕВ, Ўзбекистон ССР халқ артисти, Шерали ЖЎРАЕВ, Ўзбекистон ССР халқ артисти, Бахтиёр АЛИЕВ, Ўзбекистон ССР халқ артисти, Файзулла КАРОМАТОВ, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор, Абдуҳошим ИСМОИЛОВ, Ўзбекистон ССР халқ артисти, Фаттоҳхон МАМАДАЛИЕВ, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист, Жасур РАСУЛТОЕВ, санъатшунослик кандидати, Раҳматжон ТУРСУНОВ, педагогика фанлари кандидати.

ЎЛКАМИЗ ЎТМИШИ ҲАҚИДА

«Фан» нашриёти «Қадимги ва илк ўрта асрлар даврида жанубий Ўзбекистон» номли китобни босмадан чиқарди. Тўплам жумҳуриятимиз ҳудудида қадимги ва илк ўрта асрлар даврида яшаган аждодларимиз тарихини ўрганган олимларнинг илмий-оммабоп мақолаларидан ташкил топган. Китобга Ўзбекистон ССР ФА академиги Г. Пугаченкова муҳаррирлик қилган. Тўпламда Г. Пугаченкованинг қатор мақолалари ҳам бор. Бу мақолалар Ўзбекистон санъатшунослик экспедицияси аъзолари томонидан 1962 йилдан буён олиб борилган илмий изланишлар ҳақида батафсил ҳисобот беради, айниқса, Сурхондарё воҳасида яратилган санъат ёдгорликларига кенг илмий изоҳ беради.

Археолог олим А. Саъдуллаев «Антик давргача бўлган хўжалик маданиятининг вужудга келиши ва унинг асосий хусусиятлари» мақоласида Ўрта Осиёнинг жанубий регионларидаги қадимги жамоа хўжаликларининг вужудга келиши ҳақида мулоҳаза юритади. Мақолада қурилиш иншоотларининг ўзига хос услублари ва ёдгорликлар ҳам даврлар бўйича солиштириб чиқилади.

Тўпламдан жой олган тарих фанлари доктори Э. Ртвеладзенинг мақоласи эрамизнинг III—VIII асрларида мавжуд бўлган маросимлар ҳақида. Мақолада ўша замон архитектура санъатидаги анъаналар ҳақида ҳам қизиқарли маълумотлар берилган.

С. Савчукнинг «Кампиртепа қасри» мақоласида мазкур археология ёдгорлигидан топилган ашёвий буюмлар тавсиф этилади. «Далварзинтепадаги иккиламчи буддизм ёдгорлиги қазилмалари» (муаллифи Б. Турғунов) мақоласида Далварзинтепа харобаларидан топилган буддизмга хос ҳайкаллар шарҳланади.

Профессор Л. Ремпелнинг «Қадимги Ўрта Осиёда портерт санъати» мақоласи антик даврдаги халқ санъатини ўрганишга бағишланган. Санъат ёдгорликларининг яратилиш тарихи, жумладан Ўрта Осиё халқлари антик даврда яратган худолар ва қаҳрамонлар тасвирланган ёдгорликлар ҳар томонлама тадқиқ этилади. Тўпламдаги сўнгги мақола ўрта асрлар давридаги қурилиш ва архитектура санъатига бағишланган бўлиб, уни тарих фанлари номзоди Н. Немцева ёзган.

Тўпламга кирган мақолаларда археологик қазилмалар пайтида топилган ашёлар, қабрлар, сопол буюмлари тимсолида аждодларимизнинг ҳаёт тарзи, ижтимоий ва сиёсий фаолиятлари, анъаналари атрофлича тадқиқ этилади.

●

Илмий-оммабоп мақолалардан тузилган «Сурхондарё ўлкашунослиги» тўпламини «Ўзбекистон» нашриёти босмадан чиқарди. Китоб Ҳ. Саидовнинг Сурхондарё ўлкашунослик музейида шу кунларда олиб борилаётган ишлар ҳақидаги мақоласи билан очилади. Унда музей ходимларининг илмий ишлари мамлакатимиз йирик олимларининг изланишлари билан ҳамкорликда олиб борилаётгани, археологик қазилмалар кетаётган манбалар ҳақида мулоҳаза юритилади.

Археолог олим А. Саъдуллаев қадимий ёдгорликлардан топилган сопол идишларни «тил»га киритади. Муаллиф аждодларимизнинг турмуш тарзидан дарак берувчи манбалар ҳамда ашёвий далилларнинг суратларини ва чизмаларини нашрга тайёрлаган. Олим шу даврни ўрганган бошқа тадқиқотчиларнинг хулосалари билан ўз хулосаларини солиштириб китобхон тасаввурини янгича мулоҳазалар билан бойитади.

Тўпламдаги Г. Пугаченкованинг мақоласида санъат асарларида акс этган илоҳий кучлар ҳақида фикр юритилади. Археолог олим М. Пидаевнинг мақоласида эса эрамиздан аввалги даврлардан буён ишлатилиб келинган иккита уй-рўзғор буюмининг безатилиши илмий таҳлил этилади. Қадимий даврлардаги тарихий ўзгаришлар, халқ турмуш тарзи шу орқали тасаввур қилинади.

В. Козловский ва К. Шейко эски Термиз археологик ёдгорлигидан топилган ашёвий далилар: танга пуллар, сопол буюмлар ва қабрларни ўрганиш асосида ўтмиш ҳақида ўз фикрларини баён этади. Археолог Н. Скугарова мақоласи эса Ангор аҳоли пункти яқинидаги Номсизтепа ёдгорлиги топилмаларига бағишланган.

Аждодларимиз турмуш тарзини ўрганишда эски Термиздаги Қоратепа ёдгорлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада археолог олим Б. Ставискийнинг нуқтаи назари қизиқарлидир.

Тўпламдан табиатшунос Б. Коченов, меъморчилик тарихини ўрганувчи олимлар Е. Некрасова ва Б. Филимонов, тарихчи олим Э. Ртвеладзе мақолалари ҳам ўрин олган. Улар Термиз шаҳри атрофидаги қадамжолар ҳақида маълумотлар беради.

Ўлкашунос олим Ш. Камолиддиновнинг мақоласи тарихчи Абу Саид Абдулкарим Сомонийнинг Термиз шаҳрини таърифлаган асари ҳақида баҳс юритади. Сомонийнинг «Китоб ан-ансаб» асарида ўлкамизнинг 52 аҳоли пункти номлари келтирилган бўлиб, шулардан бири Термиз шаҳридир. Китобда Термиз атрофидаги аҳоли зич яшаган жойларнинг номлари ҳам келтирилади. Тарихчи К. Шейко тўпламда Термиз шаҳрининг Россияга қўшиб олиниши ҳақидаги мақоласи билан иштирок этган.

Мақолалари эълон қилинган муаллифлар ўлкашунослик манбаларига турли йўналишда ёндашадилар. Мақолаларнинг барчаси китобхонга ўтмишдаги аждодларимиз урф-одатлари ҳақида қизиқарли янгиликлар беради. Шуни ҳам айтиш керакки, бу асар республикамиз воҳалари ўтмишини тадқиқ этган биринчи илмий-оммабоп тўпламдир.

Тўйчи БОЙТЎРАЕВ,
педагогика фанлари номзоди

МУСИҚА БАЙРАМИ

Олмаотада Ўрта Осиё жумҳуриятлари ва Қозоғистон ёш композиторларининг III фестивали бўлиб ўтди. Ўзбекистон ССР Композиторлар уюшмасининг Ёшлар ижодий бирлашмаси раҳбари Аваз Мансуров билан суҳбатимиз шу хусусда бўлди.

— Аваз ака, аввало, фестивалнинг ташкил этилиши ва мазмуни ҳақида гапириб берсангиз.

— Тожикистонлик Талаб Сатторов, қирғизистонлик Муротбек Бегалиев ва мен ўзаро фикрлашиб, ёшларнинг мана шундай ижодий мулоқотини ўйлаб топдик. Фестиваль 1987 йили Ўзбекистонда бошланди. Кейингиси 1988 йили Фрунзеда бўлиб ўтди. Ҳозиргиси учинчи босқичдир. Бунда Озарбойжон, Бошқирдистон ва Татаристондан ҳам вакиллар қатнашдилар. Фестивалнинг асосий вазифаси ёш композиторлар ижодий имкониятларини намоён этиш, уларнинг тингловчисини топишга ёрдамлашишдир. Ҳар бир фестиваль янги номлар кашф этади, ва шубҳасиз, дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

— Учинчи фестиваль қандай ўтди?

— Қозоғистонликлар фестивалга катта масъулият билан тайёргарлик кўрганлар. Республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби, дирижёрларнинг «Герберт фон Караян фонди» Халқаро конкурси дипломанти Тўлепберган Абдрашев бошчилигидаги Қозоғистон ССР Давлат симфоник оркестри қатнашди. Бу оркестр ижросида иккита симфоник концерт ўтказилиб, уларда барча республикалар музикаларига кенг ўрин берилди. Фестивалда ўзбек композиторларидан Акром Ҳошимов симфонияси янгради, охирги куни эса ёш композиторларимиз Муҳаммад Отажонов ўзининг оркестр жўрлигида фортепьяно учун ёзилган концертини ижро этди. Вокал ва камер-чолғу музикаси бўйича Лайло Нуримованинг Шукрулло ва туркман шоираси Оқжамол Умарова шеърлари асосидаги романслари янгради. Романсларни Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон ССР Давлат академик Катта театрининг яккахон хонандаси Гулгина Зокирова муаллиф жўрлигида ижро этди. Шу куни менинг поэмам ҳам янгради. Қозоғистон ССРда хизмат кўрсатган артист, бош дирижёр Мурод Серкабоев раҳбарлигидаги Қозоғистон ССР Телевидение ва радиоэшиттириш давлат комитетининг камер оркестри Алишер Расуловнинг иккинчи симфониясини ижро этди.

— Яна қандай қизиқарли тадбирлар бўлди!

— Бу галги фестиваль ниҳоятда воқеаларга бой бўлди. Биз янги асарлар ва магнитофон ёзувларини тингладик, давра столи атрофида ёшлар ижодини муҳокама қилдик. Маданий ҳордиқ чиқариш ҳам кўнгилдагидек ўтди. Медеога сафаримиз, «Таутурген» номли композиторлар ижодий уйига ташрифимиз, Ёзувчилар уйида ўтган «Дўстлик кечаси» бир умр ёдимизда қолади... Навбат Тожикистонга: кузда у ерда тўртинчи учрашувимиз бўлиб ўтади.

Суҳбатни музикашунос
Саодат ОМОНМУРОДОВА
олиб борди

ТАРИХИМИЗГА БИР НАЗАР

Боши биринчи бетда

Бирор-бир халқнинг шаклланиши қардош ва айрим ноқардош уруғларнинг бирлашиб, ягона давлат тузишига кўп жиҳатдан боғлиқ. Аксинча, ягона давлатнинг емирилиши ва уни ташкил этган уруғларнинг тарқалиб кетиши, ҳатто бошқа каттароқ, нуфузлироқ уруғ таркибига қўшилиб кетиши — шаклланган халқнинг ҳам бўлиниб кетишига сабаб бўлади. Шунинг учун баъзи халқлар бир неча бор шаклланиб, тарқалиб, яна шаклланган бўлиши керак.

Масалан, мўғуллар Ўрта Осиё ва Қозоғистонни босиб олиб, ўлкани улусларга бўлиб чиқди, бу ҳол маҳаллий уруғчилик Иттифоқига таъсир кўрсатди. XIV—XV асрларда Дашти Қипчоқда истиқомат қилган қипчоқлар (половец) ўрнини ўзбек, қозоқ, манғитлар эгаллади.

АЙРИМ ОЛИМЛАР Ўрта Осиё ва Қозоғистонда истиқомат қилган энг қадимги уруғ ва қабилалар (массагетлар, саклар, сўғдлар, қангилар ва бошқалар) ўзбек халқининг шаклланишида бирламчи асос бўлганини кўрсатб ўтиб, бу шаклланишини асосан, IX—X асрлардан — қорахонийлар давридан бошланганини айтадилар (Шониёзов Ш.). Бошқалар бу шаклланиш XI—XII асрларда қорахонийлар билан Хоразм давлати оралиғида рўй берганини, Зарафшонда эса XVI асрда вужудга келганини (Андрианов. Б. В.), айрим этнографлар бу шаклланиш ҳатто XV—XVI асрда бўлганини кўрсатиб ўтадилар (Литвинская Б. А.). А. М. Шербак бу шаклланишни XI—XIV асрлар мобайнида рўй берганини айтиб ўтади. («Проблемы этногенеза...»). Ҳақиқатан ҳам, халқнинг шаклланиши узоқ давом этадиган мураккаб жараёндир.

Аслида, ўзбек халқи Ўрта Осиё, Қозоғистон ва унга яқин ўлкаларда яшовчи ўтроқ қабилаларга (массагет, сак, сўғд, қангли) кейинги даврда келиб қўшилган юечжи (кушанлар), хуннлар, эфталитлар ва бошқа уруғ ва қабилаларнинг қўшилиш асосида шаклланди. Бу халқнинг шаклланиши XIII асрнинг охирига келиб, қўшни туркий халқларга нисбатан олдинроқ рўй берди. Ҳатто XII аср охирига келиб шаклланган ўзбек халқи ҳам даставвал туркий халқ, тили туркий тил деб номланди ва бу ном узоқ вақтларгача сақланди. Ҳатто Навоий ҳам ўз тилини туркий деб номлайди. Олимлар бу давр (XIII аср охири — XVI аср) ўзбек тилини бошқа туркий тиллардан фарқлаш учун «Ўрта Осиё туркийси», «Чиғатой тили» деб номлаб келдилар. «Ўзбек» этноними эса XIV асрнинг биринчи ярмида Дашти қипчоқда пайдо бўлган ўзбек қабилалари Шайбонийхон бошчилигида Мовароуннаҳрни босиб олгач, ерли халқ учун ҳам ном бўлиб қолди. Дашту қипчоқ ўзбек уруғлари бу ерда шаклланган туркий халқ таркибига бир элемент бўлиб кирдилар, холос.

Шуни ҳисобга олиш керакки, шаклланган ўзбек тили фақат Мовароуннаҳрдагина эмас, бошқа ўлкаларда ҳам қўллана бошланди. С. А. Азимжонова айтишларича, Ҳиндистонда эски ўзбек тили форс (дорий) ва урду тили билан баробар XVI—XVII асрларда ишлатиб келинган. Турдибек Хоксор, Байрамхон ва ўзбек тилида ижод қилган тарихчи Саид Алининг гувоҳлик беришича, Деҳлида Ҳумоюн саройида туркий (ўзбекча) мушоиралар бўлиб турар эди («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1989 йил, 1 январь).

Мовароуннаҳрда истиқмат қилган туркий уруғлар маълум давлатлар барпо бўлиши билан (Қангха) (Қангюй, Кушан, Эфталит давлатлари, Турк хоқонлиги ва бошқалар) бирлашиб, бир халқ — туркий халқни ташкил этадилар. Бундай шаклланишлар Мовароуннаҳрдан ташқарида — чўлу яйловларда ҳам бўлган (қорлуқ, ўғиз, қимиқ-қипчоқ уруғ бирлашмалари). Бу бирлашмалар ичида бирор туркий уруғ нуфузли ўринни эгаллайди ва кейинроқ бошқа бирор туркий халқнинг шаклланишига асос бўлади. Шуниси характерлики, барпо бўлган давлат ва хоқонлик тарихида нуфузли қабила бир хил бўлган эмас, давлат ёки хоқонлик емирилиши билан уруғлар ҳам тарқалиб, бошқа уруғларга қўшилиб кетган, бошқа даврга келиб бошқа уруғлар бош кўтарган ва ҳокимиятни қўлга олган. Масалан, кушанлар давлатида кушанлар (ёки юечжилар), ғарбий турк хоқонлигида қарлуқлар, қанглилар, чигил, уйғурлар ҳукмрон эдилар. 745-йили Турк хоқонлигини емириб, ўз давлатини тузган уйғурлар 840-йили қирғизлар томонидан енгилади ва уларнинг бир қисми қарлуқларга қўшилиб кетади, бошқа қисми Тибетга кўчади, қолгани Олтойда қолиб, бошқа туркий уруғларга аралашиб кетади.

Шуни ҳисобга олиш керакки, қадимги массагет, сак, қангли, сўғд, тохар қабилалари, уларга қўшилган турли туркий ва туркий бўлмаган уруғлар (печенеглар, сарик, абдал, мукри ва бошқа уаушлар) асосан, қарлуқ, ўғиз, қипчоқ уруғ ва уруғ бирлашмалари туркий халқларнигина эмас, тожик халқининг ҳам шаклланишига асос бўлдилар. Бир уруғ ёки қабиланинг ўзи икки ва ундан ортиқ халқнинг шаклланишида ҳам иштирок этишлари мумкин. Масалан, ўзбек ва қозоқ халқи таркибини қипчоқ, жалойир, найман, қатағон, барлос каби уруғлар ҳам ташкил этган. Бу хол ҳар икки халқнинг тилидаги, маданияти, урф-одатидаги, иқтисодидаги, айниқса, антропологик ўхшашлиги ва яқинлиги билан ҳам исботланади.

Ўзбек халқи ва тилининг генезисидаги мураккаб жараён ҳозирги замон ўзбек адабий тилининг шаклланишида ҳам ўз аксини топди. Ўзбек адабий тили тўрт хил шева группасидан ташкил топган бўлиб, булар Самарқанд — Бухоро, Тошкент, Фарғона ва Хоразм шеваларидан иборат. Бу шевалар, асосан, қарлуқ-уйғур, ўғиз, қипчоқ тил хусусиятларини ўзида ифодалайди (В. В. Решетов. Узбекский язык, Ташкент, 1959).

МАЪЛУМ БИР халқни ташкил этган уруғлар бир неча асрларгача барқарор бўлиб, ўз хусусиятларини сақлашлари мумкин. Масалан, қозоқ, қирғиз, туркман ва бошқа халқлар таркибидаги кўп уруғлар ҳозиргача ўз хусусиятларини сақлаб қолганлар. Шунингдек, ҳозирги пайтда айрим вилоятларда (Фарғона водийси, Тошкент вилоятининг айрим районлари) ўзбек халқини ташкил этган уруғлар ўз хусусиятларини йўқотган бўлсалар-да, кўп вилоят ва районларда бу уруғлар ўз номларини, одатларини сақлаб келади. Ана шу уруғларнинг жойлашиш ўринларини белгиловчи хариталар тузиш тарихчи, этнограф, географ ва тилшунослар олдида турган муҳим вазифадир.

ТИЛСИМЛИ ҚЎРҒОНЛАР

МАКТУБЛАР тўла дард, алам, ташвиш. Уларни ўқиган сайин дилингиз оғрийди. Ҳар бир қопчиқ ичидан фиғон отилиб чиқаётгандек туюлади. Жумҳуриятнинг тўрт томонидан редакцияга келаётган аксарият хатлар шу тарзда. Улар бир-икки дона бўлганда бунчалик куйинмаслик, муаммони ҳал қилиш чорасини кўриш мумкин эди. Афсуски, қат-қат ва ранг-баранг мактублар стол устида мунғайиб турар экан, бефарқ бўлишнинг иложи йўқлигини сезасиз. Аҳволи танг кишиларнинг шунчалик кўп эканига ишонгингиз келмайди. Бўлимга тушаётган хатларни умид билан очасиз. Зора, шунда бирон илиқ фикр бўлса, деб ўйлайсиз. Аммо умидларингиз пучга чиқаверади, чиқаверади, чиқаверади. Умидли хатлар юздан бир учрайди. Кейингиси эса яна кўз ёшдан бўялган бўлади. Таажжубга тушасиз: жойлардаги маҳаллий ташкилотлар, органлар наҳотки тилсимли қўрғону, арз билан келган оддий одамлар йўл тополмай сарсонлар. Сўнгра, ноилож «охирги умидимиз сизлардан» дея редакциядан нажот истаб мактуб йўллайдилар. Қарангки, сиз ҳам бу тилсимли қўрғонларга йўл топгунча улардан кам овора бўлмайсиз. Турфа хил тилсимлар сирини очгунингизча, столингиз усти навбатдаги шикоятлар билан тўлади. Яна шу аҳвол. Баъзи бирларини ҳал қилишга улгуролмаганингиздан, имконингиз йўқлигидан тегишли ташкилотларга, гоҳо устидан шикоят қилинган жойнинг ўзига юборишга мажбур бўласиз. Оқибатда аввалгисидан-да дардлироқ хат келади. Мактублар оқими — қайғулар, ташвишлар оқими. Гўё булоқдек қайнаб, тиним билмай оқиб келаверади. Бундай оқимлар эса ўнлаб, юзлаб... Шу даражада кўникиб қолинганки, бу мактублар азалий қонуният туфайли юзага келаяптию бир гуруҳ кишилар уларни ҳал қилиш учун йиллаб тер тўкиши табиийдек.

Қамаши районининг Лағмон қишлоғида яшовчи Робия Султонованинг ёзишича, она-бола ёлғиз туришади. Отаси — Улуғ Ватан уруши қатнашчиси жангда орттирган жароҳати оқибатида 1955 йилда вафот этган. Онаси саксон ёшда. Ўзи қирқ ёшдан ошаётибдию 23 йилдан бери бод, юрак оғриғидан азоб чекади. Қирқ йилдан буён яшаётган лойшувоқ уйлари ачинарли аҳволда. Тирикчилигидан нолимайди. Бироқ захдан тўкилиб нурай-нурай деб турган уйларини тузатишга ёки қайтадан қуриб олишга ёрдам берувчи йўқ. Идорама-идора югуриб-елишга бемор аёл билан мункиллаган онанинг ҳоллари етмайди. Мактуб сўнггида эса шундай жумлалар битилган: **«Хатимизни бирор идорага юборманглар. Тағин маломат қилиб ўтиришмасин. Олдин бир шундай бўлган эди».**

Бу не ҳолки, икки муштипар аёлга уй қуриб бериш учун бутун қишлоқнинг, қолаверса, совхознинг қудрати етмаса. Элатдошининг оғир кунига ярайдиганлар нега бефарқ. Наҳотки, шунга ҳам махсус мухбир бориши лозим. Бир кунда беш-ўн қишлоқдош уддалаши мумкин бўлган ишнинг жумҳурият пойтахтигача етиб келиши шартмиди? Бу билан мен бировни маломат қилмоқчи эмасман, асло. Мухбирсиз ҳам амалга ошириш мумкинлигини таъкидламоқчиман, холос.

Марғилонлик С. эса ўз қилмишидан пушаймон. Ўртоқлари сўзига кириб ўғирлик қилган. У «бир умр бадном бўлиб қолмасмиканман? Имкон берсаларингиз гуноҳимни меҳнатим билан оқласам», деган ташвишда. Берилган жазо муддатидан норози. Тавба қилиш яхши. Аммо жиноят қилмаслик янада яхши-ку! Унга балки жиддийроқ жазо қўллангандир, қаттиқ қўллик қилингандир. Лекин баъзи жойларда ўғирлик учун қўл кесишларини ўйласак, бу жазони анча енгил эканлигини тан олмай иложимиз қолмайди.

«Мен саккиз йил ички ишлар ходимлари билан олишдим. Шу орада етти марота ба қамалдим. Наҳотки, мен ҳақми, улар ҳақми ажрим қиладиган одам топилмаса... дея мурожаат қилади жарқўрғонлик М. Тошбоев. Саккиз йил! Мен шикоятчи ҳақ ёки ноҳақ деёлмайман. Аммо, бир инсоннинг қилмиши оқми, қорами — шуни йиллар давомида ҳал қилолмаган ходимлар фаолиятидан ҳайратдаман. **«Ҳақиқат барибир бир томонда бўлиши керак-ку! Ё менинг, ё уларнинг айби аниқланиб, жазо берилсин».**

Мактублар... Мактублар... Ҳақиқат излаб йўлга чиққан мактублар. Қани энди кароматчи бўлсангу, бир зумда оқни-оққа, қорани-қорага ажратсанг. Афсуски, иложи йўқ. Редакцияда бўлса мухбирлар саноқли. Ҳатто кўпчилиги дам олиш кунлари ҳам ишлайди. Боз устига саккиз йилда охирига етмаган ишни уч-тўрт кун ичида ҳал қилиш мушкул. Стол устида эса ҳар куни янги-янги шикоятлар пайдо бўлади. Ўқиб юрак эзилади. Ҳал қилиш чораси изланади. Ва аксариятига: «Ҳурматли ўртоқ... Қуйидаги хат билан танишиб чиқиб, тегишли чора кўришингизни сўраймиз...» дея илова қилиниб тааллуқли муассасаларга жўнатилади. Кунлар ўтиб жавоб хатлари келади. Ўндан бири қониқарли. Ҳафта ўтмай эса арзчининг иккинчи мактуби пайдо бўлади. **«Нега хатимни бу ташкилотга юбординглар. Мен уларга ишонмайман. Агар текшириш учун вақтингиз етишмаса, шахсан президентга топширинглар».** Жамиятдан ишонч йўқолар экан, у пала-партиш тўдага айланади. Бири иккинчисига гумонсираб қарайди. Ташкилотларга нисбатан ишончсизлик кишиларда қачон, қандай пайдо бўлди. Нега у барҳам топиш ўрнига тобора илдиз отиб боряпти. Ўнта хатдан еттитасида ишончсизлик ҳақида сўз юритилади. Демак, ишончни тикламай туриб, муаммоларни ҳал этиш қийин. Ишончнинг йўқолишига эса кўпгина ҳолларда сирли қўрғонларга йўл топа олинмаётгани асосий сабабдир.

Мактублардаги воқеалар, исм-фамилиялар турли-туман. Лекин ёзилиши, мақсади бир-бирига жуда яқин. «Дадам 1941 йил урушга кетди. Шу йил ойим вафот этди. 1943 йилда дадамдан қорахат келди. Бувимни қўлида етимликда ўсдим. Қирқ тўққиз йил давомида ҳеч жойга мурожаат қилмадим. Дадам ёки ойим тирик бўлганда, бу хатни ёзмасдим. Афсуски... Мен давлатнинг бирор имтиёзидан фойдалансам бўладими? Раҳбар Мирзажонова, Риштон». Урганчлик Улуғ Ватан уруши қатнашчиси Жуманиёз Бекжоновнинг ҳам мактубида ногиронлиги учун давлат имтиёзидан тўлиқ фойдаланишида ёрдам беришимизни сўраган. «Менда ҳужжатлар етарли, лекин унга эътибор берадиган биронта ташкилотни кўрмадим. Бу ўринда партия ва ҳукуматимиздан эмас, айрим идора раҳбарларидан хафаман».

Ўйлай-ўйлай бошим қотади. Нима қилиш керак? Улар давлат имтиёзларидан фойдаланишга ҳақлими? Агар ҳақли бўлишса, нега тегишли ташкилот ходимлари зир югуртириб овора қилишади. Бир оёғи иккинчисидан тўққиз сантиметр қисқалиги тўғрисидаги медицина хулосасини ҳам инобатга олишмайди. Уларга нисбатан ҳуқуқлари устунлиги учунмикан-а?! Тегишли имтиёз ёки аниқ жавоб ололмаган шахс мажбур бўлганидан сўнг редакцияга ёзади. Оқибатда яна битта аламли мактуб кўпаяди. Мактублар йил охирлаган сайин тортмаларга сиғмай, жавонлардан ўрин олади. Ўрнига янгилари келаверади. Оворагарчиликлар давом этаверади. Бу ҳолат узлуксиз, кеча-кундуз каби муқаррар кечаверади. Жойлардаги айрим ташкилотлар сув юқтирмас тош сингари тураверганларидан кейин, хатлар оқиб келаверади-да!

Бир туркум хатларда эса қишлоқдаги яшаш шароитларининг ниҳоятда оғирлиги қаламга олинади. Газ йўқ, ичимлик сув йўқ, боғча йўқ, ҳаммом йўқ. Йўқ... йўқ.... йўқ... Ўзи нима бор? Қўли қадоқ меҳнаткаш халқ бор! Уларга нисбатан эса эътибор йўқ, меҳр йўқ. Ургут районининг Бешёғоч қишлоғидан Ю. Эшмуродов: «Бизда маданий-маиший бинолар мавжуд. Бироқ ёлчитиб ишламайди», деб ёзса, Чироқчи районининг «Янги ҳаёт» қишлоғилин Ғ. Авазов мактубида: «Қоп-қоп қуруқ ваъдалар жонимизга тегди», дейди. Янгибозорлик Ю. Ҳожиевнинг хати ҳам шу мавзуда. Халқимиз «балиқчи чол»га ўхшаб талабларни жуда ошириб юбормадимикан! Асло. Социализм шароитида аллақачонлар мавжуд бўлиши лозим нарсалар ҳақида ҳақли талаблар билдиришган. Колхоз ва совхозларда маблағлар етарли. Фақат ўринли ишлата билиш зарур. Раис учун боғча қуришдан кўра, молхона тиклаш афзал. Чунки гўшт, сут плани бор зиммасида. Бирорта раҳбар ҳозирча аҳолиси, айниқса, болалар соғлиги меъёридан бир неча баробар ёмонлиги учун жавобгарликка тортилмаган. Аммо планни вақтида бажармаганлиги сабабли жазоланган: Шундай ҳолат ҳукм сурар экан, ундан бирон маданий-маиший қурилишга маблағ ундириш осон эмас. Шу боис тупроқ кўчаларда ўсган болаларнинг таъмирга муҳтож мактабларда ўқишларидан ажабланмаслик керак.

ХАЙРИЯТКИ, уйғоқ фикрли кишилар кўпаймоқда. Жамиятда ижобий ва тўлғоқли воқеалар юз бермоқда. Бу келаётган мактубларда ҳам акс этган. Бироқ жойларда силжишлар сезилмаяпти. Оқибатда шикоятли хатлар тўрт томонга қанот боғлаб учмоқда.

Муталлиб СОДИҚОВ

БОЛАЛАР МАРАФОНИ

Яқинда халқ ижоди ва маданий-маърифий ишлар Навоий зонал илмий-методик маркази ташаббуси билан Навоий шаҳридаги Фарҳод маданият саройида «Болалар марафони — 90» ўтказилди. Унда Конимех маданият уйининг дўмбирачи қизлари, Навбаҳор районининг «Хушон замон» фольклор — этнографик ансамбли, Фарҳод маданият саройининг «Ширин», Қизилтепа районининг «Гулчирой» ансамбли иштирок этдилар.

Марафондан тушган пул Болалар фондига ўтказилди.

М. МАРДИЕВ

ЯНГИ СПЕКТАКЛЛАР

«ХОТИНЛАР «ГАП»ИДАН ЧИҚҚАН ҲАНГОМА»

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрининг санъаткорлари ўз мухлисларига янги спектакль туҳфа этдилар. Драматург Ҳайдар Муҳаммаднинг «Хотинлар «гап»идан чиққан ҳангома» деб номланган комедиясини режиссёр Марат Азимов саҳнага қўйди. Саҳна безакларини рассом М. Соҳибгариев ишлади.

Спектаклдаги ролларни Ўзбекистон ССР халқ артистлари С. Табибуллаев, Т. Каримов, Ё. Аҳмедов, Р. Иброҳимова, Э. Маликбоева, И. Болтаева, Я. Абдуллаева, Ш. Азизова, артистлар Г. Иброҳимбекова, С. Юнусова, П. Носиров, Р. Каримов, М. Шожалилова ва бошқалар ижро этмоқдалар.

«ЛАҚМА КУЁВ»

Ўзбек давлат «Ёш гвардия» драма театри коллективи ўз мухлисларини яна бир янги асар билан хушнуд этди. 13 июнь куни бу ерда Мольернинг «Лақма куёв» асари асосида режиссёр Александр Гамиров саҳналаштирган спектакль премьераси бўлди. Асарни Абдулаҳад Абдуллаев таржима қилган.

Спектаклдаги асосий ролларни театрнинг етакчи ва ёш артистларидан Абдухалил Мингноров, Матёқуб Матжонов, Дилбар Икромова, Мадина Усмонова, Шоҳида Узоқова, Жумадулла Раметов, Фарҳод Абдуллаев, Гулбаҳор Раҳимова, Назира Абдувоҳидова, Маҳмуд Дўстматов, Тоживой Шукуров ижро этмоқдалар.

Қутлаймиз!

Султон ЖАББОР — 50 ёшда

Ҳурматли Султон Жаббор!

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳайъати, болалар адабиёти кенгаши Сизни 50 ёшга тўлган кунингиз билан муборакбод этади. Сиз ижодкор сифатида ўзбек болалар шеърияти ривожига ўз ҳиссангизни қўшиб келаяпсиз. Илк шеърингиз эълон қилинган кундан бошлаб ўтган ўттиз йиллик ижодий фаолиятингиз давомида Сиз «Зағчалар бозори», «Офтобнон», «Боғлар қўшиғи», «Қуёш қолди далада», «Умр уйлари», «Севиниб яшайман», «Қуёш ўзи меҳрибон», «Қувонч», «Китоб меҳри» каби бир қатор шеърлар, эртаклар, достонлардан иборат тўпламларингизни ёш китобхонларга тақдим этдингиз.

Сиз фаолиятингизни ўқитувчиликдан бошладингиз. Қаламингиз болалар рўзномаси бўлмиш «Ленин учқуни» даргоҳида чархланди, «Ёш гвардия» нашриётида ишлаган йилларингизда эса шеъриятга бўлган талабчанликни ўргандингиз.

Ёш дўстларингиз кўнглини самимий шеърларингиз билан олган бўлсангиз, болалар матбуотидаги хизматларингиз учун «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими» фахрий унвони билан тақдирландингиз.

Қадрли Султон Жаббор! Сизга мустаҳкам соғлиқ, узоқ умр, ижодий омад тилаймиз.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ БОШҚАРУВИ

ГОЛЛАНДИЯДА НАВОИЙНИ БИЛИШАДИ

Голландиялик ёш туркolog олима Саския Линссен Ўзбекистонимизда бир ой илмий сафарда бўлди. Унинг асосий мақсади ҳозирги замон ўзбек тили ҳақида ёзаётган диссертацияси учун маълумотлар тўплашдир. Бундан ташқари у Пиримқул Қодировнинг «Эрк» қиссасини голланд тилига таржима қиламоқда. Олиманинг бу хайрли ишида Тил ва адабиёт институти, Тошкент автомобиль йўллари институтининг олимлари яқиндан ёрдам бермоқдалар. У туркий тиллар, шу жумладан ўзбек тилини ҳам ўрганмоқда. Шунинг учун у билан суҳбатлашиш чоғида таржимонга ҳожат бўлмади.

— Ўзбек тилини ўрганиш чоғида Голландиянинг Утрехт давлат университети ва Бабель институти кутубхоналарида сақланаётган ўзбек классик шоирлари ва ҳозирги замон адибларининг асарларини ўрганишга тўғри келди. Бу борада асосан мен Алишер Навоий асарларини мутолаа қилдим. Айниқса, Германия Федератив жумҳурияти, Франция, Югославия, Туркия мамлакатларига қилган сафарларимда ҳам бу мутафаккирнинг бебаҳо асарлари туркология фани бўйича фикр юритишимда қўл келди. Голландия туркологлари ҳозирда ўзбек классик адабиёти ва маданияти дурдоналарини ўрганиш ва татқиқ этишда диққатга сазовор ишларни олиб бормоқдалар. Масалан, Рабғўзийнинг «Қиссасул анбиё» асари компьютерда қайта тиклашга ҳаракат қилинмоқда. Чунки унинг ёнғинда шикастланган саҳифаларидаги сўзлар ўрни куйиб кетган экан.

Ўзбекистон бўйлаб сафарим чоғида кўп яхши одамлар билан учрашдим. Бухоро шаҳрида миллий фольклор ансамбли концертидан завқландим. Сафаримда олган билимларимни амалда синаб кўрдим. Ҳали кўп меҳнат қилишим керак экан. Келгуси йили мен бу диёрга яна бир келиш ниятидаман. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида таржимонлар билан бўлган мулоқотда улар мени келгуси йили ўзбек адибларининг асарларини хорижий тилларга таржима қилиш масалаларига бағишлаб ўтказиладиган анжуманга таклиф этишди.

А. ПЎЛАТОВ

СУРАТДА: Саския Линссен ва ўзбек олими Ғанижон Маҳмудов.

Р. ШАРИПОВ
суратга олган

ГЎЗАЛЛИК ЯРАТУВЧИ

Бугунги шаҳарсозликни ажойиб миллий безакларсиз, ўзига хос нақшларсиз тасаввур қилиш қийин. Шу соҳада ўзига хос ижодий услуб яратган усталардан бири СССР Рассомлар уюшмасининг аъзоси Ҳаётулла Абдуллаевдир.

Ҳ. Абдуллаев ҳали мактабда ўқиб юрган вақтларидаёқ халқ амалий санъатига, ганчкорлик ишларига қизиқарди. Бу қизиқиш уни пионерлар саройининг ганчкорлик тўгарагига етаклаб келди. Омадини қарангки, ўша 1955—58-йилларда бу тўгаракка машҳур уста Маҳмуд Усмонов раҳбарлик қиларди. У устоздан ганч сирларини, усталик машаққатларини эринмай ўрганди. Мактабни тугатиб, Совет Армияси сафида хизмат қилиб қайтгач, қурилиш техникумига ўқишга кирди. Кейин Тошкент Политехника институтининг архитектура факультетида ўқиди. Бу эса кейинги фаолиятини белгилашда катта ёрдам берди. Чунки ганчкорлик тўгарагида ўрганганларини назарий билимлар билан уйғунлаштириб, ўзига хос безаклар яратиш имкони туғилди. 1979 йили «Усто» ижодий бирлашмаси ташкил этилгач, шу ерга ишга келди ва ҳамон фаолият кўрсатмоқда. Шу билан бирга, 1968 йилдан буён В. И. Ленин номидаги пионерлар саройида тўгарак машғулотларини бошқариб келмоқда. Албатта, шу давр мобайнида унинг қанчадан-қанча шогирдлари мустақл ижодий ишга йўлланма олдилар ва республикамизнинг турли шаҳар, қишлоқларидаги биноларни безашда ҳисса қўшмоқдалар. Ана шу шогирдларининг кўплари ҳозирги кунда ўзи билан бирга хизмат қилмоқдалар. Ҳ. Абдуллаев қўлида сайқал топган Тошкент, Самарқанд, Қарши ва республикамизнинг бошқа шаҳарларидаги биноларни кўрган одамнинг кўзи қувнайди. Шунингдек, уста ўз шогирдлари билан Москва, Кисловодск, Иваново каби шаҳарларда, қардош Тожикистоннинг Исфара шаҳарида ҳам ўз ҳунарини намойиш этган.

Ўйлаймизки, бугунги кунда қутлуғ 50 ёшини кутиб олган уста Ҳаётулла Абдуллаев биноларнинг гўзал, кўркам, миллий ўзига хос бўлиши йўлида ҳали яна кўпгина хайрли ишларни амалга оширади.

С. АЛИЕВА

Сунбул сайли. Бу халқ байрами майнинг бошларида нишонланади. Сунбул — баҳор чечакларидан бирининг номи. Ўсимлик — бу табиат дегани. Демак, сайл табиат қучоғида ўтади. Ҳамма бисотидаги энг чиройли либосларини кийиб, оила аъзолари, ёру-биродарлари билан сайлгоҳга келади. Сунбул узиб кўзларига суртади.

Бу гал «Ёш ленинчи» рўзномасининг бир гуруҳ ижодкорлари Чуст қишлоқларидан бирида нишонланган Сунбул сайлининг фаол иштирокчилари бўлишди. Тошқўрғон қишлоғидаги «Сўлим» кашшофлар оромгоҳидаги катта майдон минг-минглаб кишилар билан тўлди. Сайлга ташриф этган шоирлар халойиққа ўз назмий гулдасталарини, созанда-ю, хонандалар куй-қўшиқларини ҳадя этишди. Ғовасой бўйларида дорбозлар-у полвонларнинг катта томошалари бўлди. Чустда Сунбул сайли ҳар йили нишонланар экан. Бу байрам Ўзбекистонимизнинг бошқа кенту қишлоқларида ҳам кенг нишонланиши керак.

СУРАТЛАРДА: Сунбул сайлидан лавҳалар.

Даврон АҲМАД
суратга олган

МАРКАЗИЙ НАШРЛАРДА

«ЛИТЕРАТУРНОЕ ОБОЗРЕНИЕ»

Бу журнал ҳам, Москвада рус тилида чиқадиган барча умумиттифоқ нашрлари каби, аҳён-аҳёнда ўзбек ижодкорларига ўз саҳифаларидан сўз бериб қўяди. Чунки марказий газета-журналлар рус адабиёти муаммоларини изчил таҳлил-тадқиқ этиш билан банд бўлганликлари сабабли қардош адабиётларнинг муаммолари таҳлилига қўллари тегмаслиги, табиийдир. Ана шу журналнинг шу йилги май ойи сонида чиққан ўзбек танқидчиси, Ҳамза мукофоти лауреати Иброҳим Ғафуровнинг «Ҳақиқат фасли» мақоласи марказий матбуотнинг яна бир иноятидир. Мақола «ЛО»да давом этаётган «СССР халқлари адабиётлари бугун ва эртага» мавзуидаги анкета саволларига жавобан ёзилган. Бу анкетага илгари Диас Валеев (Қозон), Тиркаш Жумагелдиев (Ашхобод), чуваш шоири Геннадий Айги, Ирина Белобровцева (Таллинн) жавоб бергандилар.

И. Ғафуров мақолада кейинги тўрт йил мобайнида умумиттифоқ адабиётида, шу жумладан, ўзбек адабиётида содир бўлган ўзгаришлар, адабий жараённинг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида мулоҳаза юритади; кўпмиллатли мамлакатимиз адабиётига қайтарилган Булгаков, Платонов, Домбровский, Солженицин, Шаламов, Гроссман, Липкин каби виждонли сўз санъаткорларининг асарлари халқимиз онгини инқилобийлаштирувчи аҳамиятга моликлигини таъкидлайди. Муаллиф асарлари халққа қайтарилаётган ўзбек адабиёти намояндалари ҳақида сўзлар экан, Чўлпон, Фитрат, Беҳбудийнинг фидойи умрлари, қудратли ижодиёти хусусида тўхталади. Танқидчилик, адабий жамоатчилик, китобхонларнинг лоқайдлигидан куюниб гапирар экан, бу ачинарли ҳолнинг туб сабабларига диққатни тортади. И. Ғафуров бу ҳақда фикр юритиб, жумладан дейди: «Зигмунд Фрейд маданиятли инсонни тарбиялаш воситалари ва йўллари борасида мулоҳаза қилаётиб, шундай деб ёзганди: «Келажак авлодларни тарбиялашга даъват этилган етарли миқдордаги ўз ишининг билимдонларини, ишончли ва беминнат доҳийларни қаердан олиш мумкин?» Ҳа, худди шундай, ғоят теран, умуминсоний қадриятлар билан бўйлашадиган маданият айни шу — ўз ишининг билимдонлари, беминнат, ишончли мураббийлар томонидан бунёд этилади. Машъум давр қисқа бир фурсатда аломат, бутун одамлардан, маданиятни ҳаракатлантирувчи кучлардан бизни жудо қилди. Жавонларда ҳаққоний, ўлмас китоблар кўринмай қолди.

Кўпдан-кўп ақл чароғлари — қадимий маданият зурёдлари наслидан халқнинг зўравонлик билан маҳрум этилгани ҳамон миллат умуммаданиятида ўз асоратини сездириб келмоқда. Айни замонда ҳам биз маданиятга бефарқликка, унга ишончсизликка, эркин сўздан қўрқув кучлилигига шоҳид бўлиб турибмиз».

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

Журналнинг 6-сони ёзувчи Тоҳир Маликнинг шахсга сиғиниш даврининг иллатларини фош этган «Сўнгги ўқ» қиссаси билан очилади. Турсун Иброҳимнинг «Бўсаға» қиссасининг давоми, Қилич Мустафоевнинг «Қўзивой» ҳикояси эълон қилинган.

Шеърият мухлислари бу сонда Омон Матжоннинг «Нега мен?» достони билан танишадилар. Дилшод Шамс, Абдунаби Бойқўзиев, Туроб Ниёз каби ижодкорларнинг шеърларидан намуналар берилган.

«Тарихимиздан лавҳалар» рукунида Армин Вамберининг «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» асарининг давоми босилган.

Қуръони каримнинг «Моида» сураси ҳам шу сондан ўрин олган. «Ҳикоялар хазинаси» рукуни остида Теодор Драйзернинг «Эрк» ҳикояси билан танишасиз.

Асқад Мухтор, Неъмат Аминов, Муродбой Низоновнинг дил сўзлари битилган мақолалар бугунги кунда 70 йиллиги кенг нишонланаётган Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Саид Аҳмадга бағишланган.

Бу сонда анъанавий навоийхонликни Матназар Абдулҳаким давом эттириб, ҳазратнинг ишқий ғазалларидан бирини шарҳлаб берган. Адабий танқид рукунида Ортиқбой Абдуллаевнинг «Шеър ташналиги» мақоласи эълон қилинган.

ХАЙРИЯ КОНЦЕРТИ

Агросаноат ходимлари Самарқанд область комитетига қарашли клублар бадиий ҳаваскорлик тўгараклари қатнашчиларининг III Бутуниттифоқ халқ ижодиёти фестивали доирасида ўтказилган районлараро кўриги ғолибларини якунловчи хайрия концерти ўтказилди.

Самарқанд опера ва балет театри биносида ўтказилган бу концертда областнинг 14 районидан 200 га яқин ҳаваскорлар иштирок этдилар.

Хайрия концертидан тушган 800 сўм пул меҳр-шафқат жамғармасининг область бўлимига ўтказилди.

С. РАҲИМОВ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви ва СССР Адабиёт жамғармасининг Ўзбекистон бўлими СССР Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Худойберди Эшонқуловга онаси

Ҳадича БЕГИМ қизи

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қиладилар.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви ва СССР Адабиёт жамғармасининг Ўзбекистон бўлими СССР Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Норқул Ҳайитга отаси

Ҳайитқул ҚУРОНОВ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қиладилар.

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви, СССР Адабиёт жамғармасининг Ўзбекистон бўлими, бадиий адабиётни тарғиб қилиш бюроси жумҳуриятнинг кекса адибларидан бири

Андрей ИВАНОВ

вафот этганини қайғу билан билдиради ва марҳумнинг оила аъзоларига, қариндош-уруғларига чуқур таъзия изҳор этади.

Ашурали ЖЎРАЕВ

БОЗОРНОМА

САВДОНГИЗГА БАРАКА БЕРСИН!

Ҳар бир даврнинг ўз номалари, битиклари бўлган. Уларнинг яратилиш тарихи, муаллифлари ҳақида батафсил тўхталмоқчи эмасмиз. Акс ҳолда бозордан кечга қоламиз.

Билиб турибман, қадрли ўқувчи, Сиз ҳам бозорга ошиқяпсиз. Почта қутисидан ҳозиргина олиб чиққан газета-журналларни нари-бери варақлаб, сўнг бозор халтани қўлтиққа уриб, не-не яхши умидлар билан бозорга шошасиз. Чунки узундан-узоқ нарсаларни ўқишга тоқатингиз қолмаган. Суд очерки бўлса, бошқа гап... Ахир шеър, ҳикоя ёки қулочдай-қулочдай ёзилаётган публицистик мақолалар, суҳбатлар билан бозордаги нарх-навони арзон қилиб бўлармиди? Яхшиси, ё деҳқончилик қилиш, ё гўшт етиштириш керак. Калла-поча ёнга қолади. Энди иқтисодчи билан ёзувчи бечора ёзаверади, гапираверади, ҳукумат билан бозорчи эса худди ўчакишгандай нарх-навони осмонга олиб чиқаверади. Бу аҳволда эркин бозор иқтисодиётига ўтиб бўладими?..

— Қулупнай, ўрик, олча олиб келинг, дадажон, — дейди болалари чуғурлаб.

— Дўхтирлар қонингиз камайибди, дейишди. Шунга озроқ майиз, ёнғоқ, асал олиб келсангиз, дадаси, — дейди касалманд хотини.

— Дада, менга «жвачка» олинг, хўпми? — дейди кенжатойи...

Энди кўз кўриб, қулоқ эшитмаган қизиқ ва ғаройиб ҳангомалар бозорга кирганингиздан сўнг бошланади.

ТАНИШ ОВОЗЛАР

ТРИПТИХ

— Э, кеп қолинг, қулупнай арзон бўлди!

— Қанча бўлди, ака?

— 4 сўм 80 тийин қивордим.

— Бозорда қанча?

— 5 сўм!

— Э, яшанг-э, ака. Ахир инсоф бор эканку! — дейишингиз биланоқ, юрагингиз қаттиқ санчиб олади. (Бозорга тушишдан олдин, албатта юрагингизни врач кўригидан ўтказинг!)

●

— Қани, янги сўрт помидорга келиб қолинг. Ҳозир узиб келдим. Овқатга солиб овора бўлиб ўтирмайсиз, худди тухумни ютгандай ютиб юбораверасиз. Арзон бўлди, сотаману кетаман.

— Арзонидан гапиринг, ака.

— Мана буниси 5 сўм, буниси 4 сўм, ана бу майда-чуйдалари уч сўм бўлди. Қайси бирдан тортай, ука?

«Раҳмат» дейишга тилингиз айланмай, бирдан нафасингиз ичингизга тушиб кетади. (Бозорга боришдан олдин, тез-тез ва чуқур-чуқур нафас олишни доимо машқ қилинг!)

●

Гўшт дўконига яқин борганда узундан-узоқ навбатни кўриб, оёқларингиз қалтираб, вужудингиз титрай бошлайди. (Бундай пайтда бирдан йиқилиб тушмаслик учун ёнингизда қўлтиқ таёқ олиб юришни унутманг!)

ТЕЗ АЙТИШ...

Бугун бозордан бозорга бориб, бошимни бозордан бозорга буриб бозорга борсам, бозорда бозор бошланиб, бошлиғимиз Бозорбой Бозоровичнинг бодринглари бемалол бир бозор бўлиб бозорни безабди.

ЁМОН НИЯТ

МИТТИ ФОЖИА

У кўтаринки руҳ ва шахдам қадамлар билан бозорга кириб келди. Бозор одатдагидек гавжум. Бозорчи харидорни, харидор бозорчини аврайди.

— Ўрик қанча бўлди?
— 6 сўм.
— Олча-чи?
— 8 сўм.
— Помидор қанча?
— 5 сўм...

Сўнг у олма, анор, ёнғоқ, майиз нархларини сўраб, суриштириб анча ҳовуридан тушиб, боши гангиб бозорнинг ўроқ, кетмон, тўға, арқон сотувчилари олдига бориб қолди. Ва ўзини-ўзи ҳозирнинг ўзидаёқ осадигандек жаҳл билан сўради:

— Арқон неччи сўм?!

— 10 сўм... Ҳой-ҳой, ука, бу ёмон ниятингиздан қайтинг. Яқинда нарх-наво кўтарилса, албатта қон босимингиз жойига тушади. Келиб туринг, яхшиликда кўришайлик.

У бозорчининг гапидан ёки арқоннинг қимматлигидан эмас, балки болаларига уч ойлик алиментни юбормагани ёдига тушиб бу ниятидан қайтди.

БОЗОРДАГИ ЭЪЛОНЛАР

Ҳурматли харидорлар!

Қайта қуриш ва ошкоралик руҳидан маҳрум газета-журналларни бир кўз югуртириб чиққач, бозорга кираверишдаги дарвозанинг чап томонида ўтирадиган главний носфуруш Набиджан Гулямовга олиб келиб берсангизлар. Қўни-қўшнилар ва оила аъзоларимиз билан жуда хурсанд бўлардик. Олдиндан катта раҳмат!

Н. ГУЛЯМОВЛАР ОИЛАСИ

●

«Дўстим Мамараим! Агар Олтиариқдан тезроқ қайтсанг, қолган бир қоп бодрингни олиб Нукусга боргин. Қопнинг тагида сотилган бодрингларни пули бор. Санаб ол. Роппа-роса 312 сўм. Мен уч қопини олиб Учқудуққа кетдим. Қайтишда Тошкентдаги ўша чойхонада учрашамиз. Тезроқ сотиб бўлсанг, мени Ховос станциясида кутиб тур. АБДУРАИМ».

(САМАРҚАНД БОЗОРИ)

●

Солижон ака! Сизни изламаган бозорим қолмади. Тошкент, Самарқанд, Урганч, Бухоро, Термиз бозорларини кезиб чиқдим, сўраб-суриштирдим, тополмадим. Тўрт қоп турп олиб, бозорга кетганингизга ҳам олти ой бўлди. Саккизта болани ташлаб кетгани уялмайсизми? Бироз пул жўнатсангиз бўлармиди? Шу ҳам эркакнинг ишими? Тезроқ уйга боринг. Болалар соғинган. Бўлмаса алимент талаб қиламан.

ГУЛСАНАМ

●

Ҳурматли харидорлар ва сотувчилар!

Бозоримиз ўз-ўзини бошқариш йўли билан хўжалик ҳисобига ўтди. Шу муносабат билан сотиш ва харид учун қуйидаги ҳужжатлар талаб қилинади: турар жойидан, ишхонадан справка (исполком томонидан тасдиқланган бўлиши шарт), паспорт ва ЗАГС гувоҳномасини олиб келишни унутманг, медицина справкаси психотерапевтнинг имзоси ва айлана муҳр билан тасдиқланиши шарт. Бозорга якка тартибда ва коллектив бўлиб кириш учун олдиндан заявкалар қабул қилинади.

БОЗОР МАЪМУРИЯТИ

●

«Театр ва бозор» мавзусида илмий-амалий конференция бўлади. Унда таниқли театршунослар, бозоршунослар, харидоршунослар маъруза қиладилар. Конференция охирида бозоримизнинг актив драматурги Б. Бозорийнинг «Тўйдирадиган ҳам, куйдирадиган ҳам бозор» трагикомедияси намойиш этилади. Конференцияда жаҳон симпозиумига делегатлар сайланади. Марҳамат қилинг, қадрли бозорчилар ва харидорлар!

САНЪАТЧИЛАР УЮШМАСИНИНГ ОБЛАСТЬ БЎЛИМИ

АСЛ ДЕҲҚОН

МОНОЛОГ ЎРНИДА

— Нуқул савол бераверib, ҳоли-жонимга қўймадингиз-да, укажон. Асли деҳқон фарзандиман. Ота-боболаримиз зўр деҳқон ўтганлар. Ҳақиқий деҳқон бўлганлар-да! Бизни ҳам деҳқон деса бўлаверади... Сабабими? Сабаби биз экмаймиз, етиштирмаймиз, фақат сотамиз. Иссиқни иссиқ, совуқни совуқ демай, биз бечоралар ҳар куни бозордамиз. Деҳқонларимизнинг ғамини еймиз. Фақат сиз — харидорларни ўйлаймиз... Масалан, деҳқонларимиз д а л а л а р д а тун-кун меҳнат қилиб, қадоқ қўллари билан етиштирган ҳосилларини бозорга олиб келадилар. Лекин уларнинг куни билан бозорда ўтириб савдо қилишга вақтлари йўқ. Яна ишга боришлари керак. Шунда уларнинг жонига биз оро кириб, олиб келган маҳсулотларини шартта-шартта кўтара савдо қилиб оламиз, сўнг бемалол саралаб-саралаб, нархини қўйиб сотаверамиз... Кўрдингизми, деҳқондан ҳам бизга қийин, жуда қийин ука!..

Фарзандларимни сўраяпсизми? Улар ҳам ота изидан бориб, маҳоратли, уста бозорчилар, яъни ҳақиқий «деҳқон»лар бўлиб етишдилар. Катта ўғлим Эски Жўва бозорида, кичиги Олой бозорида, кенжатойни малакасини ошириб келиши учун Тбилиси бозорига юбордим... Олдинлари бизларни уялмай-нетмай олиб-сотар, деб чора кўришарди, жарима солишарди, айрим харидорлар ҳатто ҳақорат ҳам қилишган... Ўргилай қайта қуришдан. Ҳозир биров ғинг демайди... Э, кечирасиз, ука, ана деҳқонлар даладан юк олиб келишди. Шуларни саранжомлаб олай, бошқа сафар бафуржа гаплашармиз. Хайр!

БОЗОРДАГИ ШИОРЛАР

«Бозор — оналар ва болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилади!»

«Яшасин нарх-наво ва демократия!»

«Уйга боргач қайтимингизни санашни унутманг».

«Халқ соғлиги — бозоримиз бойлиги!»

«Гўшт енг — умрингиз узаяди».

«Бозорга келишдан олдин ўзингизни ва оила аъзоларингизни суғурта қилдиришни унутманг».

«Бозор халқ депутатлари учун овоз беради».

«Оролни қутқариш ҳар бир бозорчининг шарафли бурчи!»

БОЗОР МОНОЛОГИНИ КИМ ҚАНДАЙ ИЖРО ЭТАДИ?

Зикир МУҲАММАДЖОНОВ:

— Абдуллатиф, Абдуллатиф болам, неча бор сенга айтдим-а, бозордаги нарх-навони оширма деб. Гапимга қулоқ солмадинг, отангга ишонмадинг. Оқибатда, Мовароуннаҳр бозорлари ҳувиллаб ётибди. Гўшт у ёқда турсин, бечора камбағалнинг нон олишга пули йўқ. Ноннинг нархи осмонда! Бу аҳволда қандай қилиб бозор иқтисодиётига ўтиш мумкин? Яна халққа жабр бўлади, болам. Ота сўзин амри вожиб деб билурсенми, йўқми — ихтиёр сенда. Ва лекин сўнгги насиҳатни эшит; хоҳла ўз падарингни қатл эт, хоҳла Мовароуннаҳр сарҳадидан ҳайдаб, дарбадар қил — боз ихтиёр сендадур. Лекин ёлғиз тилагим: бобонг Амир Темурдан ва отангдан қолган бозорларга тегмайсен, нарх-навони асл ҳолига қайтаргайсен. Нарх-навога тегсанг... ота қарғишига учраб, тоабад бадном бўлурсен!.. Сенга айтадурғон бошқа сўзим йўқ! Чақир ясовулингни!..

●

Эркин КОМИЛОВ:

— Нималар деяпсан, Мария?.. Наҳотки, нарх-навони кўтаришса? Ахир шу аҳволда ҳам бозорлар қиммат-ку! Қўй, ўзингни бос!.. Йиғлама, азизим!.. Ким айтди, агар нарх-наво ошса, Бачана сени ташлаб кетади деб? Мен ундай номардлардан эмасман. Ҳали омон бўлсак, бозор иқтисодиётини ҳам кўрамиз. Лекин нарх-навонинг бундай кескин кўтарилишига халқ депутатлари рози бўлмаса керак. Кўрасан, Собчак албатта боплайди!..

●

Ҳожибой ТОЖИБОЕВ:

— Кеча менга биттаси аста шивирлаб, эшитдингизми, нарх-наво кўтарилармиш, деб қолди. Қаёққа кўтарилармиш: Совмингами ё Олий Советгами?..

●

Мурод РАЖАБОВ:

— Бу Шароф Бошбековга ҳам ҳайрон киши. Пахта терадиган Темир хотин яратгандан кўра, бозорда ўтириб савдо қиладиган хотин яратмайдими?.. Қумри онасиникига кетгандан буён ҳовлининг бир четида қулупнай, бир четида картошка ер билан битта бўлиб ётибди... Ҳў, Шароф, хотин яратмасанг ҳам, қўл-оёғимни ечиб қўй, ошно. Қўшним Бозорбойни олиб бозорга бориб келай.

●

Эргаш КАРИМОВ:

— Нуқул бозор, бозор дейсану, лекин одамни бозорга яқин йўлатгани қўймайсан, онаси. Мана, Муқимий театрига қачон Ҳусан Шариповни излаб борсанг, албатта, Бешёғоч бозоридан топасан. Хайрулла билан Лутфуллани ахтариб борсанг, Чорсу бозорида юрган бўлишади. Кеча шу бозорда Эркин Комиловни ҳам кўрдим. Теша Мўминов билан сомса еб ўтиришган экан... Аҳвол шу тарзда давом этаверса, телевидениеда махсус бозор очамиз, онажониси...

Газетхон фикр юритади, баҳслашади...

●

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги халқимиз севиб ўқийдиган, мутолаа қиладиган нашрлардан бирига айланиб қолган. Унинг саҳифаларида ёритилаётган турли мавзуларга оид мақолалар, муаммо очерклар, шеър-ҳикоялар кўпчиликка манзур бўлаяпти. Бироқ, «Ҳар тўкисда бир айб» деганларидек, камчиликлар ҳам йўқ эмас. Айрим рубрикалар остида берилаётган мақолалар етарли салмоққа эга бўлмаётир. Масалан, «Ижтимоий ҳаёт», «Фан, турмуш» деб номланган саҳифаларда кенг қамровли, фикр-мушоҳадаларга бой мақолалар кам ёритиляпти. Баъзан эса ноўрин такрорларга йўл қўйиляпти. Чунончи, 3-саҳифа юқорисига «Танқид, адабиётшунослик» деб ёзилгани ҳолда шу саҳифадан ўрин олган мақолалар яна «Адабий танқид» рубрикаси остида берилмоқда.

Биз севимли ҳафталигимизни янада жозибали, янада даъваткор, замон билан ҳамнафас бўлишини орзу қиламиз. Унинг саҳифаларидан ижтимоий-сиёсий, моддий-иқтисодий масалаларга доир, жумладан, кейинги пайтларда халқ манфаати йўлида тузилган расмий ва норасмий уюшмаларнинг мақсад-дастурлари ҳақида ҳикоя қилувчи мақолаларни ўқишни истаймиз.

Тузалбой РАҲИМБОЕВ,
Хоразм вилояти телевидение ва радиоэшиттириш комитети муҳаррири

●

Холам билан трамвайда кетаётган эдик. Бир маҳал у: «Қизим, паттани чакичлаб юбор», деб қолди. Бу сўзлар қулоғимга ёқимли эшитилди. Чунки холам биз кундалик ҳаётимизда ишлатадиган «компостер қилмоқ» феъли ўрнида «чакичламоқ» феълини ишлатган эди. Уйга келиб, луғатни қарадим. Унда таъкидланишича, чакичламоқ сўзи тандир нонига нисбатан ишлатилар экан. Холам эса ўз касбларига кўра бу сўзни кўчма маънода ишлатган экан.

Шуни ўйладиму, алломаларимизнинг «Тил — хазина» деган фикри нақадар тўғрилигини яна бир бор англаб етдим. Кўнглимда луғатларимизда юқоридаги бирикма ўрнида «чакичламоқ» феълини кўриш орзуси туғилди.

Шоҳида УМАРОВА,
Тошкент Давлат педагогика институти толибаси

●

Сўнгги пайтларда эски ўзбек ёзувини ўргатишга мўлжалланган қўлланма ва дарсликлар яратилмоқда. Бироқ улар кам нусхада чоп этилаётганлиги туфайли кўпмиллатли жумҳуриятимиз аҳолиси эҳтиёжини қондира олмаяпти. Мен шуни назарда тутиб, қуйидаги таклиф-мулоҳазаларни ўртага ташламоқчиман.

Биринчиси: жумҳуриятимизда кўплаб газета-журналлар нашр қилинади. Улардан айримларининг маълум қисмини муштарийларнинг хоҳиш-талабига кўра эски ўзбек ёзувида нашр этиш йўлга қўйилса, фойдадан холи бўлмайди.

Иккинчиси: жумҳуриятимизда ишлаб чиқариладиган халқ истеъмоли молларининг ёрлиқлари, озиқ-овқат маҳсулотларининг идиш-қутилари, улар ўраладиган қоғозларга, дарсликлар, китоб-дафтарлар муқоваларига рус алифбосида битилган сўзлар эски ўзбек ёзувида ҳам ўз ифодасини топса, шунингдек, кинотеатрлар, томошагоҳлар афишалари ҳам ҳар икки кўринишда ёзилса, ёмон бўлмасди.

Тўғри, мен айтган таклифларни амалга ошириш учун катта маблағ ва кўп вақт керак бўлади. Лекин ҳар қандай ҳолда ҳам биз халқимизнинг ахлоқий-маънавий камолоти йўлида ҳеч нарсани аямаслигимиз шарт, деб ўйлайман.

Алишер САЪДУЛЛА,
Ўзбек қомуси бош редакциясининг илмий муҳаррири

●

Миллат ўзига хос бўлган хусусиятлар билан ажралиб туради. Чунончи, ўз тили, граматикаси, сўзлашув нутқи, санъат ва маданияти, урф-одати унинг қайси миллатга мансублигини билдиради. Бу яхши албатта. Бироқ яна бир хусусияти ҳам бор — бу кийиниш маданиятидир. Хоҳ ойнаи жаҳон, хоҳ «Саодат» жаридасига қараманг, уларда намойиш қилинаётган кийим ва унинг тикилиши кўпроқ оврўпача усулда бўлади. Йилнинг тўрт фаслига ёки кечаларга атаб тиктирилган кийим-бошга биз намуна сифатида қараймиз. Хўш, бу намуналар Ўзбекистонда кимлар учун? Мен бирор марта ҳам ўзбек йигит-қизларини миллий кийимда на экран орқали, на жарида саҳифаларида кўрганман. Ўзбеклар киядиган миллий либосларга бошқалар ҳавас билан қарашади.

Бас, шундай экан, Ўзбекистонда ўзбек миллий кийимидан ҳам гўзалроқ, кўзни қувонтирадиган либос йўқ назаримда. Ўрта ёшдаги аёллар, келинчаклар, қиз ва қизалоқлар ҳамда йигитларга мос бўлган кийимлар модаси экран орқали кўрсатилса ёҳуд «Саодат»да бериб борилса, айни муддао бўлур эди.

Хўжаназар АБДАЛОВ,
Хоразм вилояти, Хазорасп ноҳиясининг Ю. Гагарин кўчасида истиқомат қилаётган уруш ва меҳнат ветерани

●

Ҳурматли редакция! Ўғлим Нормурод Мирзаев 1983 — 85 йилларда ўз хизмат бурчини Афғонистон республикасининг Кобул шаҳрида ўтаётган чоғида ҳалок бўлди. Оғир мусибатда қолдик. Шу кундан бери ўғлим билан бирга хизмат қилган ўртоқларидан бирортасини ҳам учратмадим. Лоақал дўстларини кўрсам деб армон қиламан. Сизлардан илтимосим шуки, газета орқали шу хатимни эълон қилсангиз, уни ўқиб, зораки, Нормуроднинг бирорта дўсти менга хат ёзса. Ўғлимнинг дўстлари ёки уни таниганлар менга хат ёзишса, ўғлимни кўргандек кўнглим шод бўлар эди.

Бўри МИРЗАЕВ
Қарши шаҳри, Нормурод Мирзаев номидаги кўча, 14 уй.

●

Бир нарса кўпдан бери диққатимни ўзига жалб этиб келади: Барча қардош жумҳуриятлардаги мавжуд тил ва адабиёт институтлари халқ орасидан чиққан бетакрор сиймолар номида. Бизда эса рус халқининг ажойиб шоири А. С. Пушкин номига қўйилган. Улуғ шоир номида қатор метро бекатлари, кўчалар, майдонлар, хиёбонлар мавжудлигини ҳисобга олиб, ушбу институтга халқимизнинг муносиб фарзандларидан бирининг номи берилса, нур устига аъло нур бўлар эди...

Х. ИСОҚОВ,
техника фанлари номзоди

●

Эски ўзбек ёзувини ўрганишга қизиқувчиларнинг кўплигидан фойдаланиб, бошқаларнинг ҳақини туя қилишга ўрганган айрим кимсалар ошкора китоб савдосини бошлаб юбордилар. Масалан, Д. Алиевнинг «22 САБОҚ» китоби қўлда 8—10 сўм, Р. Жуманиёзовнинг «ЭСКИ ЎЗБЕК ЁЗУВИ» китоби ўн беш сўмдан сотилаяпти. Ҳатто шу нархга ҳам китобни топиш амри-маҳол. Бизнинг фикримизча: эски ўзбек ёзувини ўрганиш учун қулай бўлган ушбу китобларни яна кўпроқ нусхада нашр қилинса, халқимизнинг талаби қондириларди, чайқовчиликка ҳам катта зарба берилган бўларди...

К. СУЛТОНОВ
Фарғона

●

«Время» программасидаги бир лавҳани кўриб, кўнглим оғриди. Ивановолик дўстларимиз — тўқимачилик комбинатининг мутасаддиларидан бири «дастгоҳларимиз — Ўзбекистон хом ашё бермаётгани учун тўхтаб қолаяпти. Бу эса давлатга фалон минг сўм зарар келтиряпти», деб таъна қилиб қолди. Бундоқ ўйлаб қарасам, бўзчи белбоққа ёлчимаганидек, чўнтагида ҳемириси йўқ ўзбек деҳқони қардош жумҳуриятларга сув текин хом ашё етказувчи манбага айланиб бўлган экан. Бу ерда ҳақли бир савол туғилади: хўп, ўзбек деҳқонининг кўзлари-ку энди очилаяпти, у ўз меҳнатининг қадрини кеч бўлса-да англаб етаяпти. Ўз ҳақини талаб қилишни, уни етарлича баҳолашни истаяпти. Аммо ивановолик ўртоқларнинг ўзи шу пайтгача нима иш билан шуғулланишди? Ваҳоланки, уларда етиштирилиши мумкин бўлган зиғирпоядан сифати пахта толасиникидан сира ҳам қолишмайдиган маҳсулот тайёрлаб, ундан ажойиб кийимбоп газмоллар тўқиш мумкин-ку. Бироқ, ўзбек пахтасини кутиб ўтириб, уни ҳадеб бир неча баравар ортиқ нархда яна ўзимизга пуллашга ҳам чек қўйиш вақти ҳали ҳам етмадими?

М. ХОЛИҚУЛОВ
Самарқанд

●

Газетхонларимиз: Р. Арзиев (Қашқадарё), А. Бойматов (Фарғона), Л. Мелиқулов (Самарқанд), И. Нурматов (Андижон) ва бошқалар ҳам юқордаги каби фойдали фикр-мулоҳазаларини биз билан ўртоқлашганлар. Шунингдек, жамоатчи мухбирларимиз, шифокорлар, ишчилар ва бошқа турли касб эгалари бўлган ўқувчиларимиздан ҳам кўплаб мактублар олдик. Аммо уларнинг аксарияти аввалги хатлардаги фикрларнинг қайтариғи бўлиб қолганлиги учун фойдалана олмадик.

Энг муҳими, газетамизда чоп этилаётган ҳар бир мақола сизнинг теран нигоҳингиздан четда эмаслиги бизни қувонтирди. Куюнчак хатларингиз газетамизнинг янада қизиқарли, ўқишли бўлишида ўз ҳиссасини қўшиб бораверади, деган умиддамиз. Бизга мактуб йўллаган барча дўстларимизга миннатдорчилик билдирамиз.

ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ БЎЛИМ

ЭЪЛОН

Кинога тушишни истайсизми?

«Ўсарфильм» 1991 йили Арабистон, Туркия, АҚШ ва Япония киностудиялари билан ҳамкорликда «Чилла» номли 2 серияли бадиий-фантастик кинофильмни суратга олиш орзусида дастлабки тайёргарлик ишларини бошлади. Шу муносабат билан Ислом дини тарихини, Қуръони каримдаги оятларни, араб алифбосини пухта биладиган, ибодатни канда қилмайдиган, ўзбек халқ эртакларини ва фантастикасини жону-дилидан севадиган, ғойибдан биладиган ва олис масофани кўриб башорат қиладиган кишиларни, узоққа фикр узатадиган ва узоқдан фикр қабул қиладиган телепатларни, ҳайвонларга руҳий таъсир ўтказадиган ёки буюмларга телекинетик таъсир берадиган одамларни, дарёларни тескари оқизувчи, ёмғир ёғдирувчи ва ёмғирни тўхтатувчи ноёб истеъдодли инсонларни, табибларни, ромчиларни, фолбинларни, жодугарларни, синиқчиларни, чиққан аъзоларни солувчиларни, беморга дам солувчларни, нигоҳининг кучи билан даволовчиларни, доривор ўсимликлардан дори тайёрловчиларни, экстрасенсларни, кинначиларни, гипнозчиларни, сугестологларни, кўз ўнгида ғойиб бўлиб кетувчи кишиларни, ўзга сайёраликлар билан мулоқатда бўлганларни, полтергейс ҳодисасининг сабабчиларини, иштирокчилари ва гувоҳларини, афсунгарларни ва илми-амални, сеҳру-жодуни, ажинани, арвоҳни, зиённи, иссиқ-совуқни, киннани, кўз тегишини, инсу-жинсларни дуо ўқиб қайтарадиган, йўллари боғлаб ташланган кишиларнинг йўлларини дуо билан очиб юборадиган нодир инсонларни, ўтиб кетган аждодларимизнинг руҳлари билан гаплашадиган кишиларни, чилаёсин ўқийдиган имомларни, домлаларни, бахшиларни ва дуо ўқиш билан буюмларни ўрнидан қўзғатадиган кишиларни «Чилла» кинофильмида суратга тушмоқ учун «Ўсарфильм»га ташриф буюришларини, телефон қилишларини ёки мактуб йўллашларини туну-кун интиқ бўлиб кутамиз...

Сценарий муаллифи — **Рустам ОБИД.**
Саҳналаштирувчи режиссёр — **Саид Ўсар БЕК.**
Продюссер — **Мирзо Карим Нор БЕК.**
Илмий маслаҳатчи — **Маҳмуд ҲАСАНИЙ.**

Бизнинг қўнимгоҳ: 700000, Тошкент, Ленинград кўчаси, 48-уй. (Техника уйи. Метронинг «Октябрь инқилоби» бекати). Телефон: 32-01-29. Навбатчилик туну-кун.

ТЕЗРОҚ ИШГА КИРИШИНГЛАР

Тоғдаги хўжаликка борадиган йўлни сел ювиб кетди. Район раҳбарлари бош чангаллаб қолдилар. Хўжалик ўтган йили мингга яқин кўрсатма, буйруқ олиб, беш-олти вакил юборилганда зўрға планни бажарган эди, алоқа узилиб қолса энди нима бўлади? Хуллас, ваҳима билан баҳор ва ёз ўтди.

Кузда қишлоқ аҳолиси ўзи йўлни тузатиб марказга семиз молларни, қуритилган меваларни ва бошқа маҳсулотларни олиб келишди. Ҳамма ҳайратда. План икки юз бўлган. Раисни ўзлари сайлашган. Трактор ўрнига от ишлатганлар. Даромад уч баробар ўсган.

Раҳбарлар тушуна олмай ҳайрон бўлдилар. Халқ кўрсатма олмай қандай қилиб экин экиб, мол боқди экан-а. Ҳосилни қандай қилиб йиғиб олганига ақл бовар қилмайди.

Шундан сўнг бу ибратли хўжаликка тажриба алмашгани райондан, вилоятдан, марказдан эътиборли раҳбарлар кела бошлади. «Меҳмон отангдан улуғ» деган гап бор. Ҳамма ишга киришди. Қишлоқ пазандалари хизматга тушди. Бошлиқлар дастурхон атрофини эгаллашди. Раҳбарлар кетидан хўжалик тажрибасини оммалаштиргани мухбирлар кела бошлади. Қиш бошланиб, ҳисоб-китоб қилинганда, даромаднинг учдан икки қисми маишатга кетибди. Майли, ош бўлсин-у лекин „меҳмонлар еб кетсин учун, халқ шунча меҳнат қилганмиди?

Келгуси баҳорда йўлни яна сел ювиб кетди. Одамлар эндигина экиш-тикиш бошламоқчи бўлганда, қишлоққа машина кириб келди.

— Қандай келдингиз? — деб сўради қишлоқ аҳолиси район раҳбаридан.

— Йўлни колхоз ҳисобидан тузатдик.

— Колхозимизнинг бир сўм ҳам пули йўқ-ку?

— Нега йўқ бўлади? Пул топасиз. Қани, меҳмонлар қаерга тушади, жой кўрсатинг. Тажриба ўргангани қардош жумҳуриятлардан келишган. Эртага яна келади. Кечқурун эса нозик меҳмонлар — вилоят раҳбарлари келади. Қани, тезроқ ишга киришинглар-чи...

Акбар ЮНУСОВ

Рассом Илҳом ЗОИИРОВ.

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»

Издается на узбекском языке

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар муаллифларига қайтарилмайди.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлаберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; котибот — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; назм ва наср — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; шум боланинг чойхонаси — 32-54-71.

Р — 10103 Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. Д. — 3325. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12